

ƏQLİ MÜLKİYYƏT

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ / THE INTELLECTUAL PROPERTY

• Elmi-praktik jurnal • Научно-практический журнал • Scientific & practical journal

№ 9/2025

AZƏRBAYCANIN
DÖVLƏT SİYASƏTİ
ÖRNƏK GÖSTƏRİLDİ

No 09 • 2025

ƏQLİ MÜLKİYYƏT

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ
THE INTELLECTUAL PROPERTY

Elmi-praktik jurnal / Научно-практический журнал / Scientific & practical journal

REDAKSIYA HEYƏTİ

Azərbaycan Respublikası

Əqli Mülkiyyət Agentliyi

İdarə Heyətinin sədri,

prof. KAMRAN İMANOV

Президент Евразийского Патентного

Ведомства (ЕАПВ)

ГРИГОРИЙ ИВЛИЕВ

Академический директор Научно-

образовательного центра ИС и

цифровой экономики,

проф. ИВАН БЛИЗНЕЦ

Руководитель Секции стран Кавказа,

ЦА и Восточной Европы ВОИС

ИЛЬЯ ГРИБКОВ

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət

Agentliyi İdarə Heyəti sədrinin müavini

SƏNAN TAPDIQOV

Azərbaycan Respublikası

Əqli Mülkiyyət Agentliyi

Aparatının rəhbəri

XUDAYƏT HƏSƏNLİ

Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının

Təminatı Mərkəzinin direktoru

FƏRİD CƏFƏROV

Azərbaycan Respublikası

Əqli Mülkiyyət Agentliyi

sədrinin müşaviri

GÜLNARƏ RÜSTƏMOVA

Baş redaktor

ƏDALƏT İSMAYİLOV

Творчество рождает мелодию, гармонию и ритмы ИС

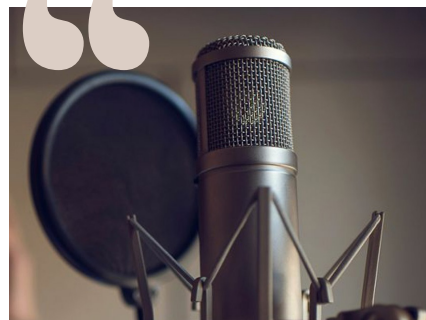
2

NƏSİMİ QOY HƏLƏBDƏ QALSIN

ƏTRAFI

10

Audiovizual ifalara dair Pekin müqaviləsi

15

ƏTRAFI

АКТЕРЫ ГОЛЛИВУДА ПРОТИВ ИИ

ПОДРОБНО

50

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

КАМРАНИМАНОВ

*Председатель правления
Агентства
Интеллектуальной
собственности
Азербайджанской
Республики*

Известно, что содержание музыкального произведения — это эмоциональное и смысловое наполнение музыки, а форма — есть структура произведения, включающая такие элементы как мелодия, гармония и ритм. Мелодия является последовательностью нот, воспринимаемой как единое целое и, будучи основным элементом, запоминается и напеваается.

Словом, мелодия — эскиз, рисунок (но еще не картина, не архитектура) музыкального произведения. Гармония, как последовательность аккордов связывает мелодию с ритмом и на одну и ту же мелодию и ритм можно подобрать несколько разных гармоний, придающих музыке свой оттенок.

Можно сказать, используя аналогию, что гармония, это фактически уже

зодчество, архитектура, а не просто рисунок.

Ритм же, будучи основой музыкальной структуры, способствует созданию движения и динамики композиции.

Словом, ритм заключает мелодию и гармонию в одеяние из конкретного строительного материала, т.е. мелодия и гармония благодаря ритму становятся осязаемыми во времени и пространстве.

Ритм заключает мелодию и гармонию в одеяние из конкретного строительного материала, т.е. мелодия и гармония благодаря ритму становятся осязаемыми во времени и пространстве.

Поставим вопрос – существует ли элемент структуры, который может наряду с произведением в целом, самостоятельно охраняться авторским правом и если он существует – то какой элемент из числа «мелодия», «гармония» и «ритм» таковым является?

Данный вопрос определенное время был дискуссионным, несмотря на значимость и важность мелодии: одни исследователи, опираясь на самостоятельность мелодии, считали ее охраноспособной, поскольку ее гармонизация, развитие и разработка темы другим лицом могут привести к появлению нового произведения, но при этом нельзя отбрасывать имя автора мелодии. Другие иссле-

дователи указывали, что мелодия должна обладать самостоятельной охраноспособностью, поскольку может самостоятельно воспроизводиться без привлечения других элементов музыкального произведения, в то время как гармония и ритм не могут охраняться самостоятельно, поскольку не могут быть присвоены третьим лицом и только в сочетании с мелодией приобретают право охраны авторским правом.

Оппоненты этой точки зрения полагали, что мелодия не может являться отдельным объектом авторского права, поскольку она неотрывна от гармонии и ритма и не может быть выделена вне связи с этими элементами.

В музыкальном произведении художественные образы выражаются посредством звуков. А звуки лишены смысловой конкретности слова и не воспроизводят фиксированных, видимых картин мира, как это в живописи. Если в литературных произведениях мы легко можем отделить содержание (сюжет, фабулу) от формы (образы, язык), то в музыкальном произведении это сложнее, поскольку главный компонент выразительности в музыке – ее мелодия определяет и форму, и отчасти содержание музыки. И дело в том, что мелодия и есть односторонне выраженная музыкальная мысль. В настоящее время современные профес-

сионалы сферы авторского права, как правило, признают, что мелодия должна охраняться в рамках авторского права. И причина этого в столь же единодушном мнении о том, что только мелодия может самостоятельно воспроизводиться без привлечения других элементов музыкального произведения.

Аранжировка, оркестровка, вариация есть переработка произведения. Переработка допускает большую вариативность творческой деятельности переработчика. Так вот, в зависимости от этого вклада, переработанное произведение может, как полностью зависеть от оригинала, так и быть в полной независимости от него. В первом случае, по сути, копируется мелодия как образная основа оригинала, и незначительно изменяются средства ее выражения – языковая музыкальная оболочка.

Во втором же случае используются только отдельные образные элементы и совершенно меняются средства выражения. Между этими крайними формами существуют промежуточные формы переработки.

Как мы видим, переработка музыки может быть и плагиатной (первый случай) и неплагиатной, т.е. заимствованием, когда имеет место независимость или слабая зависимость от оригинала.

Несколько слов об охраняемых и неохраняемых элементах произведения, принятых в цивилистике на основе идей немец-

кого философа И.Г.Фихте. Согласно Ионасу, структурные элементы состоят из юридически безразличных (тема, материал, сюжет, идейное содержание) и юридически значимых, составляющих форму произведения, которые, в свою очередь, делятся на элементы внутренней формы (художественные образы) и внешней формы (стиль и язык). Заимствование возможно элементов внутренней, например, для переработки, а элементы внешней формы могут быть только цитированы в допускаемых пределах с указанием автора и источника заимствования. В своей концепции Ионас руководствовался литературными и музыкальными произведениями. Согласно точке зрения В.Я.Ионаса («Произведения творчества в гражданском праве». М., 1972 г.) «если не выделять мелодию как отдельную составляющую музыкального произведения, то без охраны останутся все одностольные пьесы».

Обращаясь к форме произведения, которая может охраняться, как к юридически значимому признаку, заметим следующее.

1. Форма трактуется как условие охраноспособности результата творческой деятельности.

2. Форма является предметом авторско-правовой охраны.

Форма произведения есть способ выражения результатов творческой деятельности, воплощаемый вовне, условием же охраноспособности явля-

ется ее объективная выраженность (воплощение на материальном носителе). Другим признаком охраноспособности является наличие творческой составляющей в произведении. Однако, не во всех национальных законодательствах этот признак проходит как обязательный.

 К примеру, в авторско-правовом законодательстве **США**, опираемся на судебное прецедентное право, вторым обязательным признаком выступает оригинальность произведения как условие его охраноспособности.

Для понимания и определения оригинальности произведения служат два критерия: произведение не результат копирования и должно располагать минимальным уровнем творческой составляющей. Однако, что такое минимальный уровень творчества в произведении не указывается.

 Английское законодательство в качестве главного критерия понятия «оригинальность» использует термины «достаточный труд», мастерство и суждения. И здесь возникают неясности, поскольку нет указаний на определение достаточного объема труда и уровня мастерства.

 В Кодексе об интеллектуальной собственности **Франции** закреплен термин «творческое произведение» как «произведение духовного творчества», но критерий его выделения отсутствует.

 В **России**, еще в советский период В.Я.Ионас в фундаментальной рабо-

те «Критерий творчества в авторском праве и судебной практике» обосновал свой взгляд на творчество в произведении, через выработку объективных критериев для оценки творческой составляющей произведения. Наряду с этим, представители субъективного подхода исходили из того, что нет необходимости в объективно выраженных доказательствах уникальности и неповторимости произведения, поскольку любой мыслительный процесс является субъективным (В.А.Дозорцев, А.В.Нестеров).

Сделаем главные выводы из предшествующе-

го экскурса о выделенных элементах объективной формы музыкального произведения.

1. Из трех элементов внутренней формы, таких как мелодия, гармония и ритм, признаваемых в доктрине и в судебной практике, самостоятельной охраноспособностью может обладать только мелодия.

2. Гармония и ритм в отношении к мелодии являются субсидиарными, т.е. вспомогательными (резервными), когда при необходимости нормы авторско-правового законодательства, применяемые в отношении мелодии, используются по отношению

к гармонии и ритму (обычно при выявлении плагиата), т.е. при сравнительном анализе схожести и заключения об уровне переработки произведения, выявления степени плагиата или допустимого заимствования, сохраняющего самостоятельность объекта.

И действительно, производное произведение — это новая переработка этого продукта, а «диапазон» производного произведения простирается от совершенно нового самостоятельного произведения до обычного плагиата.

II. Цивилистическая доктрина подразумевает два подхода к опреде-

Если в литературных произведениях мы легко можем отделить содержание (сюжет, фабулу) от формы (образы, язык), то в музыкальном произведении это сложнее, поскольку главный компонент выразительности в музыке – ее мелодия определяет и форму, и отчасти содержание музыки. И дело в том, что мелодия и есть односторонне выраженная музыкальная мысль.

лению творчества: субъективный и объективный.

В первом случае требование к творчеству предъявляется к труду автора, отражением в его РИД своей личности и индивидуальности (субъективный).

Во втором случае упор делается не на субъективно-творческий характер деятельности автора, а на творческий характер самого РИД (объективный).

Вместе с тем, понятие «творческий труд» («творческая деятельность») не определяется.

Принято, что автором РИД, творческим трудом которого он создан, признаются только авторы произведений, исполнений, изобретений, полезных моделей и промышленных образцов, а также селекционных достижений и топологий интегральных микросхем.

Отсутствие новизны и/или оригинальности не может являться основанием для констатации нетворческого труда автора и тем самым не является объектом авторских прав. Таким образом, с концептуальной точки зрения критерий «творческий труд» не противопоставляется критериям «новизна», «оригинальность», а дополняет и замещает последние, когда они не срабатывают.

Сказанное касается авторского права, когда речь идет о взаимодействии критериев «творческий труд» и «оригинальность», а в патентном праве взаимодействие критериев «творческий труд» и «новизна» может рассма-

триваться только при условии учета другого критерия «изобретательский уровень».

В чем заключается общность и различие творчества в авторском и патентном правах, являющихся наиболее ярко выраженными системами охраны творческого труда?

В авторском праве (охраны формы) признак «новизна» полностью поглощается признаком «творчество» и он излишен как самостоятельный критерий охраны, а признак «творчество» может быть сведен к критерию «оригинальность», который синонимичен с понятием «новизна»

В патентном праве (охрана содержания) признак «новизна» необходим, поскольку объективно возможно совпадение результатов разработок различных лиц. При этом «новизна» и «оригинальность» не являются синонимами. Оригинальность не зависит от новизны, т.к. оригинальное не всегда есть новое.

Возникает вопрос — что означает форма для РИД, являющегося нематериальным, из которого может родиться объект ИС?

Здесь срабатывает дуализм объектов ИС, согласно которому, охрана нематериальному РИД дается только при его объективации, т.е. материализации, поскольку у нематериального объекта представить форму и тем более внешнюю, на которую опирается авторское право некорректно. Отсюда следует, что объект ИС будучи не-

материальным, должен носить и материальный характер. Как следствие, объектом каких прав, являются не имеющие формы нематериальные объекты?

Поскольку таких гражданских прав нет, то опираясь на дуализм указанных объектов можно полагать синтез нематериального содержания и материальной формы. Другими словами, материальный носитель является всего лишь оболочкой, формой выражения интеллектуального замысла, тогда как сама суть объекта ИС остается идеальной. Возьмем, к примеру, исследуемые музыкальные произведения. Музыка с учетом современных цифровых форматов (т.е. музыкальное произведение) изначально нематериально. После ее переноса на материальный носитель (ноты на бумаге или файл) запись материализуется. Без какой-либо материальной фиксации, хотя бы в электронном виде, произведение не может быть воспринято другими и, следовательно, не может быть скопировано, а значит, и защищать его правами оказывается бессмысленным. Именно это и рождает критическое отношение к охране произведения исключительно на основе его формы (Р.А.Будник, Э.П. Гаврилов, М.А.Рожкова, А.Б.Ермаков, Р.М. Морхат и др.).

По мнению исследователей, разделение на форму и содержание исчерпало себя и является искусственным, если не фиктив-

Музыка с учетом современных цифровых форматов (т.е. музыкальное произведение) изначально нематериально. После ее переноса на материальный носитель (ноты на бумаге или файл) запись материализуется.

ным. Предлагается за основу взять элементы произведения как «юридически значимые» и «юридически безразличные», предложенное еще Ионасом, причем указанные элементы могут варьироваться в зависимости от места их в структуре какого-то произведения.

Несколько слов об ИИ, роль которого в музыке весьма заметна. Все сказанное ранее было подготовкой к правообъектности и правосубъектности ИИ.

Технологии ИИ – одно из крупнейших достижений в истории человечества.

Сегодня массовость применения ИИ рождает ключевые, но спорные вопросы.

1 Сейчас с позиций права, существуют два типа произведений и их создателей:

- произведения, созданные с помощью ИИ, т.е. при участии человека, – неавтономный ИИ (автор – человек с правами);

- произведения, созданные ИИ, т.е. без фактического участия человека – автономные ИИ (юридически автор есть, но фактически отсутствует и даже при допущении правообъектности, РИД, полученного ИИ, правосубъектность отсутствует).

2 В чем заключается главная проблема?

В большинстве юрисдикций, в т.ч. в странах СНГ субъектом авторского права является человек. Следовательно, РИД, созданный ИИ не может быть объектом авторского права, т.к. не создан автором-человеком. Здесь главным критерием признания лица автором произведения является наличие творческого труда человека. Относится ли понятие «творчество к произведению, созданному ИИ»? Это ключевой вопрос.

Вместе с тем, мировая тенденция такова, что произведения ИИ охраняются только при наличии достаточного человеческого

вклада. Если же это результат автономного ИИ, то права не возникают или признаются за лицом, организовавшим процесс (Великобритания).

Другими словами, РИД ИИ не принимается творческим, а сам ИИ-творцом.

3 Еще сложнее с правосубъектностью ИИ. Судебная практика большинства стран единодушно исходит из того, что ИИ не может самостоятельно обладать статусом автора или изобретателя. И это, не взирая на то, что судебная практика (прецеденты) в странах общего права, будучи быстрее и эффективнее с позиций экономики могут находить гибкие решения, которые позднее могли быть реализованы в законодательстве стран континентального права. По мнению судов, изменение подхода возможно только через изменение законодательства.

Итог: на начало 2025 г. ни в одной крупной юрисдикции ИИ не признан са-

мостоятельным правообладателем в сфере ИС (т.е. самостоятельным автором или изобретателем).

4 ВОИС: Проводится широкий круг международных обсуждений с 2019 г. под названием «Conversation on IP and AI». Здесь озвучено много идей от сохранения статус-кво перевода в общественное достояние, закрепления прав за лицами, контролирующими ИИ до радикальных, таких как введение новых видов ограниченных прав особого режима охраны (типа sui-generis на данные или РИД, полученный ИИ или смежных прав). Но все эти предложения находятся на уровне концепций.

Словом, представлять ИИ статус «автора» преждевременно, поскольку требуется глобально согласованный подход: так как признание ИИ субъектом ИС в одной стране влияет на трансграничную охрану (если какая-то юрисдикция это сделает, то в другой юрисдикции Союза будет неопределенность).

ЕС: есть подвижки.

Итоги. Ни одна страна к настоящему моменту не изменила законодательство так, чтобы ИИ был включен в перечень субъектов, имеющих права авторов или изобретателей. Система de-facto сохраняет антропоцентрический подход – творцом или изобретателем признается только человек.

Законодатели занимают осторожную позицию, предлагаются разные «усовершенствования», но при этом ИИ выступает

как инструмент в руках человека. Сложность решения связана с тем, что это не только юридическая, но философская, а также этико-экономическая проблема.

5 Существуют глубокие философско-правовые, этические и онтологические проблемы. Речь идет не только о букве действующего закона, но и о том, *кто или что заслуживает статуса носителя прав?

*по каким критериям мы определяем «личность»

В авторском праве (охраны формы) признак «новизна» полностью поглощается признаком «творчества» и он излишен как самостоятельный критерий охраны, а признак «творчество» может быть сведен к критерию «оригинальность», который синонимичен с понятием «новизна»

в правовом и моральном смысле?

*с позиций философии права, позволяет ли природа ИИ считать его субъектом права?

*с позиций этики, что означает моральный статус мыслящих машин?

*с позиций онтологии – каково бытие ИИ, достаточен ли уровень автономии и «разумности» для включения в категорию субъектов? и т.д.

6 Перспективы. Возвращаюсь к соображениям, высказанным мною на международных и региональных евразийских конференциях и форумах.

Материалы указанных выступлений отражены в напечатанных книгах и брошюрах.

*Возможно ли предоставление правовой охраны РИД, созданным с участием человека, полагаясь на традиционные доктрины типа «work-for-hire» (верк-фор-хайр)?

*Наделять ли правами на созданные результаты человека, причем независимо от степени и характера его творческого вклада в процессе образования результата?

Что касается правовой охраны объектов, созданных без участия человека, возможности признания их объектом ИС и тем более в вопросах субъекта права, включая допустимость принятия бессубъектности, идет горячая дискуссия.

*Мы согласны с мнением специалистов, что «некоторое перераспределение прав собственности в отношении классов данных, выходящих за пределы классических категорий прав ИС, представляется неизбежным».

Современные тренды в развитии ИС показывают, что цифровые инновации не просто растут (треть выданных в мире патентов), а сливаются с промышленными, а граница между аппаратным и программным обеспечением стирается. Особую роль здесь играет генеративный ИИ.

Итак, мы полагаем, что эволюционирующий ИИ в будущем окажется «третьей категорией» между «вещью» и «лицами».

7 Несмотря на отсутствие единого подхода на данный момент к возможности творчества ИИ со временем возможен этап, когда заявки будут приниматься и в случае, когда они поданы под авторством ИИ с распределением прав между создателями, владельцами и пользователями, а на следующем этапе допустима и правосубъектность самого ИИ. При этом, по нашему мнению, весьма удобен механизм охраны *sui-generis*, по аналогии с охраной творческих баз данных и закреплением прав за «электронным лицом», а также использование механизмов смежных прав. Наше мнение основывается на том, что ИИ не является чем-то принципиально невозможным для правоприменения и уверенностью в том, что правовая система будет эволюционировать и включать новые необычные субъекты.

В целом мы не согласны полностью с мнением, что

ИИ лишен воображения, поскольку лишь воспроизводит категории и образы, заложенные в нем человеком. Ведь человек-автор также создает свои произведения под воздействием уже существующих образов. Поскольку понятие «творчество» не имеет точной дефиниции, можно в качестве компромисса предложить использовать термин «интеллектуальный труд» как, например, в США, где под автором понимается лицо, которое собственным интеллектуальным трудом изменило какой-то объект, произвело первую аранжировку или компиляцию. Наша позиция сводится к тому, что рано или поздно разумнее и прагматичнее признать творческий вклад ИИ в создание произведения, поскольку мы можем в этом случае с

меньшим количеством изменений в законодательстве ввести эти произведения в гражданский оборот. И если сначала ИИ не будут признаваться полноценными «электронными лицами»; поскольку законодатели пойдут по пути уточнения ответственности

за применение ИИ (законы о продукции ИИ, страхование рисков, специальные режимы лицензирования и т.п.), то в отдаленной перспективе, при все более активном участии ИИ в экономике, вполне возможен пересмотр и наделение ИИ полноценной правосубъектностью.

Хотел бы подчеркнуть, что использование охраны в виде *sui-generis* механизма смежных прав вполне возможно и с введением градуированных уровней правосубъектности для ИИ практически от нулевого (ИИ-объект) до ограниченного (для конкретных правовых действий), а теоретически до почти полного (когда ИИ обретет черты личности). Словом, признаем ли мы РИД ИИ творчеством (и это уже имеет место), а ИИ в статусе творца (а это в ожидании): все зависит от философско-онтологических дискуссий и переосмысления того, что делает нас — людей субъектами права (биология, сознание, разум или социальная необходимость), а также от того, как сами технологии ИИ проявят себя.

Nəsilni QOY Halabda QALSIN

ƏDALƏT MƏDƏTOĞLU

Baş redaktor

Suriya yeni dövrünü yaşayır. 1963-cü ildən 2024-cü ilə qədər ölkəni idarə edən BƏƏS rejimi düz 60 il Suriya xalqına, xüsusən də soydaşlarımız olan türkmənlərə, sözün əsl mənasında zülm edib. BƏƏS rejiminin yarım əsrdən çox dəyişməz və fasiləsiz olaraq ölkədə hökm sürməsi Suriya türkmənlərində ümitsizlik, apatiya və çarəsizlik hissi yarat-

mış oldu. Onlar 60 il ərzində ancaq gündəlik həyat qaygıları ilə məşğul olan və sual verməkdən belə məhrum edilən bir toplum kimi ömür sürdülər, insan ləyaqətləri müxtəlif yollarla formal qondarma "ümumi rifah" ideyası ilə əvəzləndi. Burada yaşayan ərəblərdən, druzlardan, ermənilərdən və digər toplumlardan fərqli olaraq Suriya türkmənləri kəskin humani-

**Hüseyn Cavid yad eldə,
Rusiyanın İrkutsk vilayəti-
nin çöllü-biyabanında
torpağa tapşırılmışdı,
orada kimsəsiz, tənha,
yiyəsiz uyuyurdu. Məhz
ona görə də Ulu öndər
Heydər Əliyev 1982-ci ildə
Hüseyn Cavidin məzarını
doğma Azərbaycana
gətizdirdi.**

tar və mədəni böhran vəziyyətində yaşamağa məcbur oldular. Rejimin basqısı altında onların qədimi dəyərlərə söykənən milli-mədəni modelləri öz gücünü itirə-itirə yeni mənəvi simvollar, istinad nöqtələri əlçatmaz oldu.

Bəllidir ki, totalitar cəmiyyətlərdə özünəməxsusluğun qorunub saxlanması üçün yeganə fürsət məhz mədəniyyət və mənəvi dəyərlərin var olmasıdır. İqtisadi totalitarizm şəraitində ən azından öz mədəniyyətlərini rejimə adaptasiyadan mühafizə edə bilmək, dillərini, ədəbiyyatlarını qorumağa çalışmaq milli toplulmlar üçün böyük nailiyyətdir. Bunu, qismən də olsa, Suriyada yaşayan türkmənlər bacardı. Və bu gün, BƏƏS rejiminin devrilməsi nəticəsində, milli dəyərləri daha da inkişaf etdirmək, hasarlanmış bağ misalı, dar çərçivədə bəslənən mədəniyyət ağacının bəslənmə zamanı gəldi.

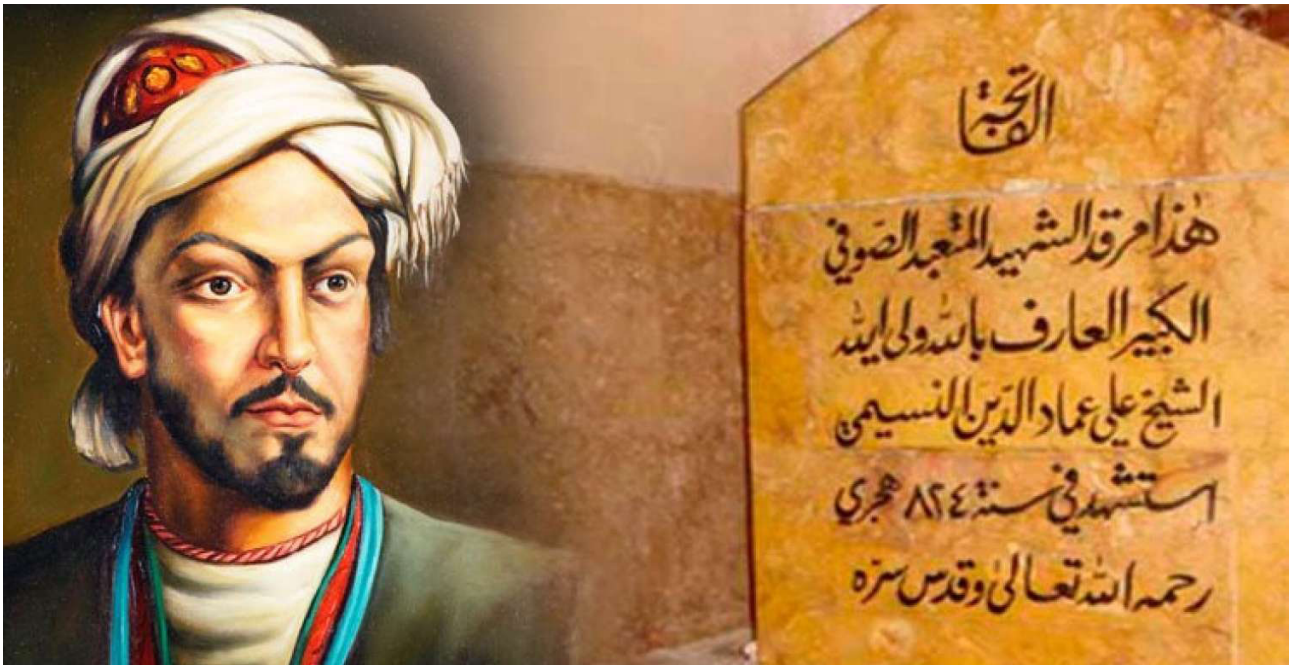
Hal-hazırda Suriya hökuməti və Azərbaycan dövləti arasında siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər

yenilənir, konstruktiv əməkdaşlıq məcrasında davam edir. Cəmiyyətimizdə və mediamızda da Suriya mövzuna maraq artıb və gözləndiyi kimi, zikr edilən ilk isim Hələbdə dəfn olunmuş böyük mütəfəkkir və dahi şair İmadəddin Nəsimidir (1369, Şamaxı - 1417, Hələb), daha dəqiq desək, onun məzarının Azərbaycana gətirilməsidir. Lakin ziyalılar arasında bu məsələyə münasibət birmənalı deyil. Belə ki, Nəsiminin məzarının Azərbaycana köçürülməsinin tərəfdaşları Hüseyn Cavidlə analogiyarı arqument olaraq irəli sürürlər. Amma bu məsələdə vəziyyət olduqca fərqlidir. Hüseyn Cavid yad eldə, Rusiyanın İrkutsk vilayətinin çöllü-biyabanında torpağa tapşırılmışdı, orada kimsəsiz, tənha, yiyəsiz uyuyurdu. Məhz ona görə də Ulu öndər Heydər Əliyev 1982-ci ildə Hüseyn Cavidin məzarını doğma Azərbaycana gətizirdi. Nəsimi isə oğuz türklərinin doğmaca yurdu olan Hələbdə dəfn edilib. Belə məsələlərdə Ulu öndərin həssaslığı mübahisəolunmazdır. Yəqin ki, məsləhət bilsəydi, Nəsiminin də məzarının Azərbaycana köçürülməsi tədbirlərini çoxdan görə bilərdi. Bəlidir ki, Suriyanın əvvəlki rəhbəri Hafiz Əsəd Moskvanın siyasi təsiri altında idi və Heydər Əliyev Nəsiminin nəşinin Azərbaycana köçürülməsi üçün Hafiz Əsəddən xahiş yox, tələb də edə bilərdi.

Borçalıdakı, Təbrizdəki, Dərbənddəki soydaşlarımızın mədəni və mənəvi istinad nöqtələri mövcud idi, onlar nəinki mədəniyyətimizi qorumuşlar, hətta yaşadıkları ölkələrdə özləri mədəniyyət daşıyıcısı olmuşlar. İraq türkmənləri də qəddar Səddam Hüseyn rəğmən öz dillərini, ədəbiyyatlarını, mədəniyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdilər. Rəsul Rzanın və Qəzənfər Paşayevin birlikdə tərtib etdikləri "Kərkük bayatıları" kitabı (Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968-ci il) bir çoxumuzun yadındadır və bir çox ailədə kitab rəflərində mövcuddur. Suriyada türkmənlərin vəziyyəti isə bambaşqa idi, onlar dünyada yaşayan türklər və türkdilli millətlər və etnik qruplar arasında ən çox mədəni və mənəvi diskriminasiyaya uğrayan bir toplum olub. Belə bir şəraitdə onları Nəsimidən mərhum etmək nə dərəcədə düzgündür? Nəsimi ölkəmizdə kifayət qədər əbədiləşib, möhtəşəm abidəsi var, haqqında film çəkilib, küçə və rayon adları onun şərəfinə adlandırılıb və s. Bizim, Azərbaycan vətəndaşlarının, ölkə içində Nizamisi var, Səməd Vurğunu var, Üzeyir Hacıbəyovu var, Sabiri var və s.

Suriya türkmənləri üçün isə Nəsimi mənəvi və mədəni simvollardan biridir. Ona görə də, düşünürəm ki, zətən bu cahana sığmaz bir şəxsiyyət qoy Hələbdə qalsın.

Azərbaycanın əqli mülkiyyət sahəsində dövlət siyasəti örnək göstərildi

TASS informasiya agentliyinin məlumatına görə, 6 noyabr tarixində Moskvada Rusiya Prezidenti yanında Xalq Təsərrüfatı və Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasında (RANEPA) «Rusiyanın dövlət idarəçiliyi üçün elm» adlı II Beynəlxalq Konfrans keçirilib. Konfransda Avrasiya məkanında əqli mülkiyyətin dövlət idarəçiliyində rolu haqqında məruzələr edilib və Azərbaycan Respublikasının əqli mülkiyyət sahəsindəki dövlət siyasəti xüsusilə örnək göstərilib.

Tədbirdə çıxış edən Rusiya Federasiyasının əməkdar hüquqşünası, birinci dərəcəli dövlət müşaviri, keçmişdə RF Əqli Mülkiyyət üzrə Federal Xidmətinin (Rospatent) rəhbəri, hal-hazırda Avrasiya Patent İdarəsinin prezidenti Qriqori İvliyev Avrasiya məkanında əqli mülkiyyət məsələlərinin regional tənzimlənməsi ilə bağlı məruzəsində müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların, eləcə də sənaye mülkiyyəti hüquqlarının idarəçilik funksiyalarını cəmləşdirən,

əqli mülkiyyət sahəsində dövlət siyasətini formalaşdıran və zəruri tədbirləri hazırlaya bilən vahid icra orqanının təsis edilməsinin vacibliyini vurğulayıb. Q.İvliyev Rusiyada belə bir vahid qurumun olmadığına diqqət yetirərək, bu sahədə Azərbaycan Respublikasının uğurlu təcrübəsindən yararlanmağı tövsiyə edib.

“Avrasiya məkanında Əqli Mülkiyyət Məsələlərinin Regional Tənzimlənməsi” adlı məruzəsində o, Azərbaycan Respublikasını nümunə göstərərək, 2018-ci ildə Azərbaycanda yaradılan Əqli Mülkiyyət Agentliyinin əqli mülkiyyətin bütün sahələrində uğurlu idarəetmə təcrübəsindən söz açıb. Qriqori İvliyev Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun nüfuzlu beynəlxalq “Sənaye və mülkiyyət” jurnalında dərc olunan “Müasir Əqli Mülkiyyət İdarəsinin formalaşdırılması və fəaliyyəti haqqında” məqaləsinə istinad edərək, bildirib ki, Azərbaycanın Dövlət başçısı İlham

“Bu uğurlu təcrübə Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlar çərçivəsində Azərbaycanda əqli mülkiyyət sisteminin tək-cə hüquqi funksiyaları deyil, həm də iqtisadi, sosial-mədəni funksiyaları yerinə yetirməsindən irəli gəlir”.

Əliyev tərəfindən həyata keçirilən genişmiqyaslı institusional islahatlar çərçivəsində əqli mülkiyyət fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq və innovasiya prosesinə daxil etmək məqsədilə 2018-ci ildə ləğv olunan Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin nəzdindəki Patent mərkəzi ilə Müəllif Hüquqları Agentliyinin birləşdirilməsi nəticəsində Azərbaycan Əqli Mülkiyyət Agentliyi yaradılmışdır. Beləliklə, əqli mülkiyyətin hər iki

qolu idarə etmək üçün vahid qurum təsis olunmuş və bu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə icra hakimiyyəti orqanlarına bərabər müstəqil status almışdır.

“Azərbaycan dövlət siyasətinin təcrübəsinə əsasən, əqli mülkiyyətin idarə edilməsi sistemi yaradılarkən, ənənəvi hüquqi anlayışla yanaşı, iqtisadi və sosial-mədəni aspektləri də əhatə edən əqli mülkiyyətin müasir anlayışını nəzərə almaq vacibdir və burada sənaye mülkiyyətinin və müəllif hüquqlarının tək bir çatır altında cəmləşməsinin zəruriliyi aydın görünür” – deyə Q. İvliyev qeyd edib. Məruzəçi statistikaya istinad edərək bildirib ki, hazırda 98 ölkədə əqli mülkiyyət idarələri vahid bir qurum altında fəaliyyət göstərir: “Bunlardan

37 ölkədə əqli mülkiyyət idarələri daha yüksək statusa malik digər qurumlara daxil deyil və onlara tabe olmur. 37 inkişaf etmiş ölkə arasında Azərbaycan xüsusi yer tutur. Bu uğurlu təcrübə Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlar çərçivəsində Azərbaycanda əqli mülkiyyət sisteminin təkcə hüquqi funksiyaları deyil, həm də iqtisadi, sosial-mədəni funksiyaları yerinə yetirməsindən irəli gəlir”.

Tədbirdə həmçinin RF Baş nazirinin müavini Dmitri Çernişenko, Rusiya Prezidenti yanında Xalq Təsərrüfatı və Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasının rektoru Aleksey Komissarov, RF Prezidentinin İcra Aparatının Prezident Kitabxanasının baş direktoru Yuri Nosov və başqaları iştirak ediblər.

Q.İvliyev Rusiyada belə bir vahid qurumun olmadığına diqqət yetirərək, bu sahədə Azərbaycan Respublikasının uğurlu təcrübəsindən yararlanmağı tövsiyə edib.

Audiovizual ifalara dair Pekin müqaviləsi

NATIQ İSAYEV

Əqli Mülkiyyət

Agentliyinin eksperti

Əqli mülkiyyətin həyatımızın bütün sahələrinə təsiri bəllidir. Bu gün iqtisadi, sosial, mədəni və s. sahələrin inkişafını əqli mülkiyyətin təsirini nəzərə almadan təsəvvür etmək çətindir. Buna görə də əqli mülkiyyətlə bağlı məsələlərin qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənməsi dövlətlər üçün birinci dərəcəli prioritetlər sırasındadır. Digər tərəfdən, əqli mülkiyyət sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlar da elm və yüksək texnologiyaların sürətli inkişafını nəzərə almaqla, daim beynəlxalq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzərində iş aparırlar. Bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiya və müqavilələr isə sonrakı mərhələlərdə dövlətlər üçün müəyyən mənada milli əqli mülkiyyət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində hədəf rolunu oynayır və onlar öz qanunvericiliklərini həmin beynəlxalq aktlara uyğunlaşdırmağa çalışırlar.

Bu məqalədə ilk növbədə ifaçıların öz ifalarına hüquqlarının tanınması və bu hüquqların qorunmasına aid olan milli qanunvericilik normaları, həmçinin Azərbaycanın tərəfdaş olduğu beynəlxalq müqavilələrin analoji normaları haqqında qısa məlumat verəcək, onlar müqayisəli şəkildə izah ediləcəkdir. Məqsəd isə ifaçı hüquqları ilə bağlı istər milli, istərsə də beynəlxalq qanunvericilik aktlarının normaları barədə cəmiyyətimizin daha çox bilgi əldə etməsidir. Nəticə olaraq, bu yazının ölkəmizdə əqli mülkiyyət sahəsində

aparılan genişmiqyaslı maarifləndirmə və ifaçıların öz hüquqları barədə daha çox bilgi əldə etməsi işinə fayda verəcəyinə əminik.

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30 və 51-ci maddələrinin müəyyən etdiyi normaların əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində milli qanunvericilik sisteminin formalaşmasına birbaşa təsiri vardır. Konstitusiyanın 30-cu maddəsinə görə, "Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növ-

ləri qanunla qorunur". Bu norma yaradıcılıq müstəqilliyini təmin etməklə bərabər, əslində təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış obyektiv formada mövcud olan bütün elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin və ifaların qorunmasına hüquqi əsas verir.

Əqli fəaliyyət prosesində yaradıcılıq azadlığının təmin olunması da insan haqlarının təminatı baxımından önəmli məsələlərdəndir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsinin norması ölkəmizdə yaradıcılıq azadlığına tam təminat yaratmışdır: "Hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır. Dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir".

Azərbaycanın müasir əqli mülkiyyət qanunvericiliyi sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar sırasında əsas yerlərdən birini "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Qanun tutur. Bu Qanunun müxtəlif maddələrində ifaçıların hüquqlarının qorunması ilə bağlı məsələlər kifayət qədər geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Qanunun III Bölməsi isə bütövlükdə əlaqəli hüquqlar, o cümlədən ifaçı hüquqları ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

İfaçı hüquqlarının qorunmasına aidiyyəti olan normalar bir sıra digər qanunvericilik aktlarında, o cümlədən Mülki Məcəllədə öz əksini tapmışdır. Mülki Məcəllənin mülki hüquq və vəzifələr, onların müdafiəsi, mülkiyyət hüquqları, öhdəliklər, müddətlər, vərəsəlik hüququ və s. məsələlərə aid normalarının ifaçı hüquqlarının əqli mülkiyyət hüquqları kimi tənzimlənməsinə birbaşa təsiri vardır.

Məqsədimizə uyğun olaraq, bu məqalədə "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) inzibati idarəçiliyi altında olan müqavilələrin, o cümlədən 2012-ci ildə qəbul edilmiş "Audiovizual ifalara dair Pekin müqaviləsi"nin ifalara dair normaları

haqqında müqayisəli şəkildə məlumat verəcəyik. Əvvəlcə Azərbaycanın bu sahə üzrə qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr haqqında qısa məlumat verməyi məqsəduyğun hesab edirik.

2025-cu il 1 yanvara olan vəziyyətə görə Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi əlaqəli hüquqların, o cümlədən ifaçıların hüquqlarının qorunmasına aid beynəlxalq müqavilələr aşağıdakılardır:

- Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının "Fonoqram istehsalçılarının mənafehlərinin onların fonoqramlarının qanunsuz təkrar istehsalından qorunması haqqında Konvensiyası". Konvensiya Azərbaycan Respublikası üçün 1 sentyabr 2001-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir.

- "İfaçıların, fonoqram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında" Beynəlxalq Konvensiya (Roma Konvensiyası 1961). Konvensiya Azərbaycan Respublikasına münasibətdə 8 oktyabr 2005-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir.

- Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının "İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi". Müqavilə Azərbaycan Respublikası üçün 11 aprel 2006-cı il tarixdən qüvvəyə minmişdir.

Qeyd olunan beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici artist-ifaçıların əqli mülkiyyət hüquqlarına qorunma təqdim olunur.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun qanunvericilik sistemində daxildir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsinə əsasən, "Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir". Konstitusiyanın 151-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, "Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikası

nın tərəfdar çıxdığı dövlətlərəarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir”.

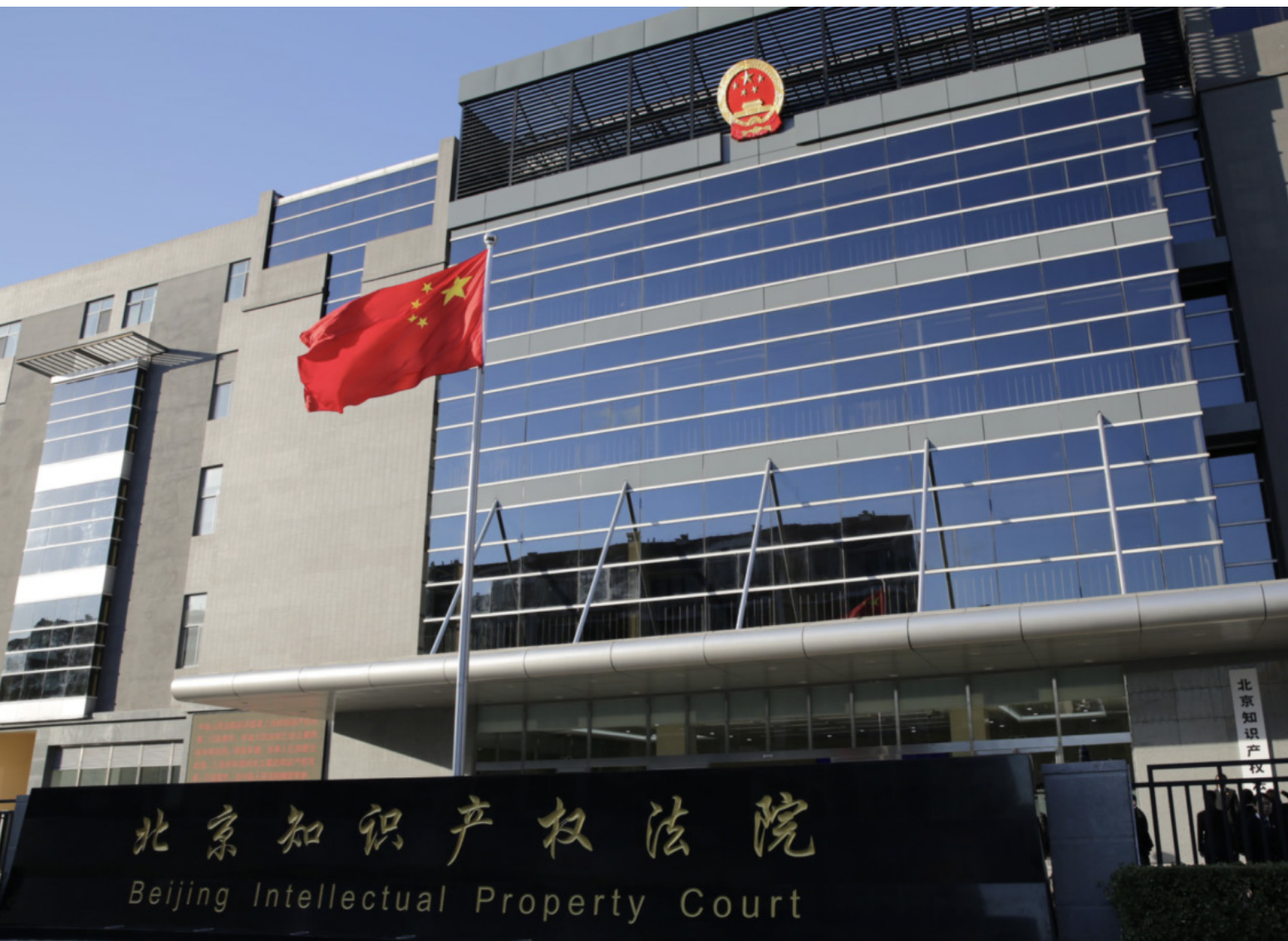
Analoji normalar Mülki Məcəllənin 3-cü maddəsində, həmçinin bir sıra digər qanunvericilik aktlarında, o cümlədən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunda da öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan normalar Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq öhdəliklərinə necə böyük önəm verməsinin bariz nümunələridir.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının “Audiovizual ifalara dair Pekin müqaviləsi” artist-ifaçıların onların audi-

ovizual ifalarına dair hüquqlarının tanınmasına dair yeni beynəlxalq hüquqi alətdir. 2012-ci ildə bu Müqavilənin qəbul edilməsi həqiqətən tarixi bir hadisə olmuşdur. Çünki buna qədər dünyanın əksər ölkələrində yalnız səli ifalar qorunurdu. Audiovizual ifaların qorunması məsələsi isə heç cür öz həllini tapa bilmirdi. Bu da minlərlə audiovizual ifaların və onların yazılmalarının hüquqi qorunma dairəsindən kənar qalmasına səbəb olurdu. Pekin müqaviləsinin qəbul edilməsi ilə audiovizual ifaların və onların yazılmalarının hüquqi qorunmasına münasibətdə mövcud olan ədalətsizlik aradan qaldırıldı. Bununla audi-

ovizual ifaların beynəlxalq səviyyədə qorunmasına dair vahid razılaşdırılmış normalar formalaşdırıldı və artist-ifaçıların ifalarının onların kütləyə çatdırılması üsulundan və yazılma xarakterindən (səsli və ya audiovizual) asılı olmayaraq intellektual fəaliyyətin nəticəsi kimi tanınması təsbit edildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, buna qədər ifaçıların ifalarının qorunmasına münasibətdə normalar bir neçə beynəlxalq qorunma alətində öz əksini tapmışdır. Belə normaların müəyyən edildiyi ilk beynəlxalq sənəd 1961-ci ildə qəbul edilmiş “İfaçıların, fonogram istehsalçıların və yayım təşkilatlarının hüquq-

larının qorunması haqqında” Roma konvensiyası olmuşdur. Bu konvensiya ifaçılara müəyyən məhdud hüquqlar təqdim etsə də (Maddə 7), onların şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını tanımırdı. Üstəlik, Konvensiyanın 19-cu maddəsinin normasına görə, “Əgər ifaçı öz ifasının təsvirlərinin yazılmasına və ya audiovizual yazılmaya daxil edilməsinə icazə veribsə, bu Konvensiyanın müddəaları nəzərə alınmadan 7-ci maddənin tətbiqi dayandırılır”. Qeyd olunan 7-ci maddə ifaçıların əmlak hüquqlarından istifadə ilə bağlı məsələləri tənzimləyir. Deməli, 19-cu maddənin normasından belə çıxır ki, Konvensiya audiovizual yazılımlara münasibətdə ifaçılara hər hansı əmlak hüquqlarının verilməsini inkar edir.

Pekin müqaviləsi və Roma Konvensiyası bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, Roma Konvensiyası ifaçılara yalnız ifalarının müəyyən istifadə üsullarına icazə verməmək hüququ verir (Maddə 7). Pekin müqviləsi

isə ifaçılara kifayət qədər geniş müstəsna hüquqlar, o cümlədən texnoloji tərəqqinin son nailiyyətləri və yaradıcılıq əməyinin nəticələrinin rəqəmsal texnologiyalar vasitəsi ilə yayılması fonunda xüsusi aktualıq kəsb edən kütləyə çatdırmaq hüququunu verir (6-11-ci maddələr).

Roma Konvensiyası ifaçıların şəxsi qeyri əmlak hüquqlarının tanımır. Pekin müqviləsi isə audiovizual ifaların ifaçılarına şəxsi qeyri-əmlak hüquqları təqdim edir.

Bu iki müqavilə arasında nəzərə çarpan digər fərq ondan ibarətdir ki, Pekin müqviləsi yalnız audiovizual ifalar üçün qorunma təqdim edir. Halbuki Roma Konvensiyası bu cür ifaları hüquqi qorunma dairəsindən kənar saxlayır.

1996-cı ildə qəbul edilmiş “ÜƏMT-nin İfalara və fonoqramlara dair Müqaviləsi” (İFM) Roma Konvensiyasının təqdim etdiyi hüquqi qorunma rejimini zamanın tələblərinə uyğunlaşdıraraq, ifaçıların şəxsi qeyri əmlak və əmlak

hüquqlarını tanısa da, audiovizual yazılımlar yenə də oxşar hüquqi qorunma dairəsindən kənar qalmışdı.

Beləliklə, Pekin müqaviləsinin qəbul edilməsi zamanın tələbi idi və onun qəbul edilməsi on minlərlə ifaçının audiovizual ifalara və onların yazılımlarına münasibətdə yaranan suallarına aydınlıq gətirdi.

Pekin müqaviləsi uzun müzakirələrin nəticəsi olaraq qəbul edilmişdir. 2000-ci ilin əvvəlindən başlayaraq müzakirəyə çıxarılan Müqavilə layihəsinin maddi normalara aid maddələrinin, xüsusən 12-ci maddənin razılaşdırılması və mövcud fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılması çox çətin bir prosesdən keçmişdir. Məhz bu səbəbdən Pekin Müqaviləsinin qəbul edilməsi üçün təxminən 12 il vaxt lazım olmuşdur.

Pekin müqviləsinin spesifik xüsusiyyətlərindən danışarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, bu müqavilə daha çox 1996-cı ildə qəbul edilmiş və 2002-ci ildə qüvvəyə minmiş İFM ilə

ÜƏMT-nin “Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi”	ÜƏMT-nin “İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”	“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
“ifaçılar” - rol oynayan, ifa edən, oxuyan, deklamasiya deyən, musiqi alətində çalan, interpretasiya edən və ya ədəbi, yaxud bədii əsərləri və ya folklor nümunələrini başqa şəkildə ifa edən aktyorlar, müğənnilər, musiqiçilər, rəqqaslar və digər şəxslərdir	“ifaçılar” - rol oynayan, ifa edən, oxuyan, deklamasiya deyən, musiqi alətində çalan, interpretasiya edən və ya ədəbi, yaxud bədii əsərləri və ya folklor nümunələrini başqa şəkildə ifa edən aktyorlar, müğənnilər, musiqiçilər, rəqqaslar və digər şəxslərdir	“ifaçı” - rol oynayan, oxuyan, qiraət edən, deklamasiya deyən, musiqi aləti çalan və ya ədəbiyyat və incəsənət əsərlərini başqa şəkildə (o cümlədən estrada, sirk və ya kukla teatrı nömrələri) ifa edən aktyor, müğənni, musiqiçi, rəqqas və ya digər şəxs

bağlıdır. Lakin İFM, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, yalnız səsli ifalara hüquqi qorunma təqdim edir. Pekin müqaviləsi isə İFM-nin analogiyası üzrə ifaçılara audiovizual ifalara münasibətdə şəxsi qeyri-əmlak hüquqları və müəyyən əmlak hüquqları, o cümlədən onların internetdə (interaktiv hüquqlar) tətbiq edilməsinə münasibətdə hüquqlar verir. Təqdim olunan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları bir çox hallarda oxşar olsa da, həmin hüquqların həcmi

və müqavilənin ratifikasiyası və realizasiyası variantları seçilərkən ölkələrin seçim variantlarının olması baxımından ayrı-ayrı fərqlər vardır. Eyni zamanda müqaviləni zamana görə tətbiq etmək baxımından da fərqlər mövcuddur. Lakin bu iki müqavilə arasında ən aydın nəzərə çarpan fərq Pekin müqaviləsi ilə nəzərdə tutulan müstəsna əmlak hüquqlarının audiovizual yazılmaların istehsalçısına verilməsinin milli səviyyədə qüvvədə olan müxtəlif

müxanizmlərinin qanuniliyinin tanınmasındadır.

“İfaçılar” termini haqqında. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən fərqlərə baxmayaraq, hər üç müqaviləni bir-biri ilə bağlayan müəyyən elementlər vardır və bunlardan ən əsası “ifaçılar” terminidir. “İfaçılar” termini məzmununa görə Pekin müqaviləsini həm Roma Konvensiyası, həm də “İfalar və fonogramlara dair Müqavilə” ilə prinsipial cəhətdən bir-birinə bağlayır. Roma konvensiyası ilə müqayisədə

ÜƏMT-nin Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi
Maddə 5. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları

(1) İfaçının əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq və hətta bu hüquqların verilməsindən sonra belə, ifaçının öz canlı ifalarına və ya audiovizual yazılmalarda əks olunmuş ifalarına münasibətdə:

(i) tanınmanın mümkün-süzlüyünün ifanın istifadə üsulu ilə dikte edildiyi hal istisna olmaqla, öz ifalarının ifaçısı kimi tanınmasını tələb etmək; və (ii) audiovizual yazılmaların xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla, öz ifalarının onun şöhrətinə zərər vura biləcək hər hansı şəkildə təhrif olunmasına, pozulmasına və ya başqa cür

ÜƏMT-nin İfalar və fonogramlara dair Müqaviləsi
Maddə 5. İfaçıların şəxsi qeyri-əmlak hüquqları

(1) İfaçıların əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq və hətta bu hüquqların verilməsindən sonra, ifaçı özünün yazılmamış şifahi ifalarına və ya fonogramaya yazılmış ifalarına münasibətdə, bu hüququn təqdim edilməməsinin ifanın istifadə xüsusiyyəti ilə dikte edildiyi hallar istisna olmaqla, öz ifalarının ifaçısı kimi tanınmasını tələb etmək və öz ifalarının onun şöhrətinə xələl gətirə bilən hər cür təhrif olunmasına, mənasının dəyişilməsinə və ya başqa cür dəyişdirilməsinə qarşı çıxmaq hüququna malikdir.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycanın Respublikasının Qanunu
Maddə 33. İfaçının hüquqları

1. İfaçının aşağıdakı şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vardır:
ad hüququ; ifanı ifaçının şərəf və ləyaqətinə xələl gətirə biləcək hər hansı təhrif, dəyişmə və digər qəsdlərdən müdafiə etmək hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ); ifadan bu Qanunda nəzərdə tutulan hallardan başqa, istifadənin hər növünə görə qonurar almaq hüququ da daxil olmaqla, hər hansı formada istifadəyə müstəsna hüquq.

cüzi fərq nəzərə alınmazsa, hər üç müqavilədə bu anlayış eyni məzmunu malikdir və ifaçıların dairəsini kifayət qədər geniş əhatə edir. Azərbaycan qanunvericiliyində öz əksini tapmış “İfaçılar” anlayışı da demək olar ki, məzmununa görə göstərilən beynəlxalq müqavilələrdə əksini tapan terminin məzmununa tam uyğundur. Bunu aşağıdakı cədvəl də əyani şəkildə sübut edir.

İfaçının şəxsi qeyri-əmlak hüquqları.

İfaçının şəxsi qeyri-əmlak hüquqları. İfaçıların şəxsi qeyri-əmlak hüquqları mahiyyətə ifaçıların öz şöhrətini (reputasiyasını) müdafiə etmək məzmununu ehtiva edir. ÜƏMT-nin Pekin Müqaviləsi ilə “İfalara və fonogramlara dair Müqaviləsində ifaçıların şəxsi qeyri-əm-

lak hüquqlarının məzmunu demək olar ki, üst-üstə düşür.

Azərbaycan qanunvericiliyində bu hüquqlar ifadə tərzinə görə müəyyən qədər fərqli olsa da, mahiyyətə hər iki beynəlxalq müqavilənin normasına uyğundur.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsi hüquqlar ifaçının şəxsiyyəti ilə sıx bağlı olduğuna görə müəllifin şəxsi (qeyri-əmlak) hüququnun analogi-

ÜƏMT-nin Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi Maddə 5. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları

(2) İfaçıya 1-ci bəndə uyğun olaraq verilən hüquqlar onun ölümündən sonra ən azı əmlak hüquqları bitənə qədər qüvvədə qalır və qorunma tələb olunan Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə buna səlahiyyəti olan şəxslər və ya təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir.

Lakin qanunvericiliyi bu Müqaviləni ratifikasiya etdiyi və ya ona qoşulduğu ana qədər əvvəlki bənddə müəyyən edilmiş bütün hüquqların ifaçının ölümündən sonra qorunmasını nəzərdə tutmayan Razılığa gələn Tərəflər həmin hüquqlardan bəzilərinin ifaçının ölümündən sonra bitməsinə nəzərdə tuta bilərlər.

ÜƏMT-nin İfalara və fonogramlara dair Müqaviləsi Maddə 5. İfaçıların şəxsi qeyri-əmlak hüquqları

(2) İfaçıya (1)-ci bəndə uyğun olaraq təqdim olunan hüquqlar onun ölümündən sonra ən azı əmlak hüquqlarının qüvvədə olduğu müddətin bitməsinə qədər qüvvədə saxlanılır və qorunma tələb edilən Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə buna səlahiyyəti olan şəxslər və ya təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir.

Bununla birlikdə, bu müqaviləni ratifikasiya etdiyi və ya ona qoşulduğu vaxta qədər ifaçının əvvəlki bənddə müəyyən edilmiş bütün hüquqlarının onun ölümündən sonra qanunvericiliklə qorunmasını nəzərdə tutmayan Razılığa gələn Tərəflər bu hüquqlardan bəzilərinə ifaçının ölümündən sonra xitam verilməsini nəzərdə tuta bilərlər.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1.

İfaçının aşağıdakı şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vardır:

ad hüququ; ifanı ifaçının şərəf və ləyaqətinə xələl gətirə biləcək hər hansı təhrif, dəyişmə və digər qəsdlərdən müdafiə etmək hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ); ifadan bu Qanunda nəzərdə tutulan hallardan başqa, istifadənin hər növünə görə qonorar almaq hüququ da daxil olmaqla, hər hansı formada istifadəyə müstəsna hüquq.

yası üzrə əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq və hətta onların verilməsindən sonra belə ifaçının özündə qalır.

İfaçının şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının qorunması.

Sözügedən müqavilələrlə müəyyən edilmiş hüquqi normaların müqayisəsini davam etdirərək, qorunma müddətlərinə diqqət yetirsək görürük ki, həm Pekin müqaviləsində, həm də İfalar və fonoqramlara dair Müqavilədə şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının qorunmasına münasibətdə müəyyən edilmiş normalar bir-birini təkrar edir. Məsələn, ÜƏMT-nin “İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”-nin 5-ci maddəsinin (2)-ci bəndinə uyğun olaraq ifaçıya verilən şəxsi qeyri-əmlak hüquqları onun ölümündən sonra ən azı əmlak hüquqları bitənə qədər qüvvədə qalır və qorunma tələb olunan Razılığa gələn Tərəfin

qanunvericiliyi ilə buna səlahiyyəti olan şəxslər və ya təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Lakin Azərbaycan qanunvericiliyində ifaçının şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının qorunmasına münasibətdə norma fərqlidir və ifaçının hüquqlarının müddətsiz qorunmasını nəzərdə tutur.

İfaçının əmlak hüquqları.

Əmlak hüquqları ifaçılara müqavilə əsasında istifadə növlərinə görə gəlir götürmək imkanı verir. Məsələn, kirayə, efir yayımı və s., yaxud ifaçıların icazəsi olmadan hər hansı istifadəyə görə dəymiş ziyanın əvəzində təzminat tələb edilməsi.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun İfaçının hüquqlarına münasibətdə müddələrinin (33 və 39-cü maddələr) ifadə formasını nəzərə almasaq, ÜƏMT-nin Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsinin (6-11-ci maddələr) və

ÜƏMT-nin İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsinin (6-10-cu maddələr) müəyyən etdiyi normalara uyğundur. İfaçının əmlak hüquqları dedikdə əsasən aşağıdakılar nəzərdə tutulur: İfaçıların öz yazılmamış ifalarına əmlak hüquqları; surətçıxarma hüququ; yaymaq hüququ; kirayə hüququ; yazılmış ifaları kütləyə çatdırmaq hüququ; efir yayımı və kütləyə çatdırmaq üçün bildiriş hüququ.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm Azərbaycan qanunvericiliyinin, həm də ÜƏMT-nin “Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi”-nin və “İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”-nin təqdim etdiyi əmlak hüquqlarının böyük əksəriyyəti müstəsna hüquqlardır.

Əmlak hüquqlarından adətən iki formada istifadə olunur. 1-ci halda müstəsna hüquqlar ifaçıya onların ifalarından müəyyən istifadə

<p>ÜƏMT-nin “Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi” Maddə 14. Qorunma müddəti</p> <p>Bu Müqavilə ilə ifaçılara təqdim olunan qorunma ifanın yazıldığı ilin sonundan hesablanmaqla ən azı 50 illik müddət bitənə qədər qüvvədə olur.</p>	<p>ÜƏMT-nin “İfalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi” Maddə 17. Qorunma müddəti</p> <p>(1) Bu Müqavilə üzrə ifaçılara təqdim edilən qorunma müddəti, ifanın fonoqrama yazıldığı ilin sonundan başlayaraq ən azı 50 il müddətində davam edir.</p>	<p>“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Maddə 39. Əlaqəli hüquqların qüvvədə olma müddəti</p> <p>1. İfaçının bu Qanunun 33-cü maddəsi ilə müəyyən olunmuş hüquqları ilk ifa edilən tarixdən 50 il müddətində qüvvədə olur.</p>
---	---	--

növlərinə icazə vermək və ya qadağa qoymaq imkanı verir. 2-ci halda isə Qanun üzrə lisenziya əsasında hüquq sahibindən əvvəlcədən icazə alınması tələb olunmur. Burada söhbət şəxsi məqsədlər üçün surət çıxarılar kən yaranan vəziyyətdən gedir - belə norma bir çox ölkələrin hüquq sisteminə mövcuddur və adətən qanunvericilikdə istisnalar və məhdudiyyətlər formasında öz əksini tapır. Belə hallarda bu cür fəaliyyət üçün istifadə olunan avadanlıqların və (və ya) təmiz maddi daşıyıcıların istehsalçılarından və ya idxalçılarından ifaçıların xeyrinə qonorar tutulur və bu

hüquqların idarə edilməsini, adətən, kollektiv idarəetmə təşkilatları həyata keçirir. Qeyd olunan məsələləri tənzimləyən normalar Azərbaycanın milli qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır.

İfaçının əmlak hüquqları üçün qorunma tələbləri. Azərbaycan qanunvericiliyinin ifaçıların əmlak hüquqlarının qorunmasına münasibətdə müəyyən etdiyi norma da beynəlxalq müqavilələrin normasına tam uyğundur. Bunu aşağıda əyani şəkildə görmək mümkündür:

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan nümayəndələri "Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsi"nin mətni-

nin hazırlanması, müzakirəsi və qəbul edilməsi prosesinin fəal iştirakçısı olmuşlar. Bu məqalənin müəllifinə isə 2012-ci ildə Pekində keçirilən Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsini qəbul edən Diplomatik konfransda iştirak etmək və həmin Müqvilənin qəbul edilməsi barədə Yekun aktı imzalamaq xoşbəxtliyi nəsb olmuşdur.

Yekun olaraq, onu da qeyd etmək istərdik ki, Audiovizual ifalara dair Pekin Müqaviləsinə Azərbaycan Respublikasının qoşulması məsələsi gündəlikdədir və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş dövlət-daxili prosedurlardan keçmək mərhələsindədir.

Roma Konvensiyası ifaçıların şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının tanımır. Pekin müqviləsi isə audiovizual ifaların ifaçılarına şəxsi qeyri-əmlak hüquqları təqdim edir.

MƏTBUATIMIZIN GÜRCÜSTAN SƏHİFƏLƏRİ

ŞƏRİFKƏRİMLİ

Yazıçı-jurnalist

Gürcüstanın əsrlər boyu türk-islam şahları tərəfindən idarə olunması, sonralar isə Rusiya tərəfindən Cənubi Qafqazın işğalı və Cənubi Qafqaz canişinliyinin Tiflisdə yerləşməsi türk-müsəlman mədəniyyətinin və əhalisinin burada cəmləşməsinə və inkişafına səbəb olmuşdu.

Q

afqazda yaşayan xalqların, eləcə də rusların XIX - XX əsrlərdə müxtəlif mətbuat orqanları, ədəbi dərnəkləri, ictimai-siyasi cəmiyyətləri Qafqazın mədəni mərkəzi olan Tiflisdə fəaliyyət göstərirdi. Burada həyata vəsiqə alan beyin məhsulları dünyanın bir çox bölgələrinə yayılırdı. Görkəmli yazıçılar, jurnalistlər dilindən asılı olmayaraq, bu mətbuat orqanlarında cəsarətli çıxışlar edir, dərnək və cəmiyyətlərdə təmsil olunurdular.

Təbii olaraq bu istimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitdə türk-müsəlman aydınların milli-mənəvi, siyasi-tarixi oyanış hərəkatı istər-istəməz bir milli mərkəzin yaranmasına zərurət doğururdu. Gürcüstanda azərbaycandilli jurnalistikanın meydana gəlməsi də məhz belə əlçatmaz görünən vacib arzulardan pərvazlanırdı.

Əslində bu, baş verməsi zəruri olan bir proses idi. Gürcüstanın əsrlər boyu türk-islam şahları tərəfindən idarə olunması, sonralar isə Rusiya tərəfindən Cənubi Qafqazın işğalı və Cənubi Qafqaz canişinliyinin Tiflisdə yerləşməsi türk-müsəlman mədəniyyətinin və əhalisinin burada cəmləşməsinə və inkişafına səbəb olmuşdu. XIX əsrin birinci yarısında

Tiflis şəhərində rus və gürcü dillərində bir sıra qəzetlər nəşr olunsada bəzi səbəblərdən Qafqazda azərbaycandilli mətbuat orqanlarının yaranması yubanırdı. 1828-ci ildən nəşrə başlayan "Tifliskiye vedomosti" qəzeti 1829-cu ildə gürcü, 1830-cu ildə fars və 1832-ci ilin əvvəllərində isə Azərbaycan dilində buraxılmışdır. Lakin "Tiflis xəbəri" adı ilə buraxılan bu qəzet-vərəqin ömrü çox da uzun olmamışdır. Belə ki, onun redaktoru P.S.Sankovskinin 1832-ci ildə vəfat etməsi 1833-cü ilin əvvəllərində qəzetin bağlanması səbəb olmuşdur.

1845-ci ildə Tiflisdə Azərbaycan dilində "Qafqazın bu tərəfinin xəbərləri" adlı qəzet-vərəq də buraxılmışdır. Bu qəzet 1838-ci ildə Tiflisdə rus dilində nəşrə başlayan "За ав азс нй вестни"nin əlavəsi kimi çap olunurdu. "Qafqazın bu tərəflərinin xəbərləri" 1846-cı ildə bağlanmışdır. Bəzilərinin iddia etdiyi kimi, qonşu xalqlardan nümunə götürərək biz də mətbuat tariximizi məhz 1832-cı ildən götürməliyik. Lakin bir şeyi unutmamaq olmaz ki, istər "Tiflis xəbəri", istərsə də "Qafqazın bu tərəfinin xəbərləri"nin əsas vəzifəsi rəsmi dövlət məlumatlarını, fərmanları, qərar

və qanunnamələri Azərbaycan dilinə tərcümə edib yaymaqdan ibarət olmuşdur. Olsa-olsa bu qəzet-vərtəqlər, indiki terminologiya ilə desək, bu bülletenlər yaranmaqda olan Azərbaycan milli mətbuatının rüşeymi oldular.

Azərbaycan milli mətbuatının yaranma tarixi isə 1868-ci ildən qəzet buraxmaq fikrinə düşən tanınmış ziyalı Həsən bəy Zərdabının 1875-ci il iyul ayının 22-də çap etdirdiyi “Əkinçi” qəzeti ilə bağlıdır.

Çox təəssüf ki, milli mətbuatımızın ilk qaranquşu və eyni zamanda müstəqil mətbuatımızın müjdəçisi olan “Əkinçi”nin də nəşri uzun sürmədi. H.Zərdabi müəyyən təzyiqlərdən sonra 1877-ci ildə qəzetin çapını dayandırmaq məcburiyyətində qaldı.

Bu, bir tərəfdən çar Rusiyasının Azərbaycanda mətbuata və kitabə mürtəce münasibətinin göstəricisi idisə, digər tərəfdən azərbaycanlı oxucunun azlığı və yaranan maliyyə çətinlikləri ilə bağlı idi.

Qəzet bağlandıqdan iki il sonra XIX əsrin ikinci yarısında mətbuat sahəsində dürgünlük yaransa da, müəyyən təşəbbüslər də oldu. Ancaq «Tiflis xəbəri» və «Zaqafqazski vestnik» əlavə nəzərə alınmazsa, «Əkinçi»yə qədər Azərbaycan dilində nə Bakıda, nə də Tiflisdə qəzet və jurnal çıxmıdı.

Milli mətbuat yaratmaq, Bakıda mətbəə açmaq, “Əkinçi”ni yaşatmaq, kitab nəşr etmək və bu yolla xalqı maarifləndirmək üçün Həsən bəy Zərdabi əlindən gələni edirdi. Lakin çarizmin müstəmləkə siyasəti milli mətbuatın yaranmasına heç cür imkan vermirdi. Bu işdə Azərbaycanın imkanlı adamları da laqeydlik göstərir, belə məsələlərin əhəmiyyətini dərk etmədiklərindən ona pul xərcləmək istəmirdilər.

Lakin “Əkinçi” qəzeti fəaliyyət göstərdiyi qısa müddətdə Cənubi Qafqaz türklərinin tarixinin, məişətinin, ictimai-mədəni həyatının, milli maarifçiliyin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin, ana dilinin, onun mətbuatının məqsədini, amalını, dil və üslubunun əsas qayələrini müəyyənləşdirdi. Bax buna görə də cəsarətlə deyə bilərik ki, milli

mətbuatımızın doğulduğu gün “Əkinçi” ilə bağlıdır.

1880-ci ildə «Ziyayi-Qafqaziyyə» adı ilə nəşr olunan qəzet H. Zərdabının nəşr etdiyi “Əkinçi”dən sonra Azərbaycan dilində ikinci qəzet oldu.

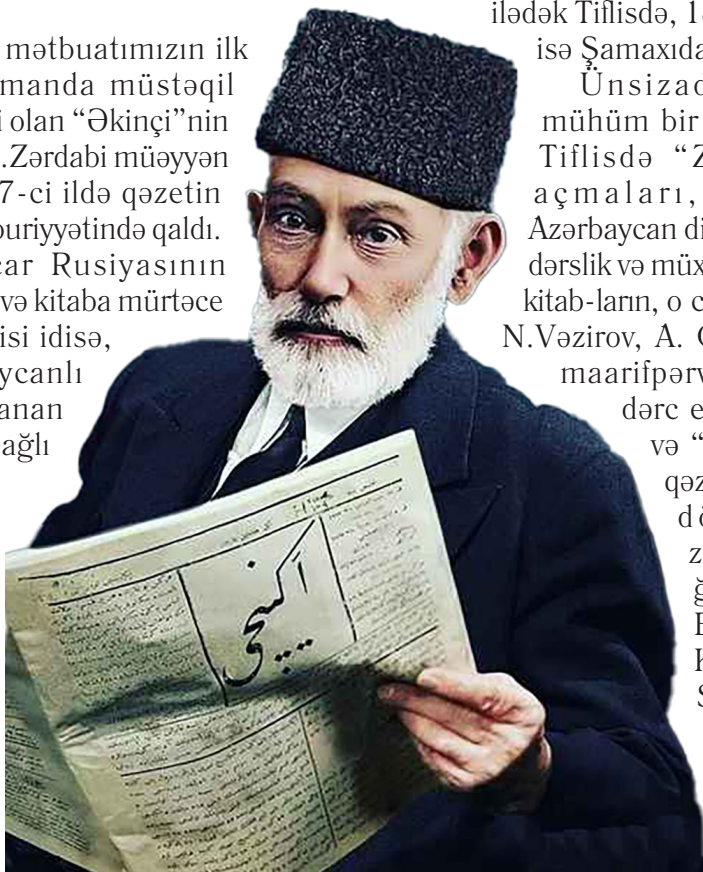
Ünsizadə qardaşlarının 1879-1880-ci illərdə “Ziya” adlı həftəlik qəzetinin 76 sayı və sonra adı dəyişdirilən “Ziyayi-Qafqaziyyə” 1882-ci ilədək Tiflisdə, 1883-1884-cü illərdə isə Şamaxıda çap edilmişdir.

Ünsizadə qardaşlarının mühüm bir xidməti də onların Tiflisdə “Ziya” mətbəəsini açmaları, bu mətbəədə Azərbaycan dilində bədii əsərlərin, dərslik və müxtəlif məzmunlu digər kitabların, o cümlədən S.Ə.Şirvani, N.Vəzirov, A. Çernyayevski kimi maarifpərvərlərin əsərlərinin dərc edilməsidir. “Zi-ya” və “Ziyayi-Qafqaziyyə” qəzetləri öz ətrafına o dövrün qabaqcıl ziyalı-larını toplamağa müvəffəq oldu. Burada H.Zərdabi, F. Köçərli, C.Ə.Şirvani, S. M. Qənizadə, R. A x u n d o v , C.Vəlibəyov və başqaları kimi tanınmış ədiblərin əsərləri işıq üzünə görmüşdür.

Bu qəzetin Azərbaycan mətbuatı tarixində ən böyük xidmətlərindən biri də Cəlil Məmmədquluzadə kimi görkəmli bir jurnalisti üzə çıxarmaq, demokratik cəbhədə mahir bir redaktor yetişdirmək olmuşdur.

Mətbuat tariximizə ilk gündəlik qəzet kimi daxil olan “Şərqi-Rus” isə XX əsrdə ilk azərbaycandilli qəzet idi. Lakin çar senzurası ilə kəskin mübarizə şəraitində Azərbaycan ziyalılarının milli mətbuat yaratmaq və onu mütərəqqi qüvvələrin əlində mübarizə vasitəsinə çevirmək arzusu, nəhayət, reallığa çevrildi.

1906-cı ildə Tiflisdə nəşrə başlayıb bütün Şərqi səs salan Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nəmanzadənin rəhbərliyi ilə dərc olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalı bu sahədə misilsiz işlər gördü.

*“Azərbaycan mətbuatının tarixini
Gürcüstanda
axtarmaq lazımdır.”*

Həmid Vəliyev.

Gürcüstanın Əməkdar jurnalisti,
Prezidentin Fərdi Təqaüdçüsü,
BDU-nun Jurnalistika fakültəsinin
kafedra müdiri, professor

1918-1921-ci illərdə Tiflisdə işıq üzü görmələrinə baxmayaraq, bir sıra mətbuat orqanı Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatını müdafiə etmiş, demokratik Azərbaycan Respublikasının yaranmasını alqışlamış, ideya istiqamətlərini bu respublikanın mənafeyini qorumağa yönəltmişdilər.

Qafqazda qəzet və jurnalların çoxalması yeni bir sahənin – mətbuat industriyasının yaranmasına gətirib çıxardı. Ötəri bir haşiyəyə çıxaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Milli mətbuatımızın yaranmasından danışarkən mətbəə və nəşriyyatçılıq işindən danışmamaq unutqanlıq olardı. Xarici ölkələrdən – xüsusilə Almaniyadan, Rusiyadan çap avadanlıqları alınmaqla mətbəələr təşkil olunur, kitablar çap olunurdu. Bununla paralel olaraq yeni peşələr və ixtisaslar yaranırdı – mürəttiblər, yığıcılar, səhifələyicilər, metronpajlar, çapçılar, cildləyicilər, kitab mağazaları, satıcılar, reklamçılar və başqaları.

Azərbaycanda kitabçılıq mədəniyyətinin tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Əldə olan məlumatlara görə, Azərbaycanın ilk çap kitabının tarixi 450 ildən çoxdur. Bu, Nəsirəddin Tusinin 1594-cü ildə Roma şəhərindəki mətbəədə ərəb dilində çap olunan məşhur “Təhriri-Övqlidis” (“Evklidin şərh”) əsəridir. O dövrdə dəfələrlə təkrar çap olunan bu kitabın 32 ölkənin kitabxana və muzeylərində 123 nüsxəsinin mövcudluğu bildirilir.

Azərbaycanın ikinci çap kitabı XVI-XVII əsrlərdə yaşamış oğuz əsilli tarixçi Oruc bəy Bayatın (ispanlaşmış adı Don Juandır) 1604-cü ildə İspaniyada işıq üzü görmüş kitabıdır.

Azərbaycanın üçüncü kitabı isə “Avesta”dır. Bu əsəri 1771-ci ildə fransız alimi Anketil Dü Perron fransız dilinə tərcümə edərək nəşr etdirmişdir.

Dördüncü çap kitabımız 1780-ci ildə Sankt-Peterburqda, beşinci kitabımız isə 1813-cü ildə Hindistanın Kəlküttə şəhərindəki “Hindistan” mətbəəsində çap olunmuşdur. “Şərhi-İskəndərnaməyi-Nizami Gəncəvi” adlanan bu kitabın müəllifləri Əzimabadi Əli və Mir Hüseyn Cünfuridir.

Bu çap kitablarının sırasına aşağıdakıları da daxil etmək olar: 1831-ci ildə Tiflisdə Abbasqulu Ağa Bakıxanovun “Qanuni-Qüdsi-Zəbani-farsibaiştıq və elali-kəlimatei ərəbiyyə” adlı kitabı, 1835-ci ildə isə Varşavada İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsərinin fransız dilindəki nüsxəsidir.

Tiflisdə mətbəəçilik işini mənimsəyən və onun avadanlıqlarını əldə edən Azərbaycanın maarifpərvər ziyalıları Bakıda bu işi davam etdirmək istəyirdilər. Lakin Tiflisdən fərqli olaraq Rusiyanın hakim dairələri Bakıda mətbuata hər vasitə ilə mane olurdu. Çarizmin müstəmləkəçi dairələri yaxşı anlayırdılar ki, mətbuat və kitab xalqın maariflənməsi işində əvəzsiz təbliğat vasitəsidir.

Azərbaycanlıların toplaşmış müxtəlif mədəniyyət ocaqları yaratdıqları Tiflis şəhərində onlarla mətbəə fəaliyyət göstərmiş, kitablar, qəzet və jurnallar nəşr edilmişdir. Onlardan həftədə üç dəfə Tiflisdə Azərbaycan dilində çıxan “Şərqi-rus” qəzetinin öz mətbəəsi var idi. İlk naşırı və redaktoru Məmmədəğa Şahtaxtı, son 45 sayının redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə idi.

“Qeyrət” mətbəə-nəşriyyatını isə Cəlili Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə və maarifpərvər tacir M.Bağırzadə “Şərqi-rus” qəzetinin mətbəəsi

əsasında təşkil etmişdilər. “Molla Nəsrəddin” jurnalı 1906-1909-cu illərdə “Qeyrət” mətbəəsində çap olunmuşdur.

1883-1884-cü illərdə aylıq jurnal kimi çıxan “Kəşkül”ün də öz mətbəəsi olmuşdur.

Azərbaycanda mətbuat və kitab nəşrinin 1920-ci ilə qədərki qısaca tarixçəsi belədir. 1920-ci ildən sonra birbaşa N.Nərimanovun rəhbərliyi və qayğısı sayəsində Azərbaycanda kitab nəşri yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

SSRİ yarandıqdan sonra Tiflis ədəbi-mədəni mühiti tədricən Bakıya transfer olunmağa başladı. Burada yeni qəzet-jurnallar açıldı, mətbəə və nəşriyyatlar fəaliyyət göstərdi. Lakin zəngin köklərə malik Tiflis mühiti hələ uzun müddət öz demokratik ənənələrini və peşəkar kadrlarını yaşatdı. Bu gün də Gürcüstanın azərbaycandilli əhalisinin klassik ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə, incəsənətimizə qırılmaz tellərlə bağlılığının mayasında heç şübhəsiz bu amillər dayanır. Bu bağlılıq Gürcüstanda mətbuat sahəsində yüzlərlə jurnalistin yetişməsinə, yeni qəzet və jurnalların açılmasına, ədəbiyyatın, təhsilin, incəsənətin inkişafına rəvac verdi.

XX əsrin 20-ci illərində Tiflisdə Azərbaycan ədəbi mühiti xüsusilə inkişaf edərək siyasi, ictimai və ədəbi mühitə yeni yazarlar və dahi şəxsiyyətlər bəxş edib. Bu dövrdə Gürcüstanın Batumi şəhərində “İştirak” (1921), “Yeni həyat” (1922-1924), Sarvanda (Marneulidə) “Pambıqçı” (1930, sonralar adı dəyişərək “Stalin yolu” və “Kommunizm uğrunda” olmuşdur), 1965-ci ildən isə “Yeni Marneuli” (sonralar Azərbaycan və gürcü dillərində “Kvemo Kartli” adı ilə çıxıb), 1933-cü ildə Başkeçiddə (Dmanisi) “Sosializm maldarlığı” (sonralar “Trialeti” adı ilə Azərbaycan və gürcü dillərində çıxır və 1991-ci ildə qəzetin Azərbaycan şöbəsi bağlanıb), 1935-ci ildə Lüksemburqda (Bolnisi) “Al bayraq” (son vaxtlar “Qələbə bayrağı” adı ilə çıxıb; 1990-cı ildə qəzet “Bolnisi” adlandırılıb və bir neçə ay

sonra Azərbaycan şöbəsi bağlanıb), Qarayazıda (Qardabanidə) 1931-ci ildə “Stalinçi” (sonralar “Samqori” adı ilə Azərbaycan və gürcü dillərində çıxıb), Adıgündə “Qızıl rəncbər” (1933), sonra “Adıgün kolxozçusu” (1936), Axalsıxda “Kommunist” (1930), sonra “Qızıl bayraq” (1938), Aspindzada “Bağban” (1933), sonra “Sosializm kəndi” (1940) adı altında çıxıb.

Gürcüstanda 30-cu illərdən sonra “Yeni fikir”, “Yeni kənd” qəzetləri, “Qızıl Şəfəq”, “Dan Ulduzu”, “Yeni qüvvə”, “Gənc nəsəl”, “ZİYA”, “Universitet”, “Samqori”, “Qələbə Bayrağı”, “Şərqi şəfəqi”, “Yeni yol”, “Meydan”, “Axali Marneuli”, “Ozan”, “Molla Nəsrəddin”, “Regionpress”, “Ümid”, “Qardabani”, “Çənlibel”, “Dirçəliş”, “Region”, «Sözün işığı», “Yeniləmiş məktəb”, “Təhsil”, “Qeyrət”, “Ədəbi Gürcüstan”, “Varlıq”, “Qarapapaqlar”, “Qarayazı”, “Gürcüstan”, “Varlıq”, “Qeyrət”, “Günəş”, “Yeniləmiş məktəb”, “Maarif”, “Müvəkkil”, “Qarayazı” və digər azərbaycandilli qəzetlər, eyni zamanda “Qarapapaqlar”, “Meydan”, “Əhli-Beyt”, “Müctəbə” və bir çox dini jurnallar nəşr olunub. Müstəqillik dövründə soydaşlarımızın yaşadığı bölgələrdə azərbaycandilli qəzetlərin əksəriyyəti bağlandı. Bir neçə il öncə Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Gürcüstanda yaşayan və fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallara maddi dəstəyi ilə Gürcüstanda bir

Azərbaycanda
kitabçılıq mədəniyyətinin
tarixi çox qədimlərə
gedib çıxır. Əldə
olan məlumatlara görə,
Azərbaycanın ilk
çap kitabının tarixi
450 ildən çoxdur.

sıra mətbuat orqanları öz fəaliyyətlərini nisbətən genişləndirdil. «Meydan» gənclik jurnalı, «Region Press» həftəlik qəzeti, aylıq «Ziya», «Qeyrət», «Gürcüstan azərbaycanlıları» qəzetləri bu qəbildəndir. Lakin mövcud reallıqlar yenidən bu mətbuat orqanlarının çətin vəziyyətə düşməsinə səbəb oldu. Səbəb qəzetlərin maliyyə sıxıntıları və əhalinin maddi durumu ilə bağlı idi. Gürcüstanda öz cəsarəti, peşəkarlığı ilə adını mətbuat tariximizə yazdırmış yüzlərlə jurnalist, yazıçı olmuşdur. Orada yaşayıb fəaliyyət göstərən klassiklərimizin, yeni dövr jurnalistlərimizin adlarını sıralasaq uzun bir siyahı alınar. Öz yazıları ilə xalqın sevgisini və etimadını qazanan Ömər Faiq Nemanzadə, Hüseyn Minasazov, İsmayıl Həqqi, Mirzə Həsən Məcrüh, Münəqqər, Rza Şahvələd, Hidayət Bayramlı, Həsən Səbri, Rüstəm Həsənov, Kərim Kərimov, Məhyəddin Sultanov, Murtuz Muradov, Dünyamalı Kərəm, Rizvan Əliyev, Teymuraz Cəfərli, Ziya Borçalı, Vəli Əliyev, Süleyman Süleymanov, Əli Abbas, Ziyadxan Məmmədov, Məmmədhüseyn Bəxtiyarlı, Nəsim Yusifoğlu, Arif Mustafazadə, Mədəd Coşqun, Qasım Əhmədov, Alxan Binnətoğlu, Əyyub Bayramov, Kamil Kırəcli, Bəhram Mehdi, Paşa Əliyev (Kəsəmənli), Həmid Vəliyev, Əzim İsmayılı, Arif Hadızadə, Emin Mahmudov, Əlixan Düşgün, İslam Əliyev, Ramiz İgidov, Qasım Abbasəliyev, Şahvələd Əhmədoğlu, Müzəyyət Yusifov, Pərixanım Mursaqulova, Yaşar Vəliyev, Səyavuş Uyğun, Osman Əhmədoğlu, Müqəddəs Nemətov, Xətayə Rüstənova, Təhməz Təhməzov, Şurəddin Məmmədli, Şahvələd

Eyvazov, Mahmud Kamaloğlu, Qəhrəman Musayev, Elman Kələyev, Rəşid Faxralı, Lətif Kamil, İmir Məmmədli, Bahəddin Oruclu, Binnət Əlioğlu, Əlixan Yəhyaoglu, Əbdüləli İbrahimsoy, Eyvaz Əlləzoğlu, Dursun Eyvazov, Həmzəli İlyasov, Nizami Məmmədzadə, Şahismayıl Şəmmədoğlu, Mirzə Məmmədoğlu (Maşov), İbrahimxəlil Tamiyev, Gülyaz Əliyeva, Əziz Dəlivəlov, Abay Paşayev, Nadir Almazoğlu, Ramilə Əliyeva, Zümrüd Qurbanov, Tapdıq Yolçu, Rafiq Hümət, Akif Xansultanlı, Ehtiram Əmirxanlı, Emma Bayramova, Afiq Muxtaroglu, Cambul Məmmədli, Hacı Rizvan İsmayilov, Aynurə Əliyeva, Azər Məmmədov, Turac İbrahimova və b. jurnalistlər millətimizin ən fədakar şəxsiyyətləridirlər.

Son əsrdə texnoloji tərəqqinin böyük sıçrayışla həyatımızın bütün sahələrinə sirayət etməsi, süni intellektin insan beyninin, əqli mülkiyyətin bir hissəsinə çevrilməsi cəmiyyətdəki kəskin təbəqələşməyə, əmək qabiliyyətinin itirilməsinə, iş yerlərinin ixtisarına, mənəvi deqradasiyaya, milli dəyərlərin unudulmasına, beynəlmiləli əxlaqın ön plana çıxmasına gətirib çıxaran mövcud reallıqlardır.

Bu vəziyyət Gürcüstanda soydaşlarımızın mövcud olduğu coğrafiyada daha acınacaqlıdır. Yuxarıda sadaladığım problemlər ucbatından doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalan ailələr ənənəvi dəyər və əxlaqi-mənəvi aşınmalara daha çox məruz qalıblar. Yad ölkələr,

yabançı dəyərlər, yarımçıq təlim-tərbiyə... Tiflisdə bəzi işbazlar pul qazanmaq xatirinə Azərbaycan dilində bir sıra ali məktəblər açsalar da onların da fəaliyyətinə ciddi maneələr törədildi.

Tiflisdə milli kadrlar hazırlayan A.S.Puşkin adına Pedaqoji İnstitutu saxlaya bilmədik. Dərin zəkalı, zəngin elmi potensialı olan kadrlarımızı itirdik. İnstitut fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra məktəblərdə pedaqoji estafet və ənənə pozuldu. Orta məktəblər Sovet dövründə Azərbaycanın ali tədris müəssisələrində hazırlanmış kadrların ümidinə qaldı...

İnsan həyatı əbədi deyil, hər şey dəyişir, yeniləşir, müasirlik köhnəliyi sıradan çıxarır, yeni nəsil köhnə nəsili əvəz edir...

Ancaq Gürcüstanın azərbaycandilli məktəblərində köhnə nəsil getdi... yeni nəsil gəlmədi... Az miqdar gələnlərsə Gürcüstanın ali məktəblərində yarımçıq təhsilli (yarıgürcü-yarızərbaycan) cavanlar idi. Tariximizə, coğrafiyamıza, dilimizə, dinimizə, belə demək mümkünsə, yad, yabançı kadrlar...

Yazılı mətbuatımız məhv oldu. Bəli, bu, ümumbəşəri bir prosesdir. Lakin dili, yazıb-oxumağı məktəbdə öyrənən, təfəkkürü mətbuatla formalaşan, həyatı mətbuatdan əxz edən, milli-əxlaqi keyfiyyətləri bədii ədəbiyyatdan mənimsəyən, keçmişini ana dilində milli kadrlar

tərəfindən yazılmış tarixi əsərlərdən öyrənən cavan nəsil sputnik antennaların kompasında azıb yol ayrıcında qaldı...

Ən böyük problemlərdən biri isə yol məsələsi oldu. Məlum səbəblərdən quru yolların bağlanması problemi qaysaqatlanmamış yaramızın üstündə yeni-yeni yaralar açıldı. Səbəb aydındır, lakin nəticə ürəkağrıdır. Maddi rifah halının aşağı düşməsi, təyyarə biletlərinin bahalıqı borçalıları doğma kənd-kəsəyə, elə-obaya həsrət qoyub...

Azərbaycanda yaşayan hər bir Borçalı övladı bir informasiya mənbəyi, Azərbaycan-Gürcüstan arasında bir körpüdür. Oradakı soydaşlarımız bu informasiya mənbəyindən məhrum olublar, bu körpüdən keçə bilmirlər. Nə isə... Ağrı-acılarımızı sapa düzsək – sap saxlamaz, qəlbimizdə düyünləsək – dolaşmaq bir yumağa dönər.

Bu yubiley ilində az da olsa millətimizin maarifpərvər ziyalılarının iki əsr bundan öncə ömürlərini millətin xoş gələcəyi üçün şam kimi əritdikləri anları ruhən yaşamaq istədik. İnanırıq ki, ölkə başçımızın verdiyi sərəncam jurnalistikamızın gələcəyinə tutulan bir işıq olaraq onun hədəflərini daha aydın göstərəcək.

Mətbuatımızın Tiflisdən rişələnen 150 illik tarixi milli tariximizin ən səlis, ən dürüst tarixinin güzgüsüdür. Cənab Prezident İlham Əliyevin verdiyi sərəncamda deyildiyi kimi:

“Bu gün mediamız Azərbaycanın tərəqqisinin və müasir cəmiyyət quruculuğu prosesinin fəal iştirakçısı olaraq, beynəlxalq əlaqələrini və global informasiya məkanında təsir imkanlarını genişləndirmiş, rəqabət qabiliyyətini artırmışdır. Lakin dünya nizamının dəyişikliklərə məruz qaldığı, siyasi proseslərin intensivləşdiyi, habelə yeni fəaliyyət prinsiplərinin bərqərar olduğu müasir dövr Azərbaycan mediası qarşısında da yeni vəzifələr müəyyənləşdirir. Qabaqcıl

texnologiyaların tətbiqi, sosial media platformalarında fəal-liğin artırılması, rəqəmsallaşma, süni in-tellekt, media savadlılığının yüksəldilməsi, dezinformasiya və saxta xəbərlərlə mübarizə, effektiv kommunikasiyanın həyata keçirilməsində yaxından iştirak və s. mediamızın inkişaf perspektivini və qarşıdan gələn dövrdə global informasiya məkanında yerini müəyyənləşdirəcək məsələlərdir. Eyni zamanda, media müasir tendensiyaları nəzərə almaqla Azərbaycanın dövlət maraqlarını həmişə uca tutmalı, ölkəmizin müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu, həyatımızda baş verən pozitiv dəyişikliklər ilə bağlı ictimaiyyətimizin məlumatlandırılması sahəsində daha fəal olmalıdır.”

Əqli Mülkiyyət Agentliyində Milli Mətbuatımızın 150 illiyi qeyd olundu

Medianın İnkişafı Agentliyində təltif olunma mərasimində

22 iyul 2025-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Milli Mətbuatının 150 illik yubileyi münasibətilə mükafatlandırılan mətbuat işçiləri arasında “Əqli Mülkiyyət” jurnalının ədəbi redaktoru, tanınmış yazıçı-jurnalist Şərif Kərimli də vardır. Bu münasibətlə Əqli Mülkiyyət Agentliyinin sədri professor Kamran İmanov redaksiya əməkdaşlarını qəbul etmiş, cənab Prezidentin diqqət və qaygısını yüksək qiymətləndirmiş və jurnalistika sahəsində uzun illər səmərəli fəaliyyətinə görə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunan həmkarımızı təbrik edərək ona cansağlığı və yeni yaradıcılıq uğurları arzu etmişdir.

СЕСТРЫ ЛИДЖАДУ И ПОЛЬЗА ПЕРЕИЗДАНИЯ С УВАЖЕНИЕМ К АВТОРСКИМ ПРАВАМ

ХАБИБГОБИР

Юрист в области
интеллектуальной
собственности, Нигерия

Музыкальная история Нигерии богата такими легендарными исполнителями, как Уильям Оньебор, Фела Кути и его двоюродные сестры, сестры Лиджаду. Идентичные близнецы Тайво и Кехинде выпустили свой дебютный альбом в 1969 году, они были одними из первых исполнителей нигерийской поп-музыки (или афропопа, как мы знаем его сегодня), активно развивая это направление на протяжении последующего десятилетия. Однако большую часть своей карьеры они не получали роялти и сталкивались с несанкционированным использованием своих произведений.

Кехинде умерла в 2019 году, но Тайво не дает общему наследию сестер Лиджаду кануть в лету, начав переиздавать свои записи впервые за более чем десять лет. Пять альбомов новаторского дуэта переиздаются на виниле, CD-дисках и стриминговых платформах компанией Numeo Group, и роль сестер в создании этих произведений будет отмечена должным образом. Сотрудничество с лейблом, который занимается изданием архивных записей, не только восстанавливает историческую справедливость, но и является полезным примером того, как западноафриканские исполнители могут защитить свое наследие с помощью ремастеринга (переиздания старых записей) с опорой на авторское право.

Наследие и испытания сестер Лиджаду

Сестры Лиджаду — известные как Lijadu Sisters — стали известными в 1970-х годах благодаря своему уникальному сочетанию нигерийского джуджу, традиционной музыки йоруба, фанка, диско и афробита. Такую музыку иногда называют афрофанком или афропопом, она сочетает в себе пышные гармонии с социально значимыми текстами, которые газета Guardian описала как пересечение «необычной поп-музыки и ожесточенных политических сюжетов».

Несмотря на то что их музыка не теряет своей значимости, отсутствие официальной системы роялти в Нигерии означало, что сестры в прошлом не получали должного вознаграждения за свой труд. Многие их записи были переизданы без их согласия, а гонорары редко доходили до них или их правопреемников — обычный пример для жанра афробит в Нигерии тех времен, в нем тогда доминировали мужчины. Летом 2024 года благодаря легальной и этичной кампании по переизданию музыки, проведенной компанией Numeo Group, в этой истории наступил переломный момент.

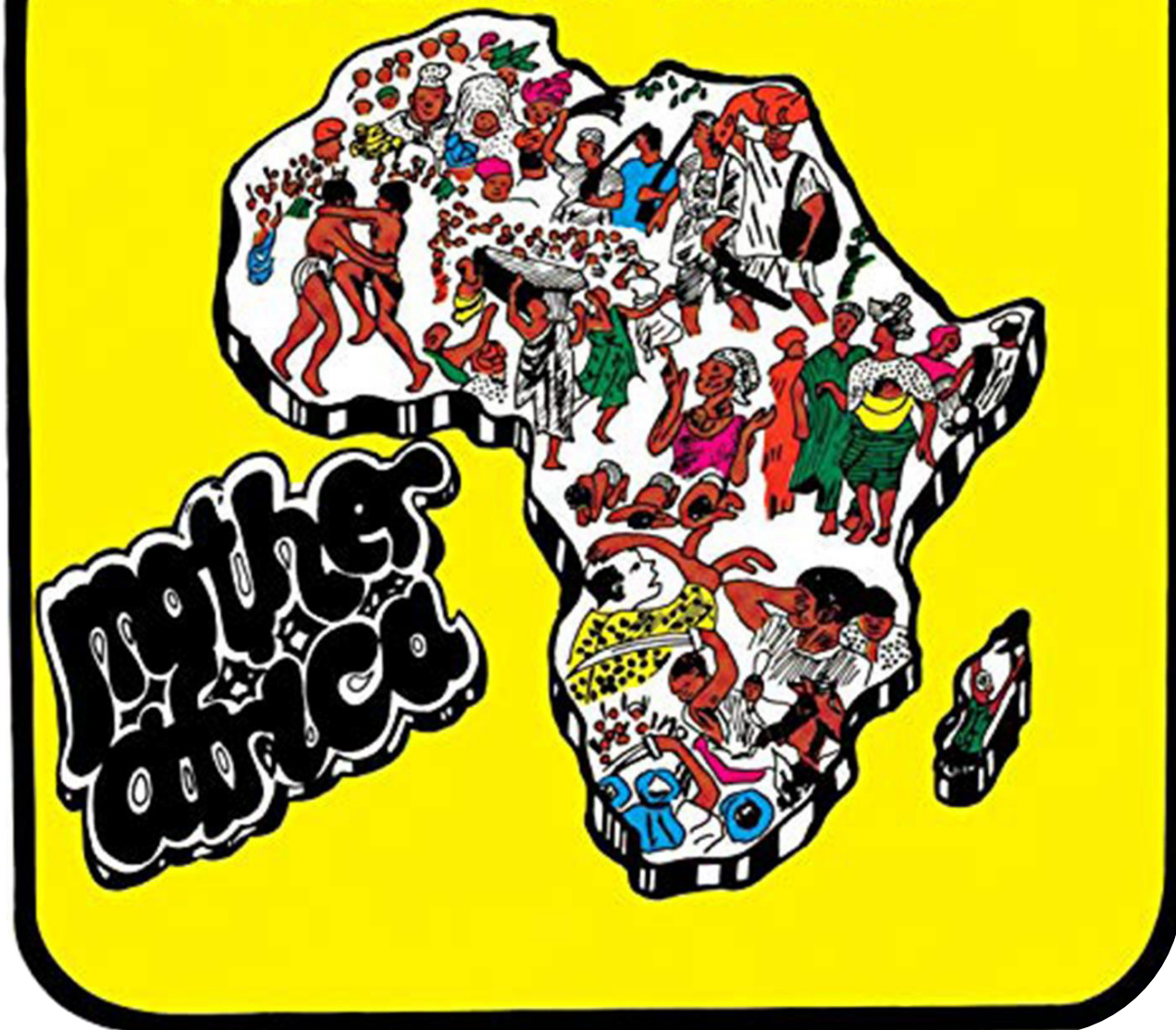
Переиздание альбома «Горизонт без конца»

В пресс-релизе, в котором было анонсировано первое в рамках кампании переиздание — альбом сестер Лиджаду 1979 года «Горизонт без конца» (Horizon Unlimited) — Тайво сказала: «Я думаю, что одним из самых интересных аспектов переиздания альбома «Горизонт без конца» (Horizon Unlimited) является тот факт, что молодежь любит нашу музыку и удивляется бодрому темпу и текстам, которые не только актуальны, но и очень футуристичны». Она добавила, что во время записи альбома они с Кехинде сами оплачивали аренду студии и сессионные гонорары группы — необычная договоренность. Сотрудничество с Numeo Group зиждется на более надежном фундаменте. Данный лейбл архивных записей и компания по управлению правами, чьи офисы расположены в Лос-Анджелесе, Чикаго и Лондоне, специализируется на переизданиях и сохранении редкой музыки для новых поколений слушателей. Прежде чем переиздать записи сестер Лиджаду, Numeo Group приобрела полные права на каталог, чтобы гарантировать, что роялти будут выплачиваться напрямую бенефициарам. Лейбл также провел ремастеринг музыки, чтобы сделать ее более привлекательной для современной аудитории, не нарушая внутреннего характера оригинальных записей.

Numeo Group назвала это «экспансивным новым партнерством, которое в равной степени является переизданием и восстановлением справедливости». Представитель лейбла подчеркнул, что компания «очень рада познакомить новое поколение с музыкой сестер Лиджаду. Их история и влияние заслуживают признания».

В альбом «Горизонт без конца» (Horizon Unlimited) входит хит «Возвращайся домой» (Come on Home), а физическое переиздание от Numeo Group впервые содержит сами тексты песен на языках йоруба и английском, а также исправленные титры альбома.

THE LIJADU SISTERS

Пластинки сестер Лиджаду — Lijadu Sisters — появятся на стриминговых платформах, а Numero Group будет представлять остальные произведения, существующие только в физической форме, в ближайшие годы. Кроме того, в рамках кампании будут переизданы и редкие записи сестер.

Прежде чем переиздать записи сестер Лиджаду, Numero Group приобрела полные права на каталог, чтобы гарантировать, что роялти будут выплачиваться напрямую бенефициарам.

Beş min ildən sonra cüzi dəyişikliklərə uğrayan dilimiz

Firudin Cəlilov:

“Sözlər həm də millətin tarixini simvolizə edir”

15 dekabr 2025-ci il “Dünya Türk Dili Ailəsi Günü” kimi qeyd edildi. Türkdilli xalqların müştərək yaddaşını, mədəni xəzinəsini, tarixini, əqli mülkiyyət anlayışını idraketmə baxımından çox vacib bir gündür. Dilimizin tarixi dərinliyi və ifadə gücünün qorunması milli varlığımızın inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Və heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirdə Prezident İlham Əliyev

öz çıxışında ana dilimizin qorunması, geniş, maneəsiz işləkliyi, nüfuzunun yüksəldilməsinə dair ciddi tapşırıqlar verdi.

Türkoloq alim, filologiya elmləri doktoru, professor, Baş nazirin sabiq müavini (1992), Azərbaycan Respublikasının sabiq xalq təhsili naziri (1992-1993), Milli Məclisin sabiq deputatı (1990-1995) Firudin Agası oğlu Cəlilovun dilimizin tarixi, bu günü və gələcəyi haqqında müsahibəsini təqdim edirik.

Həmsöhbətlər:

ŞƏRİF KƏRİMLİ,
Yazıçı-publisist

NİGAR QAYBALIYEVA,
Publisist

Sərif Kərimli: - Firudin müəllim, siz uzun illərdir türk xalqlarının tarixi, dili, mədəniyyəti və b. məsələlərlə bağlı mühüm araşdırmalar aparırsınız. Bu mənada Dünya Türkologiya elmində bir sıra yeniliklərə imza atmısınız. İslama qədərki türklər haqqında nə deyə bilərsiniz?

- Dünyada yeddi minə qədər müxtəlif dildə danışan xalq var. Türk xalqları da onlardan biridir. Xalqlar müxtəlif coğrafi arealda ortaya çıxıb, çoxalıb yayılıblar. Bu baxımdan türk xalqları da başqa xalqlardan fərqlənir, yəni, bu gün mövcud olan xalqlar son on min ildə hansı olayları yaşayıblarsa, türk xalqları da eynisini yaşayıblar. Amma məsələ burasındadır ki, əcnəbi türkoloqlar digər xalqların tarixini yazanda onların mənşəyini, coğrafiyasını doğru yazırlar, deyək ki, ingilislərin, ərəblərin və b. harda yarandığı haqqında məlumatlar olduğu kimi yazılıb. Türklərin yarandığı yer isə bilərəkdən təhrif olunub.

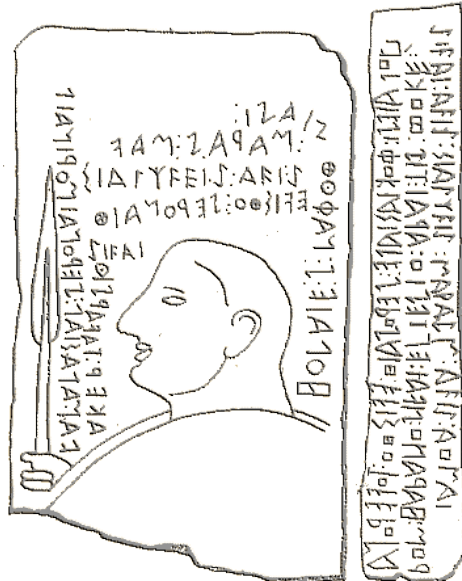
Bütün xalqların dünya mədəniyyətinə töhfəsi var. Türk xalqları daha geniş arealda yayıldığı və çoxlu dövlətlər qurduğu üçün dünya mədəniyyətinə gələnk və görənkləriylə çox böyük töhfələr verib. Türklər hansı xalqla əlaqədə olublarsa, onların hər birinin dilində türk sözləri özünə yer tapıb.

Şərqi Anadolu və Azərbaycan bölgələri türk etnosunun, türk dilinin yarandığı və təşəkkül tapdığı yerlər olmaqla Otrə Asiyaya, Altaya və digər ərazilərə də türklər buradan yayılıb. Bu yeni baxışdır və bu baxış Urmu gölünün adından götürüldüyü üçün Urmu nəzəriyyəsi adlanır.

Rus və Avropa alimləri bilərəkdən yazırdılar ki, türklər monqollarla qohumdur, Azərbaycan və Anadoluya Monqolustandan köçüb gəliblər. Yəni, oraya həm Ural xalqlarını (Finuqor xalqlarını), həm də Ural - Altay xalqlarını aid edirdilər. Altay deyəndə isə Tunqus, Monqol, Mancur, Türkləri Altay adlandırırıdılar. Bu isə Ural - Altay nəzəriyyəsi idi.

Uzun axtarışlardan sonra bunun da cəfəngiyyət olduğunu gördülər. Yəni, Ural xalqları ilə Altay xalqlarının arasında qohumluq əlaqəsi yoxdur. Qohumluğu sübut etmək üçün elmi qanunlar var. Məsəl üçün, hər iki dildə saylar eyni olmalıdır, şəxs əvəzlilərinə uyğunluq olmalıdır və s. Ona görə də Ural sözünü kənarlaşdırdılar. Qaldı Altay nəzəriyyəsi. Bu günə qədər də Avropada, Rusiyada, Azərbaycanda və Anadoluda nəşr olunan kitablarda bunu yazırlar ki, türklər Altay nəzəriyyəsinə görə monqollardan ayrılıb gəliblər. Mən bu nəzəriyyəni yanlış saydığım üçün rədd etdim və onun əvəzinə Urmu nəzəriyyəsinə ortaya qoydum. Belə bir misal

çəkim, əgər türklər oradan ayrılıb gəlibsə, Altay nəzəriyyəsinə görə türklər guya 2200 il bundan qabaq monqollardan ayrılıb. Altay nəzəriyyəsi türke 2200 il yaş verir. Yəni, 2200 il bundan öncə hunlar monqollardan ayrıldı və bütün türk xalqları bu hunlardan yarandı. İndi mən həmin alimlərdən soruşuram, əgər 2200 il öncə türklər ayrılıb meydana çıxıbsa, bəs, Sumer (Şumer) dilində 5000 il bundan qabaq türk sözləri haradandır? Həm də belə sözlər say etibarilə olduqca çox və sistemli şəkildədir. Ən maraq-

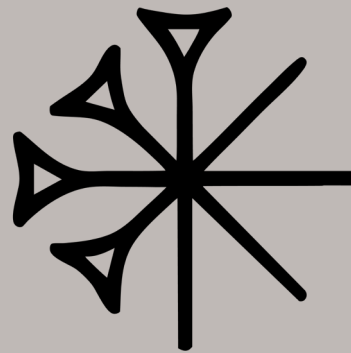
Lemni başdaşı yazısı, VI əsrin sonu. (Afina muzeyi)

lısı isə odur ki, türk dilində onların (sumerlərin) sözləri azdır. Əsas səbəbi isə odur ki, türk dili başqa dillərdən feil almır. Məhz buna görə də yabançı dillərdən dilimizə çox az söz daxil olur. Digər xalqlar, məsələn, haylar buralara gələndə dilimizdən çoxlu sayda söz alıblar, hətta onların qrammatikası belə dəyişib. Biz isə onlardan heç bir söz almamışıq. Aldığımız iki-üç sözü də ironik mənalarda işlətmişik.

Türklər digər xalqlara təkə quru söz verməyib, yemək, geyim kulturuyla bağlı da sözlər verib, eyni zamanda sözlə bərabər həm də mədəniyyət verib. Hay dilində yemək adlarının doxsan faizi türk sözüdür. Bu mənada qədimlərə nəzər saldıqca görürük ki, türklərin verdiyi sözlərin içində şəhərsalma mədəniyyəti, tikiş mədəniyyəti, tikinti mədəniyyəti, əkin mədəniyyəti ilə əlaqəli çoxlu sayda sözlər var. Sumer dilində, eləcə də çuvaşlarda əkinçiliklə bağlı bu gün yüzlərlə söz işlədilməkdədir. Ona görə ki, çuvaslar da bir vaxtlar buralardan ayrılan ilk xalqlardandır. Altı min il bundan öncə çuvaslar buradan çıxıb Moskvayla Ural arasındakı ərazilərə köçüblər. Başqa xalqların dilində bu gün də işlənən hərbi terminlər, silah adları və s. sadaladığımız arqumentlərlə bağlıdır.

Sözlər həm də millətin tarixini simvolizə edir. Məsələn, sumerlər buralara gələndə yerli türklərdən aş sözünü götürüblər. Aş sözü buğda və arpa mənasında işlədilir. Sumerlərin tanrıları çox olduğu üçün (yüzə yaxın tanrıları var) buğdanın da tanrısını icad ediblər – Dingir-Aşnan. Bu söz də bizim Tenqri, Tanrı sözündəndir. Sumer dilində aşıla, əkinçiliklə bağlı türk dilindən keçmiş çox sayda sözlər var. Sumerlər türk deyil. Sumerlər (yaxud Şumerlər) bura gəlmə xalqdır. Onlar bu ərazilərə Hindistanın şərqindən gəliblər. Sumerlərin dilinə keçmiş yüzlərlə türk sözü arasında belə feillər var: dur-, düş-, de-, tök-, get-, it-, qaç-, qal-, qoru-, çap-, tax-, dəg-, eş- və s.

Eyni söz (aş sözü) bizdə plov mənasında, Orta Asiyada yemək mənasında işlədilir. Bu sözün tarixi altı min il əvvələ gedib çıxır. Yazılı qaynaqlarda sübutu var. Yazılarda bu bölgələrdə türklərin tarixinin ən azı altı min il yaşı

Sumerlərin tanrıları çox olduğu üçün (yüzə yaxın tanrıları var) buğdanın da tanrısını icad ediblər – Dingir-Aşnan. Bu söz də bizim Tenqri, Tanrı sözündəndir.

olduğu təsdiq olunub. Bu yazılı sübut dünya xalqları arasında təkə türklər üçün xarakterik haldır, ikinci belə bir xalq yoxdur. İngilisin, rusun, ərəbin tarixi türklərlə müqaisədə çox yenidir. Altı min illik tarixi olan başqa bir xalq yoxdur. Ön Asiya yazılı mənbələrində türk onomastikasının (çay, dağ, yer adları və s.) geniş şəkildə qeyd olunması, eyni adların sonrakı minilliklərdə Cənubi Avropadan Sibire qədər yayılması köç istiqamətinin qərbdən şərqə olduğunu göstərir.

Ön Asiya mənbələrində qeyd olunan yüzlərlə türk mənşəli adlar mövcuddur:

Subar, Aratta, Kut, Turuk (Türk), Kumuk, Kuman, Alban, Aran, Saka, Kaspi, Ermən, Bars, Padar, Azar (Azer), Göger, Zəngi boyu, Kaşqay, Urmu, Qızıl-bud, Polad və s.

Nigar Qaybaliyeva: - Firudin müəllim, islamaqədərki türk dili ilə çağdaş türk dili arasında qrammatik və fonetik baxımdan çoxmu fərq var?

-Təbii olaraq bütün dillərdə inkişaf labüddür və gedir. Yazı yaranandan bu yana müxtəlif dillərin tarixi evolyusiyasını izləmək mümkün olub. Yazıdan öncə dilin hansı

vəziyyətdə olduğunu yalnız güman şəklində deyə bilirik. Bu izləmə nəticəsində qəribə bir mənzərəylə rastlaşırıq. Məlum olur ki, dünya dillərinin əksəriyyəti beş yüz, altı yüz il ərzində elə dəyişir ki, sonrakı nəsil əvvəlki nəslə oxuya bilmir. Bu gün ən intellektual rus Puşkindən öncəki rus dilini oxuya bilmir. Eynilə ingilislər, Şekspirdən öncəni çətinliklə oxuyurlar.

Ön Asiya və Cənubi Qafqazda e.ə. IV minilliyin ortalarında başlayan quraqlıq nəticəsində buradan şimala və şərqə ilk böyük köçlər olmuşdur. Orta Asiyada məskunlaşan prototürk tayfalarının bir hissəsi quraqlığın güclənməsi səbəbi ilə e.ə. II minillikdə daha irəli gedərək Ural–Qazaxıstan arası bozqırlarda yerləşmişlər. Türk boylarının toplu şəkildə məskunlaşdığı bu yeni ərazilər onların ikinci Atayurduna çevrilmişdir.

Coğrafi mövqeyə görə e.ə. IV–II minilliklər dövründə artıq türkləşmiş Orta Asiya sənəklər türk tayfalarının müxtəlif istiqamətlərə miqrasiyası üçün körpü rolunu oynamışdır. Şərq türk tayfalarının bir hissəsi Orta Asiya və Qazaxıstan üzərindən keçərək bu gün Xakas, Altay, Tuva xalqlarının Atayurdu olan Altay bölgəsinə daxil olmuşlar.

Türk dili yeganə dildir ki, digər dillər beş yüz ildən bir dəyişirsə, türk dili beş min ildən sonra xırda dəyişikliklərə uğrayıb. Türk dili konservativ dildir. Ona görə də türk dili ölmür. Dünyada altı, yeddi min dil var. Onlar-

dan sayları az olan xalqların hər ay üçün, dördünün dili ölür. Az səsi olan dillər var ki, məsəl üçün, İndoneziya, Malayziya tərəfdə yaşayan xalqlar məcburdur ki, beş səslə işlədəcək sözü daha çox uzatsınlar ki, bu səslərdən söz yaransın. O xalqlardan biri balığa belə deyir: homohomonuxunuxuapua. Çox fonemləri olan xalqlar isə məcburdur ki, bir səslə bir söz bildirsin. Abxaz dilindəki sözləri nümunə gətirmək olar. Qafqaz dillərinin bir çoxunda belədir. Demək, ideal dil otuz, otuz beş arası səsləri olan dillərdir. O cümlədən ideal dil nümunəsi kimi öz dilimizi göstərə bilirik. 32 hərf və 33 səsdən ibarət olması dilimizin mükəmməlliyinin göstəricisidir. İdeal səs quruluşundan danışarkən heca quruluşunu unutmaq olmaz. Dörd hecalı quruluş dil inkişaf etdikcə artıq öz sayını altıya çatdırıb...

Daha bir maraqlı faktı nəzərinizə çatdırım. Romalılar seleskiləri məğlub edəndən sonra həmin bölgələrdə müstəqil dövlətlər yarandı. Van gölündən yuxarıda - Ərmən bölgəsində canişin Artaşes Ərməniyyəni müstəqil dövlət elan etdi. Məhz buna görə də ermənilər Artaşesi ilk hökmdarları hesab edirlər. Əslində o ermənilər qədim Qıpçaq türkləri idi. Onların bugünkü haylarla heç bir əlaqəsi yoxdur. Otuz il öncə ilk dəfə bu barədə mən yazmışam. Artaşesin harada və neçənci əsrdə yaşadığı tarixdən bəllidir. Artaşes bir az Azərbaycandan, bir az Gürcüstandan torpaq

Xristian türklər tikdikləri monastr və kilsələrə Vəng deyirdilər - Dədə Vəng, Qoşa Vəng, Əyri Vəng, Təpə Vəng, Qıpçaq Vəng və s. Adında vəng sözü olan bütün monastrları türklər inşa edib. Türk dilində vəng bəngü sözündən götürülüb. Mənası daimi, əbədi deməkdir.

Ertaş melikin bireyi yeritir, burada koyultu.

ələ keçirdib Ərməniyyəni böyütdü. O tutduğu yerlərdə sərhəd daşları qoydururdu. Daşların üzərində isə sərhədləri müəyyən etmək üçün sözlər yazdırırdı. 1903-cü ildə Göyçə gölü ətrafında həmin daşlardan biri tapıldı. 1936-cı ildə isə 2-cisi tapıldı. Bu, bir sensasiya idi! Məlum oldu ki, sərhəd daşları üzərindəki yazı Aramey əlifbası ilə yazılıb.

Məşhur alimlər bunu qəbul etsələr də yazıları oxuya bilmirdilər. Yalnız ən yuxarıdakı söz oxunurdu - Artaşes Məlik. Alimlər belə qərara gəliblər ki, yazının 2200 il tarixi vardır, Artaşesin sınır daşındır, Aramey əlifbası ilə yazılıb. Lakin nə dili, nə də hansı xalqa məxsusluğu bəlli deyildi.

N.Q. - O yazıları siz oxudunuz...

-Bəli, o yazıları mən oxudum və gördüm ki, bugünkü Azərbaycan dilinə oxşar dildə yazılmış yazılardır. Bu, ikinci bir sensasiya idi! Daş üzərində bu sözlər yazılmışdı: "Bura Artaşesin binəyi yeridir". Binəyi ölçü deməkdir. Deməli, kəsinliklə belə qənaətə gəlirik ki, türk dili ən qədim dildir.

Ş.K. - Firudin müəllim, mütəmadi olaraq tez-tez belə iddialarla qarşılaşırsınız: İslam əsrlərlə tarixi olan türk mədəniyyətinə böyük zərbə vurdu. Bu barədə sizin fikriniz?

-Onu deyə bilərəm ki, İslam özü ilə yanaşı xeyli yaxşı cəhətlər də gətirdi. İslam dini təşəkkül tapanda Qərb dünyası artıq çökmək üzrə idi. Yunan filosofları, latın yazarları

ortalıqda yox idilər. Ərəblər onların əsərlərinin üzünü köçürdüb tərcümə edirdilər. O qaynaqlar ərəb dilində də arxivləşdirilirdi. Türklər bu mənbələrlə artıq ərəb dili vasitəsi ilə tanış olmaq imkanı əldə edirdilər. Beləliklə, İslamı qəbul edən türklər arasında da xeyli alimlər yetişməyə başladı.

İslama qədər türklərin vahid inancı vardı. İslamdan sonra isə təəssüf ki, müxtəlif təriqətlər yaranmağa başladı. Bu təriqətlərin yaranması ilə yanaşı, insanlar arasında da təfriqələr və müharibələr başladı. İslama qədər bu ərazilərdə əsasən xristianlar və yəhudilər yaşayırdılar. Qıpçaqların da çoxu xristian idi. Hətta onların bəziləri ermənilərdən də əvvəl xristianlığı qəbul etmişdilər.

Xristian türklər tikdikləri monastr və kilsələrə Vəng deyirdilər - Dədə Vəng, Qoşa Vəng, Əyri Vəng, Təpə Vəng, Qıpçaq Vəng və s. Adında vəng sözü olan bütün monastrları türklər inşa edib. Türk dilində vəng bəngü sözündən götürülüb. Mənası daimi, əbədi deməkdir. Bütövlükdə Qafqazda Vəng sözü ilə bağlı yerlər çoxdur. Hətta İrəvandan bir az Türkiyəyə tərəf bir qıpçaq kəndi var, oradakı kilsənin adı da Qıpçaq Vəngidir. Ermənilər bu tarixi abidənin qazaxlara mənsub olduğunu iddia edərək yeni bir yalan uydurmuşdular. Hətta qazaxlarla müəyyən dostluq münasibətləri yaratmaq məqsədilə kilsənin yerləşdiyi həmin küçəyə Nazarbəyevin adını vermişdilər. Qazaxstanla münasibətlər kəlananda isə küçənin adını dəyişdirdilər, indi yəqin yenidən bərpa edirlər...

Orta Asiya hüduqlarında İslamı qəbul edən Səlcuqlar IX-XI əsrlərdə Azərbaycana

müsəlman kimi gəldilər. Oğuz Səlcuqların elində İslam bayrağı vardı. Halbuki İslamdan öncə onların çoxu xristian və yəhudi dininə qulluq edirdilər. Qayıtdıqları yerdə qalanlar isə xristian qıpçaqlar idi. Beləliklə, iki qardaş arasında münaqişələrin əsası qoyuldu.

S.K. - Dünyanın ən mötəbər tarixçiləri farsların e.ə. VII yüzillikdə Əfqanıstan tərəflərdən bu torpaqlara gəlməsi barədə yüzlərlə əsərlər yazmışlar. Hətta İran tarixçisi Nasir Purpirar “12 əsr sükut” adlı əsərində farsların e.ə. VII əsrdə Elam Midiya coğrafiyasına gələrək bütün əski Orta Doğu mədəniyyətlərini söndürdüyünü yazır. O, e.ə. VII əsrdən bizim eranın VII əsrinə qədərki dövrü Orta Doğunun qaranlıq dövrü adlandırır. Çünki bu dövrdə Orta Doğuda Əhəməni və Sasani imperiyaları hakimliyində bütün Orta Doğu xalqlarının mədəniyyəti, kimliyi məhv edilmişdi.

Farslar islam dinini zor gücünə qəbul ediblər və hər zaman türklərə qarşı vuruşublar. Müasir dünyada baş verənlər də bunu bir daha təsdiqləyir. Bu əsnada qədim türk torpaqlarında fars imperiyalarının yaranmasına və onların türklərlə münasibətlərinə də fikir bildirməyinizi xahiş edərdim.

-Fars bunların öz adı deyil. Bugünkü farslar Azərbaycana gəlməmişdən qabaq o dövəmdə Azərbaycanda 3 yerdə Bars bölgəsi olub: Biri Xəzər dənizinin alt tərəfində, ikincisi Urmiyə gölünün alt tərəfində, üçüncüsü isə Kəngər körfəzinin sahillərində. Bəs farslar bura gəlməmişdən qabaq bu ərazilər niyə Bars adlanırdı və onlara niyə aidiyyəti yox idi? Çünki bu ərazilərdə türk boyları olan Barslar yaşayırdı. Həmin bu Bars boyları həm də sonrakı dövrlərdə Quzey Azərbaycandan keçərək Xəzərlərlə birlikdə Xəzər Xaqanlığını (İmperiyasını) quranlar olublar. Barsların digər bir hissəsi isə sonra Uygurs-tana axın etdilər. Barskan şəhəri onlarla bağlıdır, Mahmud Kaşğari də onların soyundandır. Bunlar qədim türk boyları idi və adları

da başı qaqlana oxşayan barsın adındandır. İndiki farslar e.ə. buralara gəlib yerləşdilər və bir az da elamlılarla qaynayıb-qarıxdılar, sonrakı dövrdə də qonşuları bu ərazidə yaşayanlara barslar dediyinə görə indiki farsların adı o vaxtdan yarandı. Özləri türk olmasa da türkün adını götürdülər, daha doğrusu, qonşuları bunlara bu adı verdilər. Ərəb Xilafəti bura gələndən sonra ərəblərin dilində b, p - pars deyə bilmədiklərinə görə adları da o vaxtdan tarixdə fars kimi qaldı.

Bizim ən güclü dövlətlərimizdən olan Saka (İşkuza) dövləti (m.ö. VII–V əsrlər) barədə Herodot yazırdı ki, bu dövlət çox güclüdür, bütün Asiya dövlətlərindən vergi alır. Sakalar Azərbaycan xalqının etnogenezində (yaradılışında) rol oynayan əsas türk etnoslarından biridir. Ersak, Saktala, Saki (Şəki), Balasakan, Sakatlı, Sisakan, Güney Azərbaycanında Sakan, Sakani, Sakene, Şağali, Şəkabad və s. Güney Azərbaycandakı Saka türklərinin adları ilə əlaqələndirilir.

Kitab-i Dədə Qorqud” dastanında belə yazılır: “Dış Oğuzlular ile İç Oğuzlular birleşip kalın (böyük) Oğuz İlini (Dövlətini) qurdular. Bu dövlət Güney Qafqazdan Urmiyə gölüne qədər uzanırdı.”

“Skitlər Asiyaya 3 dəfə hakim olmağı bacarıblar. Onlar Fars Çarı Darusu Skitiyadan bəbirçisi şəkildə qovdular, Kyrosu bütün orduları ilə öldürdülər. Bütün dünyanı romalılarla öz aralarında ikiye bölən və Şərqə hökmranlıq edən Parflar da skitlərin nəslindənirlər.” (Pompey Trog, Eski Roma tarixçisi. I, II və III kitab.)

Assuriya imperiyasının türklər tərəfindən dağıdılmasından sonra qurulan Atropatena dövlətini də skitlər (türklər) qurdular.” (Sicilyalı Diodoros, qədim yunan tarixçisi və mifografi.)

İlk şərq köçləri e.ə. IV və II minilliklərin ortalarında baş vermişdir. Təkərli arabaların yaranması, sonralar isə atçılığın inkişafı türklərin daha uzaq coğrafiyalara yayılmasına imkan yaratmışdır.

«Человек так любит одноразовые вещи потому, что он и сам одноразовый»

Маркес

Гораздо раньше писателя Маркеса до этого додумался изобретатель Марсель Бик, предложивший человеку одноразовые вещи: ручки, зажигалки, бритвы. Именно барон Бик оказался среди тех, кто определил особый стиль жизни: «использовал-выбросил», а помог ему в этом кризис, в который погрузилась Европа после второй мировой войны.

Марсель Бик родился 29 июля 1914 года в Турине. Его прадед по линии отца был бароном из старинного тосканского рода, известного с 1497 года. А отец имел типичную для европейского аристократа начала XX века профессию — инженер и часто переезжал по делам службы из города в город. Маленький Марсель привык к перемене мест. Специалисты утверждают, что «ран-

ний опыт путешествий оказывает значительное влияние на формирование творческого мышления». Ребенок, путешествующий по городам и весям, приспосабливается к частой смене обстановки. Перемены он начинает воспринимать как нечто естественное, как неотъемлемую часть жизни, и сам начинает изобретать вещи, способные изменять мир. Это теория. А на практике вышло так, что

**Спустя несколько лет
Марсель Бик изобрел
одноразовую ручку,
еще через несколько
лет – одноразовую
зажигалку, а затем –
одноразовую бритву.**

Бик, ненавидевший таскать тяжелые дорожные сумки, изобрел то, что никогда не изобрел бы закоренелый домосед. «Я подумал, как было бы хорошо, если бы можно было не таскать с собой вещи, а они сами оказывались бы в том месте, где они мне нужны. Я подумал, что идеально было бы выбрасывать старую вещь в одном месте и покупать новую в другом. Нужны только деньги. Я погрузился в мечтания: вот бы у меня стало столько денег, чтобы не жалко было ничего выбрасывать... Потом я понял, в чем суть проблемы: надо просто сделать очень дешевыми сами вещи».

Спустя несколько лет Марсель Бик изобрел одноразовую ручку, еще через несколько лет – одноразовую зажигалку, а затем – одноразовую бритву. От мечты

до реальности, как известно, путь неблизкий. В 1939 году Марсель Бик получил диплом юриста. И сразу был назначен директором по производству в Encres Stephens, которая к тому времени с успехом разобралась с конкурентами, в частности со знаменитой американской фирмой Waterman, и стала первой во Франции по производству авторучек. Карьерный рост Бика прервался с началом второй мировой войны. Для Франции война быстро закончилась поражением, и Марсель вернулся в компанию Encres Stephens. Послевоенный кризис открывал новые возможности: денег мало, но писать, читать, курить и бриться нужно. Наступило время для дешевых, но качественных товаров. Бик гениально угадал резерв низкой себестоимости – в одноразовости изделия.

В 1945 году вместе со своим другом Эдуардом Буффардом Бик купил небольшое производство авторучек в парижском пригороде Клиши. Это был даже не завод, а сарай с устаревшим оборудованием. Первоначальный капитал составил \$1000. Друзья начали производство нового и казавшегося в тот момент перспек-

Для Франции война быстро закончилась поражением, и Марсель вернулся в компанию Encres Stephens. Послевоенный кризис открывал новые возможности: денег мало, но писать, читать, курить и бриться нужно. Наступило время для дешевых, но качественных товаров.

тивным товара — стержней для шариковых ручек. Они вложились в современное швейцарское оборудование для раскатки металла толщиной в миллиметр, из которого потом делали шарики для стерж-

ней. Но стержни не оправдали ожиданий. На разработку первой готовой ручки у Бика ушло четыре года. Он корпел над формой, совершенствовал свой продукт, добивался максимальной функциональной надежности. Еще три года ушли на то, чтобы найти производителя для своего изобретения. Шесть фирм, одна за другой, отказали ему. Конечно, по своей смелости идея Бика граничила с безумием: продавать самую обыкновенную ручку в 30 раз дешевле! Среди тех, кто отказал изобретателю, была и фирма Waterman, владельцы которой и не предполагали, что какой-то сумасброд Бик, штампующий ручки из пластика, в один прекрасный день просто возьмет и купит их фирму. Помотавшись в поисках производителя одноразовых ручек и не найдя желающих, Марсель решил действовать самостоятельно. И в 1953 году на свет появилась первая одноразовая ручка Bic. Но теперь гениальный изобретатель должен был решить две сложные задачи. Первая: сколько должна стоить ручка, что-

бы ее было не жалко выбросить? И вторая: как организовать дешевое производство? Авторучки на тот момент стоили от \$9 до \$13 за штуку. Марсель остановился на 29 центах — такую он назначил цену за свою ручку — и сорвал банк. Безусловно, это было не просто везение, Бик все заранее подсчитал. По его расчетам, можно было продавать 10 000 одноразовых ручек в день. Конкуренты смеялись и говорили, что продажи будут существенно ниже. Уже через два года продавалось 250 000 ручек в день.

В 1957 году Бику удалось купить за \$300 000 английскую компанию Vigo-Swan, владельцем которой был венгерский предприниматель Ласло Биро, знаменитый изобретатель шариковых ручек. Взяв руководство компанией Vigo-Swan в свои руки, он получил налаженное производство, доступ на английский рынок и (автоматически) на рынки Канады, Новой Зеландии и Австралии.

В 1958 году случилось давно задуманное: Бик приобрел Waterman. Но Америка — это не Европа, американский рынок имеет свою специфику. К моменту появления на нем Бика и его одноразового детища такого добра, как шариковые ручки, там было полно. И главное — они были очень дешевы. Вот только качество этих ручек было отвратительное. Но убедить практичных американцев, что одноразовые ручки — это выгодно, было не так просто. «Зачем ручку выбрасывать, — хором говорили они, — если можно просто поменять стержень».

И тогда Бик решил перехитрить американцев. Он сделал свои «бики» разборными (хочешь, покупай стержень и меняй, только вот стоит он почти столько же, сколько сама ручка) и добавил «пушечной» рекламы. На рекламную кампанию ушло \$4 млн. Ручки Bic пулями вылетали из ружей; словно коньки, чертили узоры на льду; сверлили, как заправские дрели, стены и все равно продолжали писать. Это был не только успешный коммерческий проект, но и высокое достижение телевизионного рекламного искусства.

Следующим шагом в одноразовой индустрии стали зажигалки. Секрет прост: дешево, надежно и практично. И еще разнообразно — можно каждый месяц иметь

новую зажигалку. Это было особенно важно для женщин, куривших все больше. Теперь они могли покупать зажигалки под цвет платьев или клипсов — дешево и красиво. И еще одно: при изучении рынка ручек и зажигалок было выявлено, что именно эти предметы теряют чаще всего. А здесь (и это очень эффективный рекламный ход) потерял и не жалко. Естественно, зажигалки производились и до Марселя Бика. Но тут пошли в ход уже известные аргументы: цена ниже, чем у конкурентов, на 30%. Плюс грамотная реклама. Слоган «Щелкни Bic», появившийся в 1973 году, завоевал мир.

А потом настал черед одноразовых бритв. Специалисты фирмы Gillette выступали категорически против одноразового товара, понимая, что будет нанесен сильный удар по торговле их многообразными станками. Битва была не на жизнь, а на смерть, ведь под удар ставились не только сами бритвенные станки, но и комплектующие к ним. Но после того как в 1975 году на рынок поступила первая партия одноразовых бритв Bic, фирме-конкуренту пришлось полностью изменить тактику борьбы и начать вслед за Bic штамповать свои одноразовые бритвы. Компания Bic разрасталась с фантастической скоростью. Только в США она открыла более 300 000 торговых точек, где представлен весь ассортимент фирмы: ручки, зажигалки, бритвы. 93% продукции реализуется через эти маленькие торговые стенды или лотки в больших супермаркетах. Чтобы покупали так же часто, как хлеб и молоко.

Bic сегодня – занимает первое место в мире по производству шариковых ручек: продажи достигают 20 млн. штук в день. Группа выпускает разнообразные канцелярские товары под марками Conte, Hauser, Ballograf, Sheaffer, White-Out, Tipp-Ex. Bic является безусловным лидером в производстве одноразовых зажигалок и бритв: в день по всему миру продается 4 млн. зажигалок и 8 млн. одноразовых бритв.

(«Коммерсант»).

SÜNİ ZƏKA REALLIQLARI

İNSANLA MAŞININ YENİ DOSTLUĞU

FANTASTİK FİLMDƏN KÜÇƏ İŞIQLARINA QƏDƏR

ƏFLATUN MƏMMƏDOV

*Rəhbət nazirinin
texniki məsələlər üzrə
eks müşaviri, internet və
yüksək texnologiyalar üzrə
ekspert, hal-hazırda
Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin (UNEC)
"Rəqəmsal texnologiyalar və
tətbiqi informatika"
kafedrasının müəllimi.*

XXI əsrin ən böyük suallarından biri budur: "Maşın düşünə bilərmi?" Cavab isə hələ də müzakirə mövzudur. Amma bir həqiqət var: süni zəka artıq həyatımızın hər tərəfindədir. Səsli köməkçidən tutmuş, bank əməliyyatlarına, təhsildən səhiyyəyə qədər hər yerdə o, səssiz şəkildə işləyir. Ən çox da ChatGPT ilə tanındı. İnsanlar gördülər ki, o, suallara cavab verir, yazı yazır, hətta şeir də qoşa bilir. Amma burada bir vacib həqiqəti unutmamaq olmasın: o, "düşünmür", sadəcə öyrəndiyi milyardlarla məlumatı uyğunlaşdırıb cavab yaradır.

Yəqin ki, əksəriyyətimiz yaxşı xatırlayır, bir vaxtlar kinoteatrlarda gördüyümüz robotlar, süni beyinlər bizə nağıl kimi görünürdü. Filmdə maşın ya dünyanı xilas edirdi,

ya da insanlığı məhvə sürükləyirdi.

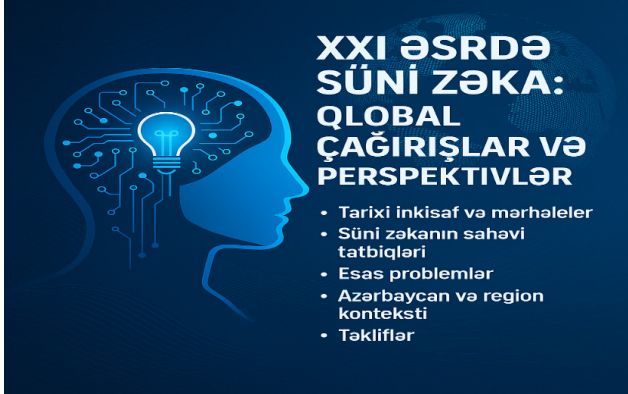
Biz isə salonu tərk edəndə rahat nəfəs alırdıq: "Şükür, bunlar yalnız kinoda olur". Amma indi artıq küçədə addımlayanda da, cibimizdəki telefona baxanda da o "kinonun qəhrəmanları" qarşımıza çıxır. Avtobus kartını oxudan cihaz, bankdakı avtomatik mesaj, hətta sosial şəbəkədə qarşımıza çıxan reklam – bunların hamısı görünməz süni zəkanın işidir. Fantastika çoxdan gerçəyə çevrilib.

1. Süni zəka nədir? – Alətin pərdəarxası sirri...

Təsəvvür et: kitabxanaya gedirsən. Orada milyonlarla kitab var. İnsan ömrü boyu bu qədər kitab oxuya bilməz.

Amma süni zəka həmin kitabların hamısını bir neçə günə “süzüb” sənin sualına cavab çıxara bilir.

Əslində onun işi budur: insanın topladığı bütün bilikləri statistik ehtimallarla “model” halına gətirmək. O, ağıl deyil – sadəcə güclü

bir güzgüdür. Məsələn:

• **Sən yazırsan:** “Başım ağrıyır, halsızam”. ChatGPT dərhal tibbi məlumat bazasından onlarla səbəb sadalayır. Amma həkim kimi “dəqiq diaqnoz” qoya bilmir, çünki onda təcrübə və məsuliyyət yoxdur.

• **Sən soruşursan:** “Mənim üçün şeir yaz”. O, ən gözəl misraları düzür. Amma bu şeirin arxasında bir qəlbin döyüntüsü yoxdur.

Yəni süni zəka təqlid edir, amma hiss etmir. O, sənə güzgü tutur, amma güzgüdə gördüyün sürət yalnız öz əksindir.

2. Harada qarşımıza çıxır? – Gündəliyin içində görünməz köməkçi...

Əgər diqqətlə baxsan, süni zəka sənin həyatında çoxdan işləyir.

• **Kassada** → Özünəxidmət aparatında məhsulları oxudan sistem süni zəka ilə işləyir. Əvvəllər kassirin gördüyü işi indi ekran və skaner görür.

• **Bankda** → Kredit götürmək istəyəndə sənə “bir dəqiqə ərzində” cavab gəlir. Halbuki illər əvvəl bu cavab günlərlə çəkirdi. İndi qərarı proqram verir.

• **Sosial şəbəkədə** → Bir dəfə idman ayaqqabısına baxmısan, ard-arda ayaqqabı reklamları görürsən. Bu da sənin seçimlərini öyrənən süni zəkanın işidir.

• **Həkim otağında** → Həkim rentgen şəkillərini izləyərkən süni zəka proqramı gizlincə analiz edir və xəstəliyi daha tez aşkarlamağa kömək edir.

Biz bəzən hiss etmirik, amma gün ərzində onlarla dəfə süni zəka ilə təmasda oluruq. O artıq həyatımızın səssiz, amma təsirli iştirakçısıdır.

3. İmkanlar – Yeni əsrin fürsətləri...

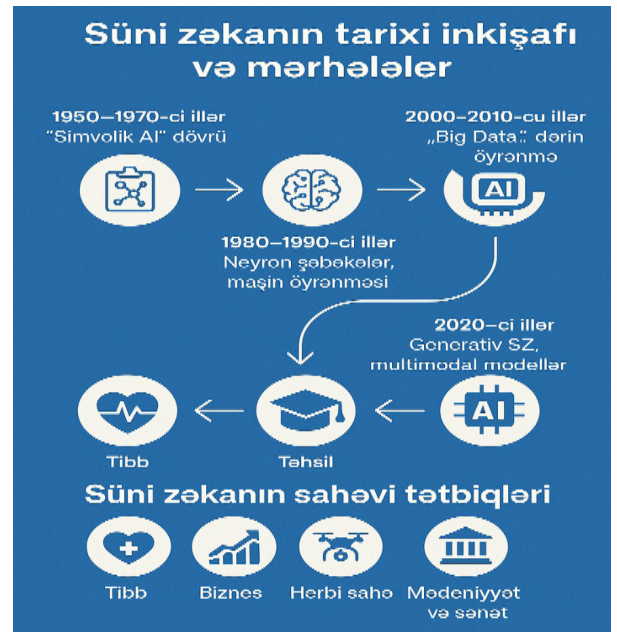
Reallıq: Süni zəka, zəka deyil...

Adı “zəka” olsa da, əslində bu, insan ağılının sürətidir. Statistik bir güzgüdür. Onda nə təcrübə, nə vicdan, nə də məsuliyyət var.

Məsələn: ChatGPT tibbi simptomları oxuyub ehtimallar təqdim edə bilər, amma həkim kimi diaqnoz qoya bilməz. Çünki onda xəstəyə baxmaq, hiss etmək, narahat olmaq, cavabdehlik daşımaq yoxdur.

Reallıq: Təqlid var, hiss yoxdur...

ChatGPT şeir də yaza bilər, povest də. Amma bu sözlərin arxasında “hiss edən şair” yoxdur. Onun yazısı – öyrəndiyi milyonlarla mətnin yeni kombinasiyasıdır. Məsələn: o, eşq haqqında misralar düzəldər. Oxuyanda bəlkə maraqlı gələr. Amma o sözlərin arxasında yaşanmış bir eşq, çəkilməmiş bir ağrı, qəlb titrəyişi yoxdur. Yaradıcılıq var, amma duyğu yoxdur.

Reallıq: Faydalı, amma riskli...

ChatGPT gündelik həyatı çox asanlaşdırır. Referat yazır, mətn tərcümə edir, kod düzəldir. Amma hər cavab “doğru” olmaya bilər.

Təhsil → Tələbələr ondan kömək alır, amma plagiat və tənbellik də artır.

Sosial həyat → Süni emosiyalar real ünsiyyətin yerini ala bilmir.

Etika → Bəzən cavabların mənbəyi və məqsədi aydın olmur.

Beləcə, süni zəka yalnız işimizi asanlaşdırmır, həm də tamamilə yeni üfüqlər açır:

• **Tibb** → Dünyada həkim çatışmazlığı var. Amma süni zəka analizləri sürətləndirərək, həkimlərin işini yüngülləşdirir. Bəzi yerlərdə artıq süni zəka xərcəngin ilkin əlamətlərini həkimdən daha tez aşkarlayır.

• **Təhsil** → Təsəvvür et, hər şagirdin cibində şəxsi “öyrədici yoldaş” var. Bu yoldaş heç yorulmur, eyni mövzunu yüz dəfə də izah edir.

• **İncəsənət** → Musiqi bəstələmək üçün konservatoriya bitirməyə ehtiyac qalmır. Sadəcə ideyanı yazırsan, süni zəka sənə üçün musiqini yaradır.

• **Biznes** → Mağazalar artıq müştərinin gələcəyini proqnozlaşdırır. Məsələn, sən hələ qərar verməmiş, sistem bilir ki, hansı məhsulu alacaqsan.

• **Kənd təsərrüfatı** → Fermerlər süni zəkadan istifadə edib, məhsulun nə vaxt yetişəcəyini, hansı gübrənin lazım olduğunu dəqiq öyrənirlər.

Bunlar artıq film ssenarisi deyil, həyatımızın reallığıdır.

4. Təhlükələr – Gözəl pərdənin arxasında gizlənən kölgələr...

Doğrudur, hər texnologiya kimi, süni zəkanın işıqlı tərəfi olduğu qədər kölgəsi də var.

• **İş yerləri** → Kassirlər, operatorlar, hətta bəzi ofis işləri artıq proqramlarla əvəz olunur. Sabah sürücülər də bu sıraya qoşula bilər. Bu, cəmiyyət üçün ciddi çağırışıdır.

• **“Deepfake” yalanı** → Təsəvvür et, dostunun toydakı videosuna baxırsan. Amma

əslində dostun həmin gün başqa şəhərdədir. Bu saxta videolar siyasətdə, mediada böyük təhlükə yaradır.

• **Məsuliyyət sualı** → Əgər süni zəka səhv diaqnoz qoyub xəstəyə zərər yetirərsə, günahkar kim olacaq? Proqramçı, şirkət, yoxsa heç kim?

• **Etik boşluqlar** → Süni zəka səhv məlumat üzərində öyrənsə, qərarları da qərəzli ola bilər. Məsələn, işə qəbulda gender ayrı-seçkiliyi etməsi halları artıq qeydə alınıb.

Yeni süni zəka “ağıllı dost” ola bilər, amma qaydasız buraxılsa, cəmiyyət üçün “təhlükəli oyunçu”ya çevrilər.

5. Azərbaycan üçün mənası...

Bizim ölkə üçün süni zəka sadəcə texnologiya deyil, həm də inkişaf fürsətidir:

• **Kənd təsərrüfatı** → Smart kəndlərdə məhsulun artımını izləmək, suvarmanı optimallaşdırmaq.

• **Səhiyyə** → Uzaq kəndlərdə yaşayanlar üçün telemedicina. Süni zəka analizləri oxuyub həkimə dəstək verir.

• **Enerji** → Neft və qazla yanaşı, külək və günəş stansiyalarının effektiv işləməsi süni zəkadan asılı olacaq.

• **Təhsil** → Şagirdlər üçün süni zəka əsaslı tədris platformaları. Məktəblərdə “AI savadlığı” dərsləri.

• **Milli siyasət** → Azərbaycanın “Süni Zəka Strategiyası 2030”u hazırlanmalıdır ki, dünya yarışında geridə qalmayaq.

Son Söz – Güzgüdəki gələcək - Reallıq: Əvəzçi yox, yoldaşdır...

Süni zəka insan aqlını əvəz edə bilməz. Əksinə, onu gücləndirə bilər. Ən düzgün yanaşma: insan öndə, süni zəka yanında. Misal üçün:

- Müəllim deyil, təlim yoldaşdır.
- Həkim deyil, məlumat bələdçisidir.

• **Yazıçı deyil, fikrin aynasıdır.**

Həmçinin süni zəka neytral bir gücdür. O, nə mələkdir, nə də şeytan. Onun nə olacağını biz müəyyən edirik. Əgər məsuliyyətlə istifadə etsək, həyatımızı zənginləşdirəcək, vaxtımızı qənaət edəcək, yeni imkanlar yaradacaq. Əgər qaydasız buraxsaq, o zaman yalan xəbərlərin, işsizlik dalğasının, qeyri-bərabərliyin səbəbi ola bilər.

- **ChatGPT yazır** – biz seçirik.
- **ChatGPT ideya verir** – biz yaradıırıq.
- **ChatGPT stimül yaradır** – biz davam etdiririk.

Əslində süni zəka insanı əvəz etmir, insanın güzgüsüdür. O güzgüdə hansı gələcəyi görəcəyimiz isə yalnız bizdən asılıdır.

Tərcümə problemləri

sözün mənaya doğru

ETİMAD **BASKEÇİD**

Yazıçı-tərcüməçi

Tərcümə məktəbinin formalaşması uzun, ağır, mərhələli bir prosesdir.

Azərbaycanda tərcümə bəsinin yaşandığı indiki dövr, bir çox obyektiv və subyektiv səbəblərdən, kəmiyyətin hələ ki keyfiyyətə keçmədiyi uzun sürən prosesin permanent xarakterini üzə çıxarır.

Konkret olaraq, hazırkı mərhələdə, ölkəmizdə "tərcümə təsərrüfatı"nın ən ümdə problemi, bəlkə də, birincisi, proseslə bağlı hər hansı refleksiyanın olmamasıdır.

Ölkədə saysız-hesabsız tərcümə ədəbiyyatı nəşr olunur, redaktorlar, korrektorlar, dizaynerlər, müxtəli universitetlərdə tərcüməçilik ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, müəllimlər və s. də daxil olmaqla, minlərlə insan bu işə cəlb olunub. Lakin arasıra sosial şəbəkələrdə gördüyümüz reaksiyaları nəzərə almasaq, tərcümə mətnləri ilə bağlı mətbuatda hər hansı təhlil, rəy, dəyərləndirmə görə bilmirik.

Bununla belə, bu prosesin "məntiqi sonluğu" və ya "nəticəsi" haqqında mütləq

kateqoriyalarda danışmaq doğru olmazdı. Ən azından, ona görə ki, məsələn, bədii tərcümədə, digər tərcümə növlərindən fərqli olaraq, tərcümənin obyektiv düzgünlüyü anlayışı mövcud deyil.

Bədii tərcümə bədii yaradıcılığın özünəməxsus növüdür və bütün dəyərləndirmələr bu paradigmaya əsaslanmalıdır. Lakin bu heç də yaxşı tərcüməni yararsız tərcümədən fərqləndirməyin mümkünsüzlüyünü təsbit etmir. Ən azından ona görə ki, tərcümənin keyfiyyətinin dəyərləndirilməsi ilə bağlı kifayət qədər nəzəri yanaşmalar mövcuddur.

Doğrudur, bu mətnlərdə spesifik professional leksikadan istifadə olunmur, texniki terminlər yoxdur, əvəzində tekstin özünəxas estetik siqləti, məna yükü, ümumi ab-havanın, personajların xarakteristikasının doğru-dürüst çatdırılması, adekvatlıq və şəffaflıq prinsiplərinin gözənilməsi və s. və i. a. kimi mətləblər var.

Bədii tərcümə məhz buna görə ən mürəkkəb və çətin tərcümə növü sayılır.

Sirr deyil ki, hansısa formal əlamətlərinə görə yox, məhz yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətlərinə görə tərcümənin bütün standartlarına cavab verən tərcümə mətnləri və ədəbiyyat faktına başqa bir mədəniyyət kontekstində nəfəs verməyi bacaran insanlarımız barmaqla sayılacaq qədər azdır. Bu, bütün xalqlarda belədir, lakin güclü ənənəsi olan bəzi ölkələrdən fərqli olaraq, biz onlardan orientir kimi yararlanma bilmirik.

Digər vacib məsələlərdən biri də tərcüməyə həsr olunmuş beynəlxalq forumlar, konfranslar və müxtəlif səviyyəli toplantılarda müzakirə olunan əksər problemlərdən xəbərsiz olmağımızdır.

Təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, sözügedən tədbirlərdə iştirakımız formal xarakter daşıyır və çox zaman postsovet məkanında keçirilən bəzi toplantılara tezis və ya məqalə göndərməklə kifayətlənirik.

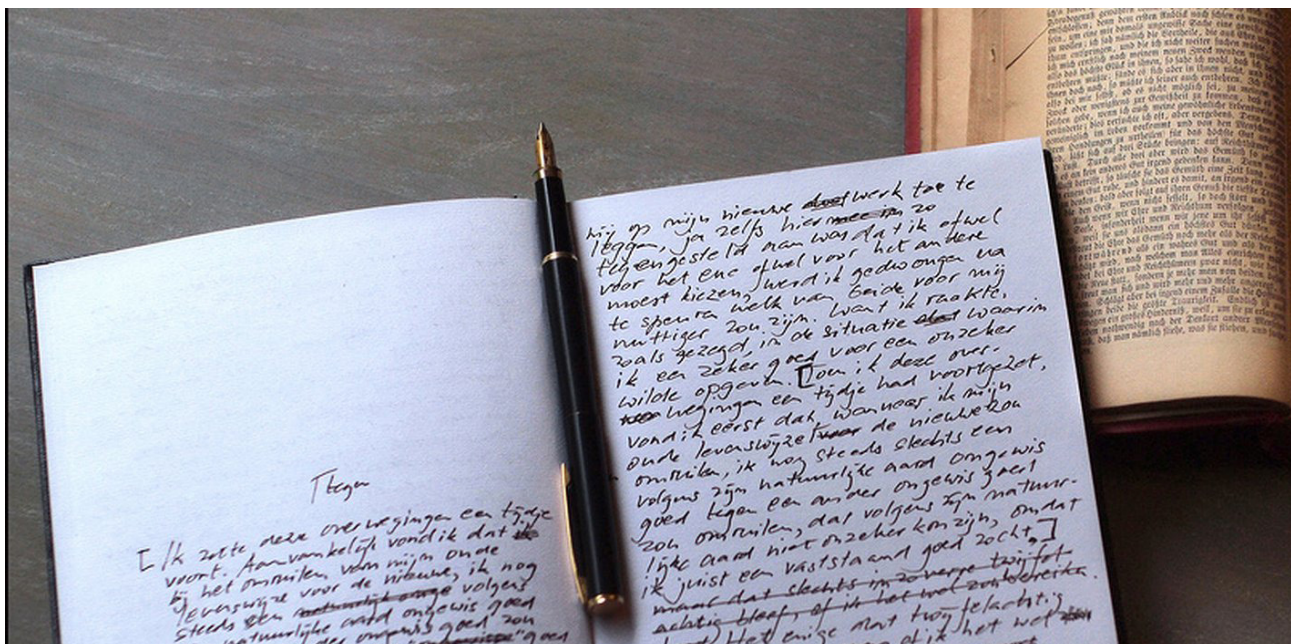
Halbuki bu tip beynəlxalq forumlar və konfranslar tərcümə, linqvistika, texnologiyalar və qlobal kommunikasiya üzrə ixtisaslaşmış insanlar üçün vazkeçilməz tədbirlərdir. Bunlardan Beynəlxalq tərcüməçilər assosiasiyasının konfransı (FIT World Congress), Qloballaşma və lokalizasiya assosiasiyasının konfransı (GALA), Asiya Sakit okean Tərcümə və Lokalizasiya konfransı (APTLC), Maşın tərcüməsi üzrə konfrans (MT Summit) və s. kimi tədbirləri ayrıca qeyd etmək lazım gəlir.

Bu tədbirlərdə tərcümənin nəzəriyyəsi, praktikasi və şərhü üzrə ixtisaslaşmış alimlərin fikir və ideya mübadiləsindən tutmuş, aktual məsələlərin müzakirəsi, tərcüməçi peşəsinin inkişafı ilə bağlı etik standartlar, texnologiyalar, avtomatlaşmış tərcümə və onun müxtəlif sahələrdə tətbiqi kimi praktik məsələlər də dartsılır. Bu konfranslar ən müxtəlif

ölkələri təmsil edən professionallara tərcümə və lokallaşma sahəsində yeni təməyülləri müzakirə etməyə, öz təcrübələrini bölüşməyə, mədəniyyətlər və dillər arasında əlaqələri möhkəmləndirməyə imkan verir.

Başqa bir problem ölkəmizdə tərcümə nəzəriyyəçiləri ilə proses iştirakçıları arasında, demək olar, heç bir kommunikasiyanın olmamasıdır. Nəticə etibarilə tərcüməçi hər yeni işə başlayanda, tərcümə strategiyasının müəyyənləşməsi problemini təkbəşinə həll etməli olur. Söz yox, bu ilk növbədə tərcüməçinin şəxsi işidir, amma nəzəri baza olmadan doğru qərar vermək də asan məsələ deyil.

Məsələn, Azərbaycanda sakral və tarixi mətnlərin, Nizaminin poemaları tipli əsərlərin tərcüməsini obyektiv olaraq çətinləşdirən məqamlar haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Bunlardan ən vacibi sözügedən

Antuan Bermana görə, ilk tərcümə yalnız giriş səciyyəlidir, sonrakı təkrar tərcümələr isə “orijinala doğru hərəkət”dir, yəni birinci tərcümədə buraxılan, mətləblərin mətnə qaytarılması prosesidir.

mətnlərin tərcüməsi zamanı, başqa ölkələrdən fərqli olaraq, istinad edə, əldə rəhbər tuta biləcəyiniz hər hansı fundamental əsərin olmamasıdır. Ona görə tərcüməçilərin çoxu, necə deyirlər, əlhavasına hərəkət etməli olur. Nəticədə çox zaman sabit söz birləşmələrinin, allyuziyaların, metonimiyaların, idiomatik ifadələrin tərcüməsində anlaşılmaqlar ortaya çıxır, hər kəs öz bildiyi kimi davranır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu, problemin yalnız bir tərəfidir...

Daha bir problem “tərcümə tənqidi”nin fəaliyyətsizliyi şəraitində şablon yanaşmaların, stereotiplərin meydana sulaması ilə bağlıdır.

Məsələn, Azərbaycan ədəbi mühitində “filan əsər artıq tərcümə olunub, yəni tərcümə etməyə nə ehtiyac var?” kimi bir klişe vardır ki, ümumilikdə mədəniyyətə ziyan vurur. Hər şeydən öncə bilməliyik ki, min il əvvəlki, ondan da qədim dövrlərə aid mətnlər bir yana, hətta yaxın

keçmişdə meydana çıxmış əsərlərin yenidən tərcüməsi zərurətdən irəli gələn praktikadır. Bu, bütün dünyada belədir. Vaxt keçir, tərcüməçilik diskursunun ənənəvi çərçivələri genişlənir, təsəvvürlər və yanaşmalar, dilin özünün intonasiyası belə dəyişilir. Tərcüməşünaslıq elmi də yerində saymır və nəticə etibarilə bütün parametrlər üzrə orijinala daha yaxın tərcümə mətnləri ilə tanış olmaq imkanları çoxalır. Təsadüfi deyil ki, ötən əsrin sonlarından etibarən tərcüməşünaslıqda “Təkrar tərcümə nəzəriyyəsi” ən dinamik elmi istiqamətlərdən birini təmsil edir.

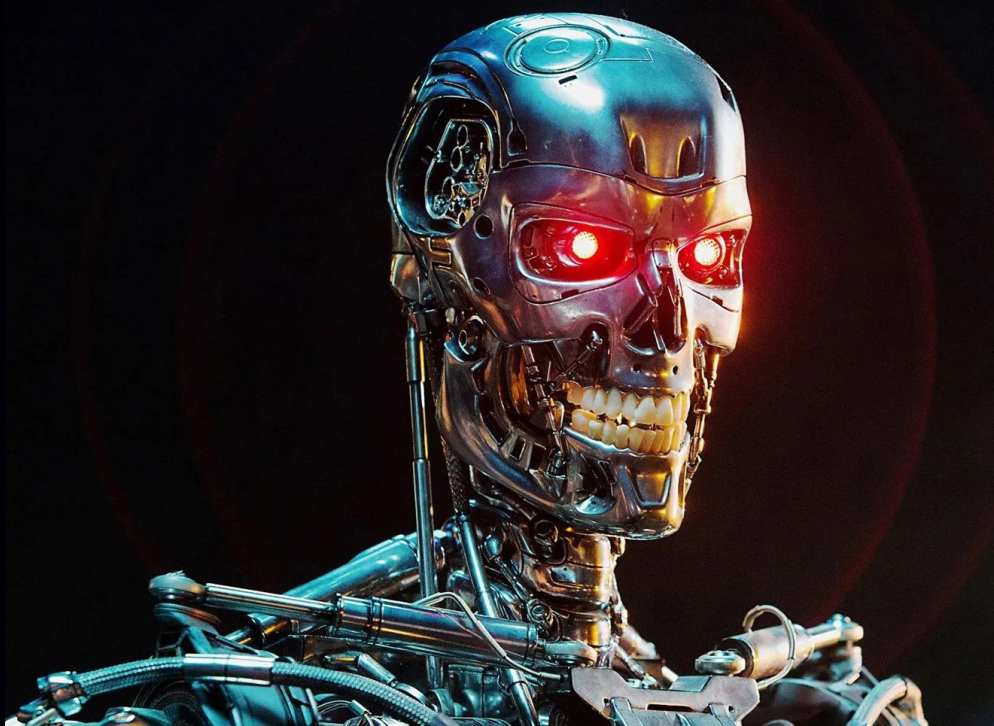
Bu istiqamətin əsasını qoyanlardan biri, fransız tərcüməçi, tarixçi və tərcümə nəzəriyyəçisi Antuan Bermana görə, ilk tərcümə yalnız giriş səciyyəlidir, sonrakı təkrar tərcümələr isə “orijinala doğru hərəkət”dir, yəni birinci tərcümədə buraxılan, gözdən qaçırılan mətləblərin mətnə qaytarılması prose-

sidir. Dolayısı ilə yalnız təkrar tərcümələrlə mükəmməl tərcümə mətni əldə etmək mümkündür. Tərcüməçilər üçün nə qədər kədərli də olsa, fakt faktlığında qalır: tərcümə mətnləri yalnız hansısa tarixi mərhələdə aktuallıq kəsb edir, yəni orijinaldan fərqli olaraq, bu mətnlər köhnəlir. Təbii, elə dahi sənətkarlar var ki, onların tərcüməsi uzun müddət öz dəyərini itirmir. Bununla belə, təkrar tərcümələrə hər zaman ehtiyac duyulur.

Bu kiçik yazımızda tərcümənin bütün problemlərini sadalamaq fikrində deyilik – onları sadalamaqla bitən deyil. Sadəcə, bəzi spesifik problemlərə diqqət çəkmək istədik ki, bunları həll etmədən ölkə daxilində və xaricində mədəni diskussiyalara qatılmaq, təcrübə mübadiləsi proseslərində iştirak etmək, ümumiyyətlə, tərcümədə əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişikliyinə nail olmaq mümkün deyil.

АКТЕРЫ ГОЛЛИВУДА ПРОТИВ ИИ

Еще два года назад актеры и сценаристы остановили Голливуд забастовками, требуя защиты от ИИ. Сейчас технология, вызывающая споры, проникает на телевидение, в фильмы и видеоигры. Ее использовали целых два фильма, в этом году отмеченных «Оскаром».

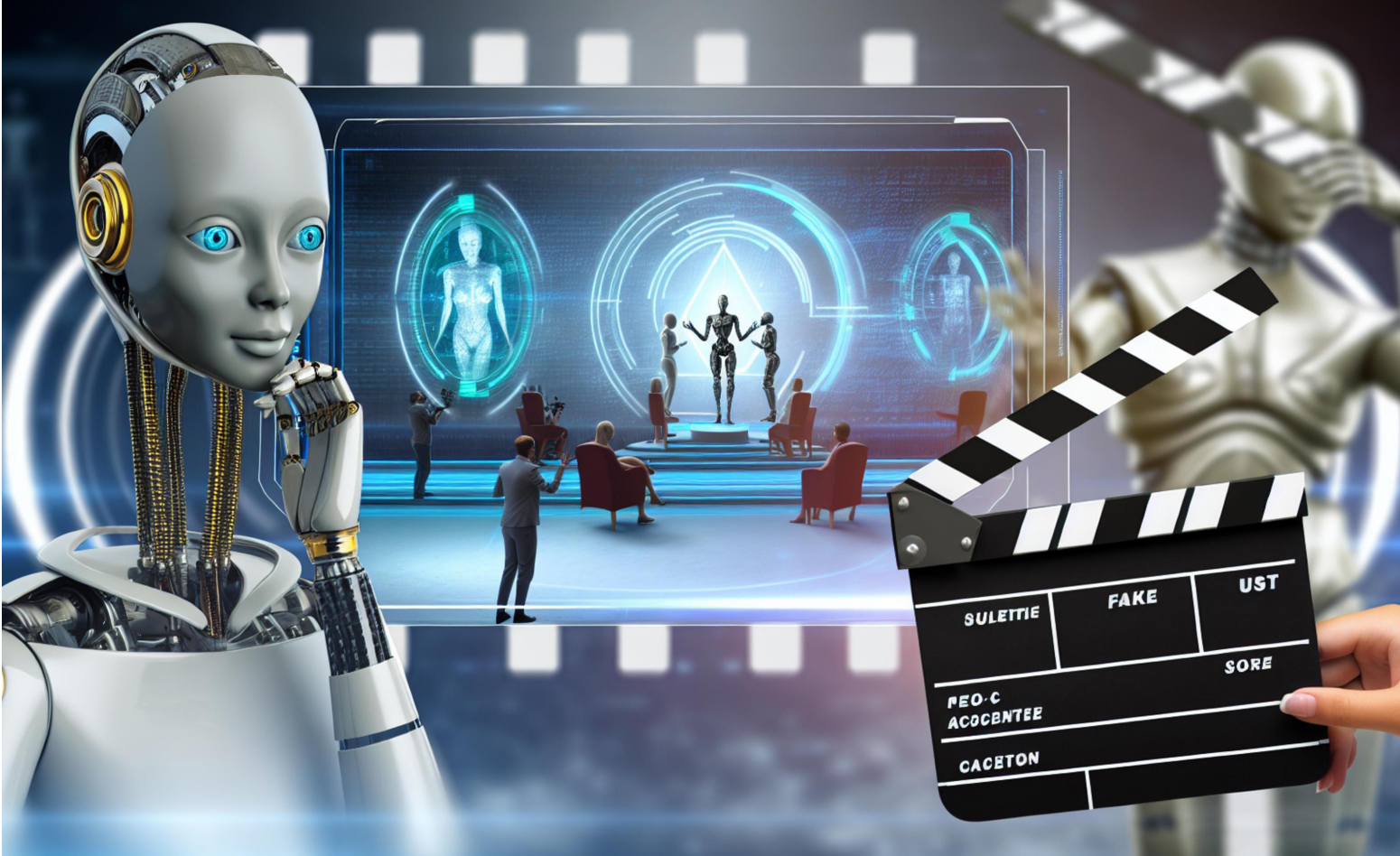

Использование ИИ в Голливуде «неизбежно», — говорит Брин Музер, соучредитель Moonvalley, компании, создавшей ИИ-генератор изображений Mageu, используя оплаченные с согласия авторов кадры.

Как утверждает Музер, хоть словосочетание «искусственный интеллект» для кого-то все еще ругательное, продукт их компании «чист», поскольку платит за используемый контент.

В фильмах Голливуда искусственный интеллект давно изображают злодеем. В «Терминаторе» ИИ, используемый американскими военными, решает уничтожить все живое.

Однако в реальной жизни критика обрушивается не на саму технологию, а на ее создателей. Компании используют общедоступные данные для обучения своих ИИ-моделей, включая защищенные авторским правом материалы, размещенные в интернете. Создатели оригинального контента утверждают, что их попросту обкрадывают.

OpenAI, Google и другие технологические компании сталкиваются с многочисленными исками от писателей, актеров и новостных организаций, которые утверждают, что их работы были использованы для обучения ИИ без их согласия, то есть украдены.

В том же самом сценаристы обвиняют и киностудии, такие как Paramount, Disney и Universal, обладающие авторскими правами на фильмы и телешоу. До суда пока никто не дошел.

«Мы все упорно борлись за законы об авторском праве, и никто не хочет, чтобы его работу крали ради чужой выгоды», — говорит Музер.

Голливуд начал осваивать новую технологию. В номинированных на «Оскар» фильмах «Эмилия Перес» и «Бруталист»

использовали ИИ для изменения голосов. Эдриен Броуди получил премию Академии за лучшую мужскую роль, даже несмотря на то, что ИИ помогал ему скорректировать акцент, когда актер говорил в «Бруталисте» на венгерском языке. ИИ также уже использовали для омоложения в кадре актеров, таких как Том Хэнкс и Харрисон Форд.

Эта технология, кажется, уже повсюду. Недавно OpenAI провела в Лос-Анджелесе фестиваль фильмов, созданных с помощью ИИ. Режиссеры студии Marvel Джо и Энтони Руссо рассказали Wall Street Journal, что планируют инвестировать 400 миллионов долларов в создание ИИ-инструментов для кинематографистов.

Однако, как искусственный интеллект повлияет на

будущее индустрии развлечений, пока неясно. Генеративный ИИ, например, позволяет компьютерам обучаться и решать задачи вполне по-человечески — только гораздо быстрее. Многие опасаются, что применение этой технологии сделает их работу ненужной, так как ИИ уже используют для создания сценариев, анимации, локаций, голосов и даже актеров.

Если спросить популярный чат-бот OpenAI, ChatGPT, какие профессии в Голливуде проще всего заменить ИИ, на первом месте окажутся актеры массовки как «самые уязвимые». По мнению ChatGPT, для «актеров и режиссеров первой величины» угроза минимальна, поскольку «звездная сила и узнаваемость бренда делают топовый талант

незаменимым». Музер и его соучредитель Наим Талукдар говорят с увлечением о том, как ИИ преобразит Голливуд и позволит кинематографистам создавать эпические фильмы в стиле блокбастеров при гораздо меньших бюджетах. Это может привести к множеству плохих фильмов, но также может помочь открыть следующего Квентина Тарантино или Мартина Скорсезе, даже если у него не будет поддержки крупной студии.

«Эта технология абсолютно бессмысленна без художника в центре всего этого; технология должна в конечном итоге быть подчинена художнику», — говорит Талукдар.

Внедрение ИИ в Голливуде совпадает с подготовкой администрацией Трампа нового плана по ИИ для США.

Технологические компании утверждают, что не могут конкурировать с Китаем в рамках существующих законов США об авторских правах и что им необходим беспрепятственный доступ к искусству — от «Микки Мауса» до «Моаны» и «Матрицы» — для обучения своих ИИ-моделей. Это вопрос национальной безопасности.

Google и OpenAI хотят, чтобы правительство США обозначило защищенные авторским правом произведения искусства, фильмы и телешоу как то, что можно «добросовестно использовать» для обучения ИИ, и утверждают, что без таких исключений они проиграют Китаю гонку за доминирование в этой отрасли.

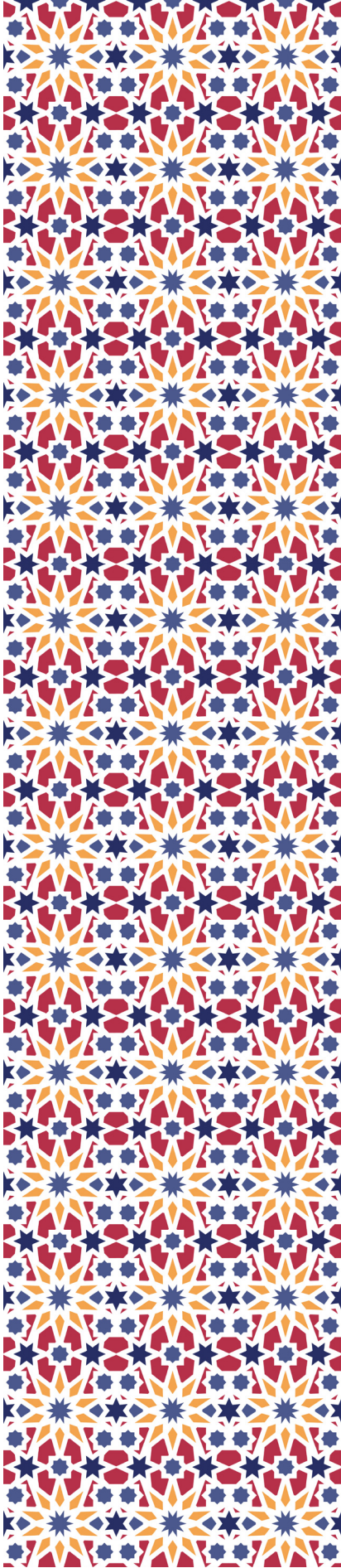
Кинематографисты Голливуда говорят, что технологические компании пытаются подорвать индустрию развлечений, которая, как они подчеркивают, обеспечивает более 2,3 млн. рабочих мест в США.

Многие в Голливуде по-прежнему напуганы тем, что ИИ может означать для их будущего.

У офиса Disney Character Voices в начале месяца десятки актеров устроили пикет против видеоигровых компаний, которые отказались заключать соглашение по использованию ИИ в видеоиграх.

Актеры хотят достичь соглашения, которое гарантирует, что их голоса и образы не будут использоваться без их согласия для обучения ИИ-моделей, которые заменят их в будущем.

YARADICILIĞIN MAHİYYƏTİ VƏ CƏMİYYƏTİN İNKİŞAFINDA ROLU

SƏİDƏ **MUSAYEVƏ**

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin "Əqli mülkiyyət" kafedrasının magistrantı

Yaradıcılıq fəaliyyəti bəşər tarixinin ən mükəmməl fəaliyyət növlərindən biri olmuşdur. Bu fəaliyyət insan həyatının, mənəviyyatının, onun yaşam tərzinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri, yaradıcılıq nəticələri isə onun ən dəyərli və universal ifadəsidir. Yaradıcılığı keyfiyyətə yeni obyektlərin, mənəvi dəyərlərin yaradılması ilə nəticələnən fəaliyyət prosesi kimi də adlandırmaq olar.

Yaradıcı təfəkkür fərdin təxəyyülünü reallığa təsir etmə qabiliyyəti ilə birləşdirərək, mədəniyyətin, sosial dəyərlərin və iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Buna görə də yaradıcılığın mədəni, sosial və iqtisadi sahələrdəki funksiyaları və onun cəmiyyətin inkişafına təsirləri xüsusən XXI əsrdə ən çox yayılmış elmi yanaşma və təhlillərin müzakirə predmetinə çevrilmişdir.

Yaradıcılıq prosesini gündəlik məhsullar istehsalından fərqləndirən əsas meyar onun nəticələrinin unikallığı, yeniliyi və orijinallığıdır. Müəllifin

yaradıcılıq nəticəsinin eynisinin hətta onun üçün eyni ilkin vəziyyət yaradıldıqda belə, başqası tərəfindən yaradılması mümkün deyildir. Çünki yaradıcılıq prosesində müəllif yaradıcılıq əməyi ilə yanaşı, öz fərdi və məntiqi düşüncələrini də yaradıcılıq nəticələrinin məzmununa daxil edir, bəzi hallarda isə əsərində hətta öz şəxsiyyətinin müəyyən xüsusiyyətlərini də ifadə edir. Gündəlik adi istehsal məhsulları ilə müqayisədə yaradıcılıq nəticəsi olan məhsullara əlavə dəyər verən və onu yaradıcılığa əsaslanan kreativ məhsullar dairəsinə daxil edən də məhz bu xüsusiyyətlərdir.

Yaradıcı insan öz təfəkkürü, intuisiyası və məntiqi düşüncəsi ilə təbiətin ahəngini, zaman proseslərini və əlaqələrini digərlərindən fərqli şəkildə dərk edə və bunları cəmiyyət üçün özünəməxsus əlçatan bir dildə ifadə edə bilər. Lakin burada bir vacib amili qeyd etmək lazımdır ki, yaradıcılıq prosesində uğurlu nəticə almaq

üçün yaradıcı ən azı minimum səviyyədə müəyyən zəruri biliklərə malik olmalıdır.

Əlbəttə, yaradıcılığın bir proses olaraq mahiyyətini daha yaxşı anlamaq üçün nəzərə almaq lazımdır ki, yaradıcı fəaliyyətin ən bariz və fərqli nümunələrini müxtəlif sahələrdə – ideyaların obyektiv ifadə formalarında, yaradıcılıq məhsullarında və maddi obyektlərdə tapmaq mümkündür.

Bəzi hallarda elmi-hüquqi ədəbiyyatlarda yaradıcılıq fəaliyyəti ilə kreativliyi sinonim anlayışlar kimi təqdim etməklə onların eyni məzmunu malik olduğunu düşünürlər. Lakin kreativliklə yaradıcılıq prosesinin mexanizmləri arasında müəyyən fərqlər mövcuddur və kreativliyin izahı bir qədər fərqli yanaşma tələb edir. Belə ki, yaradıcılıq fəaliyyəti əslində özünü yekun nəticədə göstərən bir proses kimi çıxış edir, kreativlik isə daha çox potensial imkan, yaradıcı qabiliyyətin mövcudluğu kimi nəzərdən keçirilir. Nəticə etibarilə, bu fərqlər yaradıcılıq prosesində ayrı-ayrı elementlərin spesifik funksiyalarına əsaslanır.

İndi isə yaradıcılığın müəyyən aspektləri barədə fikirlərimizi əsaslandırmaq üçün əqli mülkiyyət və innovasiyalar sahəsində kifayət

qədər uğurlu tədqiqat nəticələri olan professor Kamran İmanovun yaradıcılıq və innovasiyalarla bağlı elmi yanaşmalarının bəzi məqamlarına müraciət edək. İlk növbədə qeyd edək ki, o, Azərbaycan elmi və əqli mülkiyyət sahəsində, xüsusən yaradıcılıq, yaradıcılıq prosesi, innovasiyalar və innovasiyaların kommersiyalaşdırılması mövzularında əhəmiyyətli əsərlər yaradan və bu sahənin inkişafına böyük töhfələr verən görkəmli alim və dövlət xadimidir. Onun bu sahədəki tədqiqatları cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində yaradıcılığın və innovasiyaların vacibliyini vurğulamaqla yanaşı, yaradıcılığın mədəni, sosial və iqtisadi inkişafdakı yerini də aydın göstərir. K.İmanov yaradıcılığın cəmiyyətin inkişafındakı rolunu yalnız texnoloji və iqtisadi aspektdən deyil, həm də mədəni, sosial və fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edir. Onun əsərlərində yaradıcılıq insan təbiəti və mədəni irs arasındakı əlaqələrdə əsas həlqə kimi təqdim edilir və milli kimlik və mədəni irsin qorunub saxlanılmasında strateji amil olduğu vurğulanır.

K.İmanovun tədqiqatlarında innovasiyaların iqtisadi inkişafda xüsusi rolu vurğulanmaqla yanaşı, yaradıcı sənayelərin global və yerli iqtisadiyyatlara necə təsir etmək gücündə olduğu

aydın göstərilir. Bu baxımdan onun yaradıcı sənayelərin Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm yer tutması və milli sərvətlərin və mədəni dəyərlərin qlobal bazara çıxarılmasında əhəmiyyətli rolu barədə irəli sürdüyü fikirlər strateji xarakter daşıyır.

Professor K.İmanovun tədqiqatlarında innovasiyaların daha bir mühüm xüsusiyyətinə - onun sosial həyatdakı roluna xüsusi diqqət yetirilir. O, texnologiya və innovasiya sahəsindəki yeniliklərin yalnız iqtisadi fayda gətirmədiyini, eyni zamanda cəmiyyətin həyat səviyyəsini yüksəltdiyini vurğulayaraq, yaradıcılığın sosial problemlərin həlli və cəmiyyətin davamlı inkişafı üçün əsas vasitə olduğunu qeyd etmişdir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının yaradıcılığın inkişafı üçün əhəmiyyətli faktor olduğunu, müəllif hüquqlarının və patentlərin cəmiyyətdəki yaradıcı fəaliyyəti təşviq edən mexanizm kimi çıxış etdiyini xüsusi qeyd edən K.İmanov bu sahədə ölkəmizin mükəmməl milli qanunvericilik sisteminə malik olduğunu göstərmişdir. Alim eyni zamanda, Azərbaycanın milli irsinin müasir innovativ yanaşmaların köməyi ilə qlobal dəyərə çevrilməsində və bütövlükdə milli mədəniyyətin inkişafında yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinin əhəmiyyətini vurğulayaraq, bu istiqamətlərin daim nəzərə alınmasının vacib olduğunu qeyd etmişdir.

K.İmanovun yaradıcılıq və innovasiya mövzularındakı tədqiqatları və bu sahənin inkişafına töhfələri Azərbaycan cəmiyyətində bu konsepsiyaların daha geniş şəkildə qəbul olunmasına və tətbiqinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Onun əsərləri bu gün innovasiyalar və əqli mülkiyyət sahəsində elmi və praktiki bilikləri bir araya gətirərək, həm mütəxəssislər, həm də bütün maraqlı şəxslər üçün dəyərli elmi mənbəyə çevrilmişdir.

Yaradıcılıqdan danışarkən, onun ən müxtəlif növlərinin olduğu qeyd edilməlidir. Onlardan biri olan elmi yaradıcılığın bəzi xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək. Bəzi hallarda cəmiyyətdə belə fikir irəli sürürlər ki, elmi fəaliyyətlə yalnız peşəkar alimlər, tədqiqatçılar və bu adlara iddialı olanlar məşğul ola bilərlər. Lakin təcrübə göstərir ki, bu fikir heç də həmişə özünü doğrultmur

və yanlış yanaşmadır. Elmi dərəcəsi olmayan və tədqiqatçı adını daşımayan minlərlə insanın ən müxtəlif elmi fəaliyyət növləri, o cümlədən xalq təbabətini bilən kifayət sayda loğmanların dərman bitkilərinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və bu bitkilərdən dərman hazırlanması ilə məşğul olduqları çoxlarına bəllidir.

Elmi yaradıcılıqla bağlı bir maraqlı məqamı da qeyd etmək yerinə düşər. Adətən, elmi yaradıcılığı daxili və xarici aləmə münasibətdə iki yerə bölürlər. Birinci kateqoriyaya aid edilən yaradıcılıq növü alimin, tədqiqatçının daxili aləminə, onun məqsədlərinə, təxəyyülünə, təcrübələrinə və məntiqi düşüncələrinə əsaslanır. İkincisi isə xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqələr - həyati proseslər, müxtəlif qalmaqallar, PR kampaniyaları, ictimai müzakirələrə fərdi yanaşmalar və ideyalar üzərində qurulur və daha çox onların öz məqsədlərinə xidmət edir.

Yekun olaraq, yaradıcılığın insan həyatının müxtəlif sahələrində oynadığı əhəmiyyətli rolu və cəmiyyətin mədəni, sosial və iqtisadi inkişafına göstərdiyi təsirlər barədə bir neçə tezis xarakterli yanaşmaya diqqət yetirmək də mövzumuzun məqsədlərinə xidmət etmiş olardı.

Yaradıcılıq mədəni ənənələrin və irsin qorunub saxlanması, zənginləşməsində və nəsildən-nəslə ötürülməsində çox vacib rola malikdir.

Buraya ayrı-ayrı mədəniyyətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini və dəyərlərini əks etdirən ədəbi, musiqi, rəssamlıq və teatr fəaliyyəti kimi sənət növləri daxildir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında rolu. Yaradıcılıq milli və ya etnik kimliyin unikal aspektlərini ifadə etməyə imkan verir. Yaradıcılıq nəticələri isə insanlara müəyyən bir mədəni qrupa aid olduqlarını hiss etməyə kömək edir, onların icma və şəxsiyyət hissini gücləndirir.

Mədəniyyətlərarası dialoqda rolu. Yaradıcılıq fərqli mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır, qarşılıqlı anlaşmanı və mədəni müxtəlifliyi təşviq edir, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlara fikir və mədəni mübadilə aparmağa imkan verir.

Sosial inteqrasiya və inklüzivlik. Yaradıcı layihələr və təşəbbüslər, xüsusən fiziki imkanları məhdud olan qruplar arasında sosial inteqrasiyanı təşviq və inklüzivliyi təmin edə bilər. Yaradıcı fəaliyyətlərdə iştirak insanların özünü cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi kimi hiss etməsinə kömək edir və onların sosial bacarıqlarını ortaya çıxarmaq imkanlarını artırır.

Sosial məsələlərin həlli. Yaradıcılıq fəaliyyəti yoxsulluq, bərabərsizlik, ekoloji problemlər və insan hüquqları kimi sosial problemlər haqqında məlumatlılığın artırılmasında mühüm rol oynayır. Müxtəlif yaradıcılıq layihələri müsbət sosial

dəyişikliyi təşviq edə bilər. Yaradıcılıq təhsil və şəxsi inkişaf üçün vacib olan yaradıcı düşüncəni stimullaşdırır, insanları müxtəlif məsələləri araşdırmağa və mövcud problemlərin həll yollarını axtarmağa sövq edir.

Nəticə.

Yaradıcılıq cəmiyyətin mədəni, sosial və iqtisadi inkişafına dərin və hərtərəfli müsbət təsir göstərir. Yeni biliklər yaratmaqla cəmiyyətin biliklər dairəsini genişləndirir, təhsilin keyfiyyətini artırır. Elmi nailiyyətlər sosial baxımdan həyat səviyyəsini yaxşılaşdırır, cəmiyyətlərarası dialoqu gücləndirir, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına töhfə verir, qlobal problemlərin həllinə kömək edir. İqtisadi aspektdə yaradıcılıq texnoloji innovasiyaları stimullaşdırır, yeni sənaye sahələri və iş yerlərinin açılmasına əsas yaradır, investisiyaları cəlb edir.

Beləliklə, yaradıcılıq bəşər sivilizasiyasının davamlı inkişafı və tərəqqisinin vacib elementidir. Ölkəmizdə yaradıcılığın stimullaşdırılması, yaradıcılıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və yaradıcı şəxslərin hüquqlarının qorunması Azərbaycan dövlətinin daimi diqqəti və qayğısı altındadır.

Məqalənin hazırlanmasında istifadə olunan Ədəbiyyatın siyahısı.

1. Kamran İmanov, "Əqli mülkiyyət innovativ inkişaf kontekstində", Bakı-2022.
2. Kamran İmanov, "Heydər Əliyev Azərbaycanın milli əqli mülkiyyət sisteminin müəllifi və yaradıcısıdır".
3. Kamran İmanov, "Məqalələr", Bakı-2023.
4. Kamran İmanov, Kreativ iqtisadiyyat və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, Bakı-2018.
5. Боч арев Л. Л. Психология музы альной деятельности. М.: ИП РАН, 1997; «Класси а-XX1»-2006,2007,2008.

*Elmi rəhbər Natiq İsayev,
"Əqli mülkiyyət" kafedrasının Baş müəllim*

ZORXANA OYUNLARI VƏ MİLLİ GÜLƏŞ

UNESCO-NUN DÜNYA İRS SİYAHISINA DAXİL EDİLİB

Redaksiyadan:

Azərbaycanın pəhləvanlıq mədəniyyəti

2022-ci il 28 noyabr – 3 dekabr tarixlərində Mərakeş Krallığının Rabat şəhərində keçirilən Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitənin 17-ci sessiyasında Azərbaycanın təşəbbüsü ilə irəli sürülən nominasiya – “Pəhləvanlıq mədəniyyəti: ənənəvi zorxana oyunları, idman və güləş” Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elm, Təhsil və Mədəniyyət üzrə ixtisaslaşmış qurumu olan UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına daxil edilmişdir.

El pəhləvanları haqqında yazıçı-publisist Şərif Kərimlinin yazdığı “Sali Süleyman”, “Rəşid Pəhləvan”, “Pəhləvan Müsəllim” sənədli povestlərinin, Məhəmmədəli Qazaxlıya həsr olunmuş “Pəhləvanın taleyi” sənədli tarixi romanının, eləcə də Cümşüd Yusifov, Eldar Göyçaylı, şuşalı Qaçay Hüseynov, onun oğulları – Təvəkkül və Al-lahverdi Hüseynov qardaşları, şəkili Gəray Löymanov, qubalı Əli pəhləvan, Borçalıdan Söhrab pəhləvan və başqaları haqqında qələmə aldığı onlarla araşdırma məqalədə təsvir və tərənnüm olunan, qədim tarixi-milli dərinliklərdən qaynaqlanan və xalqımıza məxsusluğu şübhə doğurmayan bu dəyərlərin Qurumun Siyahısına daxil edilməsində müsbət rolunu şübhəsizdir. Bu barədə Şərif Kərimlinin mülahizələrini eşitmək maraqlı olardı.

PƏHLƏVANIN QÜDRƏTİ

TƏKCƏ ONUN FİZİKİ GÜCÜNDƏ DEYİL

ŞƏRİFKƏRİMLİ

Yazıçı-publisist

Əvvəla, oxuculara aydın olsun deyə, “Qeyri-maddi mədəni irs” (QMMİ) anlayışı barədə qısa araşdırmanı təqdim etməyi zəruri hesab edirəm.

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun 28 fevral 2023-cü il tarixində Milli Məclisdə “Qeyri-maddi mədəni irs haqqında” Qanun layihəsinin müzakirəsi ilə əlaqədar “Qeyri-maddi mədəni irs (QMMİ) anlayışı və onun istifadəsi” adlı təqdimatı (prezentasiyası) əsasında hazırlanan kitabında deyilir:

“Ənənələr bizi beşikdən başlayaraq son mənzilə qədər müşayiət edir.

Qeyri-maddi mədəni irsimizdə, folklor nümunələrində və ənənəvi biliklərimizdə və

bütövlükdə adət mərasimlərimizdə öz əksini tapmış zəngin mədəni ənənələrimizə qocalma təhlükəsi yoxdur, çünki bu daim inkişafda olan və nəsilədən nəsilə ötürülən canlı ənənədir. Çünki bu keçmişimizin elə bir təzahürüdür ki, onsuz bu günün gələcəyi yoxdur. Çünki günümüzün ənənəsi keçmişimizin tərəqqisidir, bugünkü tərəqqi sabahın ənənəsinə çevriləcək.

Odur ki, son illər zəngin mədəniyyətə malik olan icmalar, xalqlar və ölkələrin hökumətləri yaradıcılığın və yenilikçiliyin ənənəvi formalarının qorunması tələbi ilə çıxış edirlər. Bu isə qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin, ənənəvi mədəni nümunələrin və ənənəvi biliklərin qorunub saxlanmasına gətirib çıxarır.”

UNESCO-nun “Qeyri-maddi mədəni irsin qorun-

ması haqqında” Konvensiyada təsbit olunmuş qeyri-maddi mədəni irs anlayışının tərifini isə belə verilir:

“Qeyri-maddi mədəni irs” icmalar, qruplar və bəzi hallarda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən onların mədəni irsinin bir hissəsi kimi qəbul edilən təcrübələri, təqdimatları, ifadələri, bilik və bacarıqları, eləcə də bunlarla bağlı alətləri, əşyaları, maddi mədəniyyət abidələrini və mədəni məkanları bildirir. Nəsildən-nəslə ötürülən belə qeyri-maddi mədəni irs daim icmalar və qruplar tərəfindən, onları əhatə edən mühitə cavab olaraq, onların təbiətlə və öz tarixləri ilə qarşılıqlı təsirdən asılı olaraq yaradılır və onlarda özünəməxsusluq və irsilik hissi formalaşdırır və bununla da mədəni müxtəlifliyə və insan yaradıcılığına hörmət edilməsinə yardım göstərir”. “Qeyri-maddi mədəni irs” xüsusilə aşağıdakı sahələrdə aydın şəkildə üzə çıxır: (a) qeyri-maddi mədəni irsin daşıyıcısı kimi dil də daxil olmaqla, şifahi ənənələr və ifadələr; (b) ifaçılıq sənətləri; (c) sosial təcrübələr, mərasimlər, bayram tədbirləri; (d) təbiətə və kainata aid bilik və təcrübələr; (e) ənənəvi sənətkarlığa aid bilik və təcrübələr».

Azərbaycanın belə nadir maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri UNESCO-nun müvafiq siyahılarına daxil edilməklə mədəni irsimiz bəşəriyyətin mirası olaraq qorunur. Qədim tarixə malik olan Azərbaycan güləşi haqqında o dövrlər yaranan bədii əsərlərdən cüzi bir məlumat ala bilirik. Böyük Nizaminin “İsgəndərnamə” poemasında şairin ilhamla işlədiyi pəhləvan surətləri, şübhəsiz, xalq arasında yaşamış el bəhadırlarının ümumiləşdirilmiş obrazlarıdır. “Xosrov və Şirin”dəki Fərhad da yəqin hansısa bir qəhrəmanın prototipidir. “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Şah İsmayıl” kimi

dastanlarımızda biz bir çox pəhləvanların şücaətləri haqqında oxuyuruq. Bütün bunlar Azərbaycan güləşinin qədim tarixini göstərən ilk mənbələrdir.

XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda adı belli olan qüvvətli və adlı-sanlı pəhləvanlar çox olmuşdur. Belələrindən Hüseynqulu Hacı Mürsəliqulu oğlu, Məşədi Əbdüləli Axundov (Altıaylıq), Mirzə Həşim oğlu Hüseynqulu, Sar Pənci, Atababa, Əhmədli Məmməd, Şonu oğlu Məmmədhüseyn bəhadır görkəmləri və gücləri ilə xüsusi şöhrət qazanmış cənəgavərlərdir.

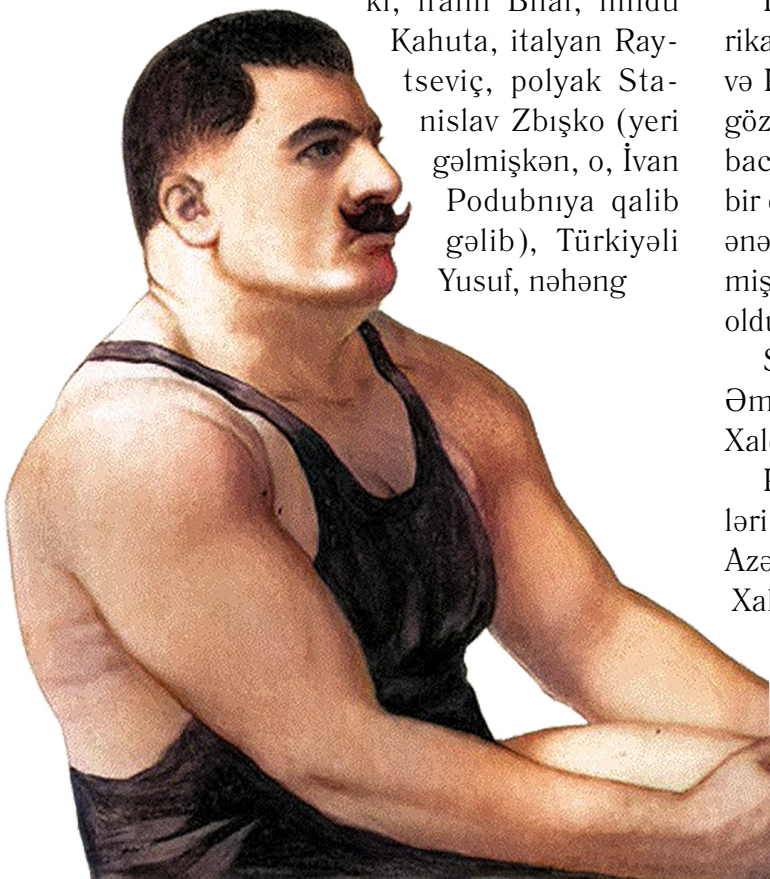
XX əsrin başlanğıcında Azərbaycanda daha bir çox el pəhləvanları yetişməyə başladı. Bunlardan Sali Süleyman, Rəşid Yusifov, Eldar Göyçaylı, Məhəmmədəli Qazaxlı, Cümşüd Yusifov, Çingiz Göyçaylı, Qara Rüstəm, Qaçay Hüseynov elə nəhəng gücə malik idilər ki, tezliklə bütün ölkədə tanındılar. Bir çox rus və əcnəbi bəhadırlarla sənət və şəxsi dostluqları onları beynəlxalq aləmə çıxardı. Çox maraqlı və nümunəvi taleli bu adamlar Azərbaycan güləşinin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərdilər. Nadir gücə, xüsusi pəhləvanlıq istedadına malik olan bu bəhadırların gərgin əməyi sayəsində Azərbaycan güləşi yeni fəndlər və üsullarla zənginləşdi, özünün əsl mənada əlvanlığını, çilgənliyini, humanist və mədəni keyfiyyətlərini qabarıqlaşdırdı, kütlələrin həqiqi mənada malına çevrildi. Minlərlə gəncin ürəyində bu güləşə, ümumiyyətlə, pəhləvanlığa sonsuz məhəbbət oyandı.

Azərbaycan sirk mədəniyyətinin inkişafında, yeni forma və məzmun kəsb etməsində də adlarını çəkdiyimiz pəhləvanların böyük əməyi olmuşdur. Onlar özlərinin mübariz və vətəndaşlıq keyfiyyətləri ilə sirk sənətinə yeni rəng və çalar

verdiklər, bir çox istedadları üzə çıxardılar və öz sənətlərini həvəslə onlara öyrətdilər.

Pəhləvanlıq konkret idman növü deyildir. O hansısa bir xalqa məxsus olan idman növlərinin məcmusudur, kompleksidir. Buraya güləş, ağırlıqqaldırma, qolbasma, müxtəlif idman oyunları, milli idman növləri və s. daxildir. Onlar təkcə ağır daşlarla deyil, həm də qladiatorlar sayaq qədim silahlarla məharətlə davrana bilir, cəlbədicilər hərəkətlərlə, akrobatik trükklərlə, aktyorluq qabiliyyəti ilə publi anı ələ alır, onları həyəcanlandırır, təhrik və təşviq edə bilirlər. Pəhləvanların gücünə güc qatmaq, eləcə də onlara tamaşa edən əhalini daha da coşdurmaq üçün belə tədbirlərdə müxtəlif incəsənət vasitələrindən də istifadə olunur. Məsələn, qara zurnanın və zərb alətlərinin çıxışlar zamanı səsləndirilməsi pəhləvanların cəngini bir az da tərəvətləndirir, idmana və idmançıya marağı bir az da artırır. Belə populyar mədəniyyətin, xalq tədbirlərinin və açıq hava şənliklərinin tərkib hissəsi olan Pəhləvanlıq mədəniyyəti Azərbaycan xalqında milli kimlik hissəsinin formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Bir vaxt vardı

ki, iranlı Bilal, hindu Kahuta, italyan Raytseviç, polyak Stanislav Zbişko (yeri gəlmişkən, o, İvan Podubniya qalib gəlib), Türkiyəli Yusuf, nəhəng

Sali Süleyman Azərbaycan Respublikasının Əməkdar artisti, Dağıstan Respublikasının isə Xalq artisti kimi fəxri adlara layiq görülmüşdür.

amerikan Konnon, daniyalı Pederson, fransız Raul le Buşe, isveçli Anderson, ruslardan Zai-kin, Vaxturov, Başkirov, Matyuşenko, Mixaylov, Şemyakin, Lurix (“Estoniya Allahı”). .. kimi xalqa cəngavərlərini yerə yadırdan – Sali Süleyman, Rəşid Yusifov pəhləvanlıq sənətini yüksək zirvələrə qaldırdılar. Milli güləşin daha gözəl, daha parlaq, daha mükəmməl texniki fəndlərini yaradan, inkişaf etdirən Sali Süleyman və Rəşid Yusifov onu kütləvi şəkllə saldılar, xalqa sevdirdilər, gənclər arasında geniş təbliğ etdilər.

Fransız güləşini, rus-isveç güləşini, amerika sərbəst güləşini gözəl bilən Sali Süleyman və Rəşid Pəhləvan Azərbaycan milli güləşinin gözəlliyini, ecazkarlığını öz heyratamiz gücləri, bacarıqları, ağılı ilə nümayiş etdirirdilər. Onlar bir daha göstərdilər ki, milli güləş hər bir xalqın ənənələri ilə, xarakteri ilə, məişəti və onun keçmişini ilə sıx bağlıdır. Hər bir milli güləş mənsub olduğu xalqın qüdrətindən xəbər verir.

Sali Süleyman Azərbaycan Respublikasının Əməkdar artisti, Dağıstan Respublikasının isə Xalq artisti kimi fəxri adlara layiq görülmüşdür.

Rəşid Yusifovun Vətən qarşısındakı xidmətləri də hədəf getməmişdir. Ona 1957-ci ildə Azərbaycanın Əməkdar artisti, 1981-ci ildə isə Xalq artisti fəxri adı verildi.

Yevgeni Kuznetsovun 1957-ci ildə “İskusstvo” nəşriyyatı tərəfindən buraxılan “Sovet sirkinin ən güclü pəhləvanları” adlı kitabında yazılmışdır:

“SSRİ-də Azərbaycan pəhləvanı Rəşid Yusifov kimi ikinci bir ağır atlet yoxdur.

Onun ağır çəki daşları ilə göstərdiyi proqramlar təkrar olunmazdır. Rəşid Yusifov həm də qüvvətli pəhləvandır. Ölkənin, eləcə də dünyanın bir çox pəhləvanları onun qarşısında məğlub olmuşdur. Rəşid bu gücü, qüvvəti doğma Azərbaycan torpağından və peşəsinə bəslədiyi hədsiz məhəbbətdən almışdır. Ona “Azərbaycan Poddubnisi” demək bizim üçün necə də xoşdur!”

Rəşid Pəhləvanın sənəti, şəxsiyyəti haqqında şairlərimiz, yazıçılarımız, elm-incəsənət xadimləri yüzlərlə maraqlı yazılar dərc etdirmişlər. Həyatının son beş ilində mən də bu böyük insanla ünsiyyətdə olmuş və tez-tez görüşərək maraqlı söhbətlər etmişik. Bu görüşlərin nəticəsində “Rəşid Pəhləvan” adlı kitabım ərsəyə gəlib və kitab 40 min tirajla üç gün ərzində satılıb!

1924-cü ildə Tiflis sirkində Rəşid 17 saniyəyə “fransız güləşinin texniki” Pyotr Praşeki, 12 dəqiqəyə “Qazaxıstan səhrasının bahadiri” Batır Hacı Muğan Munaytpasovu, Avropa çempionu Abek Andersonu məğlub edərək nəinki idmansevərlərin, eləcə də incəsənət adamlarının diqqətini özünə cəlb etdi. Məşhur kinorejissor İosif Perestiani Rəşidi özünün üç filminə kinoya çəkdi. Bunlar “Üç həyat”, “Qaçaq Arsen” və “Tariyel Mklavadzenin işi” filmləri idi.

Elə həmin il Rəşid Bakı sirkinə dəvət olundu. Sovet dövləti onun qarşısında ciddi vəzifələr qoydu: onun gücü, mətanəti, bacarığı xalqa xidmət etməlidir, o, insanın necə xarüqələr yaratmağa qadir olduğunu nümayiş etdirməlidir.

Yeni təyinatla, yeni vəzifələrlə Rəşid möhtəşəm qastrol səfərlərinə çıxdı. 1929-cu ildə Aşqabad sirkində “fransız güləşinin yaraşığı” Nikolay Bredixin, Başkirov, Şatski üzərindəki qələbələrədən sonra Buxarada fransız güləşi üzrə keçirilən yarışlara dəvət aldı. Burada ölkənin iyirmi beş pəhləvanı mübarizə aparırdı. Rəşid Orta Asiyanın ən güclü pəhləvanı Namazı məğlub etdikdən sonra Özbəkistan pəhləvanı Cuma pəhləvana sübut etdi ki, o, özbək milli güləşini ondan

yaşşı bilir. Böyük Vətən müharibəsi illərində Rəşid Yusifov da vuruşurdu – həm arxada, həm də ön cəbhədə. Lakin onun hesabında öldürülmüş faşist, yandırılmış təyyarə, vurulmuş tank, batırılmış tanker yox idi. Onun silahı nə tüfəng, nə pulemyot, nə də ağır toplar idi. Onun əsas silahı bahadirlıq sənəti, rəqibi isə insanlarda pessimist əhval-ruhiyyə, inamsızlıq idi.

Pəhləvan təkcə öz gücünü nümayiş etdirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda xalqımızın yadellilərə qarşı qəhrəmanlıq tarixinə aid mühazirələr oxuyur, Babəkin, Koroğlunun, Nəbinin Vətən uğrunda, haqq-ədalət işi uğrunda göstərdiyi misilsiz igidliklərdən, onların böyük zəfərlərindən söhbət açır, əsgərlərimizi alman-faşist işğalçıları üzərində qələbəyə ruhlandırır.

İyirminci əsrin idman tarixində 60-65 il ərzində nə xalça üzərində, nə də sirk manejlərində kürəyi əsla yerə gəlməyən tək-tək idmançı varsa, onlardan biri, bəlkə də birincisi “Qafqaz Şiri” təxəllüslü bahadır Rəşid pəhləvandır.

Hələ gənc yaşlarında böyük idmana güləşçi kimi gələn, sovet və dünya xalqlarının mövcud milli güləş növləri üzrə rəsmi yarışlarda bir dəfə də olsun məğlubiyət bilməyən Rəşid pəhləvan sonralar Azərbaycan professional sirkinin şöhrətini “Zorxana” proqramı ilə görülməmiş zirvəyə qaldırmışdır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, şair-publisist Vilayət Rüstəməzadə:

“Əfsanəvi pəhləvanımız Rəşid Yusifovu yaxından tanıyanlar, onun möcüzəli çıxışlarını görənlər Səməd Vurğunun bu kəlamının həqiqət olduğunu təsdiqləyərlər.

**Böyük təbiətlər yaranır az-az,
Hər yerdə, hər zaman inci tapılmaz. ..**

Ş. Kərimov bu kitabında Rəşid Yusifovun həyatını, universal idman fəaliyyətini, təşkilatçılıq və təbliğatçılıq bacarığını zəngin faktlar, mətbu materiallar, məktublaşmalar, həmçinin

**Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə
doktoru Rəcəb Məmmədov:**

2002-ci ilin bir yaz axşamı Bakı Dövlət Sirkinə axışan insan seli hamıda eyni sual doğururdu – görəsən, sirkdə nə göstərilir? Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti yenilməz pəhləvan Rəşid Yusifovun 100 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsinin keçiriləcəyi, bütün el pəhləvanlarının bu tədbirdə çıxış edəcəyi barədə xəbər yayıldıqca, sirkə qarşısındakı izdiham anbaan böyüyürdü.

Böyük Vətən müharibəsində Rəşid Yusifov da vuruşurdu - həm arxada, həm də ön cəbhədə.

şəxsi söhbətlərin maqnitafon yazıları əsasında olduqca ardıcıl, müfəssəl, hərtərəfli şəkildə təsvir etmişdir. ”

Bu zaman sirkə maneəyə tədbirə hazırlıq gedir, son tövsiyələr verilir, ölkənin bütün bölgələrindən toplaşmış pəhləvanlar Şərif müəllimə diqqətlə qulaq asırdı. O bu el sənətinin sirlərinə dərinləndən bələd olan, pəhləvanların hər birini yaxından tanıyan bir şəxs kimi, dəqiq tapşırıqlarını verirdi. Şərif Kərimli, görkəmli jurnalist, “Qızıl qələm” mükafatı laureatı, istedadlı yazıçı olmaqla bərabər, ömrünü Azərbaycan pəhləvanlığı sənətinin tarixinə, bu bənzərsiz sənəti yaşadan qüdrətli el pəhləvanlarının həyat və yaradıcılığının araşdırılmasına həsr etmiş yorulmaz tədqiqatçısıdır.

Şərif müəllimin məşhur el pəhləvanları Sali Süleyman, Rəşid Yusifov, istedadlı sirk atleti Məhəmmədli Qazaxlının son dərəcə dramatik, keşməkeşli, eyni zamanda şərəfli həyat yolu barədə yazdıqlarını həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil – müəllif onların boya-başa çatdığı dövrün siyasi-nənəvi atmosferini, o dövərdə ölkəmizdə yaşanan ab-havanı incə, dəqiq çalarlarla çatdırma bilmişdir. Romanı oxuduqca, sanki pəhləvanla şəxsən görüşür, onunla dialoqa girmək, qonaqlı-qaralı həyətidə olmaq,

qeyri-adi güc nömrələrinin zövqünü, möhkəm biləyinin gücünü hiss etmək, tamaşaçı alqışlarını eşitmək imkanı qazanırsan. Eyni zamanda anlayırsan ki, Məhəmmədəli Qazaxlının böyüklüyü, qüdrəti təkcə onun fiziki gücündə deyil. O, həyatını elinə-obasına, xalqına məhəbbət bəsləyən mükəmməl bir şəxsiyyət, yüksək insani keyfiyyətlərə, parlaq ifaçılıq qabiliyyətinə malik olan atlet, əsl el pəhləvanı kimi yaşamışdır.

Şərif Kərimlinin dönə-dönə bu mövzuya müraciət etməsi təsadüfi deyil. Pəhləvanlıq sənəti Azərbaycan xalqının ən ulu milli dəyərlərinin, qəhrəmanlıq ənənələrinin, yenilməz ruhunun ifadəsidir. Milli pəhləvanlıq tariximizin qədimliyi heç kəsdə şübhə doğurmur, nağıl və əfsanələrimizdə, dastanlarımızda, eposlarımızdakı pəhləvan obrazları o qədər real, canlı ifadə olunur ki, onların nə vaxtsa bu torpaqda yaşadıklarına inanmamaq mümkün deyil. Lap qədimlərdən günümüzədək gəlib çatan, dünya idman tarixində, eləcə də dünya mədəniyyətində unikal bir hadisə olan “Zorxana”lar bu fikirlərin bariz sübutudur. Azərbaycan milli sirk sənətinin tarixində dərin iz qoymuş pəhləvanların həyatı ilə yaxından tanış olduqca, onların fenomenal gücü, mükəmməl texnikası, parlaq ifaçılıq qabiliyyəti ilə yanaşı, ilk növbədə yüksək insani xüsusiyyətləri, vətənpərvərlikləri ilə yaddaşlarda qaldıqlarının şahidi oluruq.

Bu insanlar haqqında oxuduqca bir daha dərk edirsən ki, pəhləvanın qüdrəti təkcə onun fiziki gücündə deyilmiş. .. Bu əsərlər xalqın əfsanəyə çevrilmiş adlı-sanlı pəhləvanlarını yaddaşlarda yaşatdığı kimi, gənclərin mənəvi tərbiyəsində, gələcək nəsillərin mətin, qeyrətli, vətənpərvər böyüməsində əvəzsiz rol oynayır. ”

Azərbaycan xalqının qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin hüquqi qorunması problemi milli təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas hədəflərindən biri hesab olunur.

Qeyri-maddi mənəvi irs nümunələrinin qorunmasının maliyyələşdirilməsinə gəlincə, bu məsələ dövlət büdcəsindən ayırmalar, qeyri-maddi mədəni irs sahəsində fəaliyyətdən əldə olunan gəlir və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına formalaşmalıdır. XXI əsrin əvvəllərində bu işin tənzimlənməsi

Pəhləvanlıq sənəti Azərbaycan xalqının ən ulu milli dəyərlərinin, qəhrəmanlıq ənənələrinin, yenilməz ruhunun ifadəsidir

mədəniyyət qurumlarının vasitəsi ilə normal qaydada təşkil olunurdu. Azərbaycan Dövlət Sirk müəyyən dövrlərdə müstəqil, bəzi zamanlarda isə Mədəniyyət Nazirliyinin təkibində olmaqla lokomotiv rolunu oynayırdı. Rayon mədəniyyət şöbələrinin nəzdində fəaliyyət göstərən pəh-

ləvanlar isə kiçik qruplar şəklində dövlət tədbirlərində, milli bayramlarda, eləcə də qastrol səfərlərində ənənəvi mini-sirk proqramları, xalq oyunları, güc nömrələri və başqa əyləncəli nömrələrlə ictimaiyyətə xidmət edirdilər. 2024-cü ilin idman yekunlarına həsr olunan mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin söylədiyi kimi “... İdman cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsidir. İdmanın və idman qələbələrinin ictimai məkanda çox böyük rolu var. Xüsusilə gənc nəslin yetişdirilməsi, vətənpərvərlik hisslərinin gənc nəslə aşılması üçün idman amili çox böyük məna daşıyır. Əlbəttə ki, bu vətənpərvərlik amili daim.

Gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsində idman nə qədər vacibdirsə, bir o qədər də hərbi hazırlıq və fiziki hazırlıq vacibdir. Fiziki güc mənəvi saflığa da yol açır və şadam

ki, bizim idmançılarımızın mütləq əksəriyyəti idmanda da, məişətdə də, cəmiyyətdə də nümunədirlər, örnəkdirlər. Onların davranışı, cəmiyyətdəki fəaliyyəti məni və əminəm ki, bütün xalqımızı sevindirir. Azərbaycan gənci məhz belə olmalıdır-vətənpərvər, fiziki cəhətdən güclü, mənəvi cəhətdən saf, öz xalqına, dövlətinə bağlı, heç bir kənar təsirə boyun əyməyən və ləyaqətli Azərbaycan gənci. Hər dövlətin gücü onun xalqının gücünə söykənir.”

Azərbaycan pəhləvanları bu gün də ən yüksək titullara layiq görülür, igidlərimiz həm dünyanın idman meydançalarında yüksək nəticələr əldə edir, həm də el-oba tədbirlərində, beynəlxalq şoularda, sirk proqramlarında təkrarsız ifa nümayiş etdirir, rekordlar kitabını təzələyirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev:

“İdman cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsidir. İdmanın və idman qələbələrinin ictimai məkanda çox böyük rolu var. Xüsusilə gənc nəslin yetişdirilməsi, vətənpərvərlik hisslərinin gənc nəslə aşılması üçün idman amili çox böyük məna daşıyır. Əlbəttə ki, bu vətənpərvərlik amili daim diqqətdə olmalıdır.”

No 09 • AZ/RU/EN • 2025

ƏQLİ MÜLKİYYƏT

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ
THE INTELLECTUAL PROPERTY

Elmi-praktik jurnal / Научно-практический журнал / Scientific & practical journal

BAŞ REDAKTOR:

Ədalət Mədədoğlu

ƏDƏBİİ REDAKTOR:

Şərif Kərimli

KONSEPSİYA:

Murad İsmailzadə

TƏRTİBAT:

Nuranə Ələkbərova

FOTOMÜXBİR:

Şöhlət Abbas

“Əqli Mülkiyyət” jurnalı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir. Qeydiyyat № 4208

Jurnal 2020-ci ilin fevral ayından çıxır.

Dərc olunan yazılar müəlliflərin mövqeyini əks etdirir.

Jurnalda dərc olunan material və şəkillərdən istifadə edərkən istinad vacibdir.

Jurnalda Yandex. ru və Flickr. com saytlarının sərbəst əlçatımlıqda olan şəkillərindən istifadə olunmuşdur.

Dövriliyi: rüblük

Dili: Azərbaycan və rus (rezümelər ingilis dilində)

Yayım ərazisi: Azərbaycan, MDB ölkələri və digər xarici ölkələr

Qiyməti: yarımillik abunə – 10 AZN; illik abunə – 20 AZN;

fərdi qaydada 1 nüsxəsi – 7 AZN

Formatı: 60x84 1/8

Tirajı: 300 nüsxə

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı şəhəri, Mərdanov qardaşları, 124.

Telefon:

(+994 12) 449 99 59

E-poçt:

info@copat.gov.az

Əqli Mülkiyyət Agentliyinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

